

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav českého jazyka a teorie komunikace
český jazyk, filologie

**KATEGORIE PÁDU JAKO PROBLÉM APLIKOVANÉ
LINGVISTIKY**

DISERTAČNÍ PRÁCE

Mgr. Iva Mrkvičková

Vedoucí disertační práce: prof. dr. A. Macurová, CSc.

Praha, 2005

RD 187

J-1239/2006

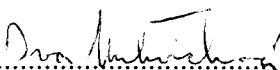
2551145187

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracovala samostatně, s využitím uvedených pramenů a literatury. Souhlasím s půjčováním této práce ke studijním účelům.

Praha, 30. června 2005

Mgr. Iva Mrkvičková

Děkuji prof. Macurové za odborné rady a vedení při vypracování disertační práce a také za laskavé zapůjčení dopisů neslyšících pisatelů. Svě rodině děkuji za podporu, trpělivost a shovívavost v době psaní práce.

OBSAH

I ÚVOD	5
II PŘEDPOKLADY POPISU P-SÉMANTIKY	8
1 Adresát	9
2 Formální a sémantický aspekt pádu	12
3 Typy pádových významů	14
a) Invariantní význam	14
b) Základní význam	17
c) Funkce významů v popisu p-sémantiky.....	20
d) Průchozí význam	22
e) Předmětné a příslovečné významy	25
4 Vertikální a horizontální postup.....	28
5 Pořadí pádů	30
6 Předložky	33
III NÁVRH POPISU P-SÉMANTIKY	37
IV PÁDY JAKO ZÁKLAD STRUKTUROVÁNÍ P-SÉMANTIKY	
1 Nominativ.....	45
2 Genitiv.....	48
3 Dativ.....	63
4 Akuzativ.....	72
5 Vokativ.....	84
6 Lokál	86
7 Instrumentál.....	92
V ZÁVĚR	98
VI LITERATURA	99

I ÚVOD

Jednou z centrálních oblastí vědy nazývané aplikovaná lingvistika je problematika učení se a vyučování cizímu jazyku. Mezi jazyky, jejichž zahraniční studenti mají možnost navštěvovat řadu kurzů, používat specializované učební materiály či si své znalosti ověřovat v různých typech zkoušek, patří samozřejmě také čeština. Studenti češtiny jako cizího jazyka se při zvládnání vysoce flektivního jazyka, jakým čeština je, setkávají s nemalými obtížemi. Mezi obzvláště problematické oblasti patří kategorie pádu, která působí obtíže zejména těm, jejichž mateřský jazyk vyjadřuje vztahy ve větě za pomoci jiných jazykových prostředků (Hrdlička, 2000¹).

Znalosti češtiny prostřednictvím učení² nezískávají pouze ti, jejichž rodná země leží za českými hranicemi, ale také někteří z těch, kteří se v Čechách narodili a vyrůstali. Přesto však čeština není jejich plnohodnotným prvním jazykem, protože mezi nimi a mluvenou češtinou stojí bariéra nepřekonatelná ani nejmodernějšími technickými přístroji - bariéra hluchoty.

Zatímco pro některé neslyšící je prvním jazykem, se kterým se v životě setkávají, český znakový jazyk (dále též ČZJ), pro jiné je prvním jazykem čeština. Český znakový jazyk si neslyšící dítě může pro jeho vizuálně-motorickou povahu osvojit přirozenou cestou (Macurová, 1995). Naproti tomu s češtinou, kterou si slyšící dítě osvojuje prostřednictvím poslechu a následného mluvení, se dítě neslyšící může seznámit jen cestou řízeného učení. Mluvená podoba češtiny je navíc neslyšícím kvůli sluchovému postižení prakticky nepřístupná.

Plnohodnotným prvním jazykem pro neslyšící tedy může být pouze jazyk znakový, který je předáván kanálem neslyšícím přístupným. Ačkoli se čeština nemůže stát plnohodnotným prvním jazykem neslyšícího dítěte, neoznačujeme ji v této práci v souvislosti s neslyšícími jako jazyk cizí (ve shodě s Jabůrkem, 1998). Pro některé neslyšící děti je čeština jediným jazykem, který v komunikaci s nimi používají jejich (slyšící) matky, je tedy pro ně v tomto smyslu (převáží-li hledisko mateřské nad požadavkem plnohodnotnosti jazyka) jazykem mateřským. Pro všechny české neslyšící je pak čeština jazykem národa, jehož jsou příslušníky. S ohledem na tyto významové rysy

¹ argumenty, které Hrdlička uvádí pro zdůvodnění obtížnosti zvládnání předložek, je možné aplikovat též na oblast pádů bezpředložkových

² pojem **učení** zde používáme ve významu řízeného procesu, v protikladu k pojmu **osvojování si** ve významu procesu probíhajícího přirozeně

pojmu cizí jazyk budeme tedy v souvislosti s neslyšícími používat pro češtinu nikoli pojmu jazyk cizí, ale jazyk druhý. Toto označení vychází z možností, které sluchové postižení neslyšícím při recepci jazyka poskytuje, tj. ze skutečnosti, že plnohodnotné vnímání jazyka u neslyšícího probíhá pouze v prostředí vizuálním, nikoli auditivním, a čeština se tak může stát pouze druhým jazykem neslyšícího, nikoli jeho jazykem prvním. Reálnou jazykovou situací neslyšících dětí, z nichž mnohé jsou - jak bylo řečeno výše - nejprve vystaveny mluvené češtině, však označování češtiny jako druhého jazyka nepostihuje.

Stejně jako zahraniční studenti, i neslyšící se tedy musí českému jazyku a jeho pádovému systému učit. Teorie i praxe (viz část II. 2) ukazuje, jak důležitou roli při učení se českému pádovému systému hraje jeho aspekt sémantický. V učebních textech určených neslyšícím se vyskytují komplexně zpracované popisy formální stránky českých pádů, popis pádové sémantiky však buďto chybí úplně (např. Lacinová, 2000) nebo je zpracován jako souhrn jednotlivých pádových významů, které nejsou propojeny v ucelený systém (např. Macurová a kol., 1998).

V oblasti výuky češtiny jako druhého jazyka pro studenty slyšící komplexní popisy systému pádové sémantiky existují (např. Clancy, Janda). Jejich přesnost a ucelenost je však negativně ovlivněna tím, že nemohou - stejně jako je tomu v případě textů určených studentům neslyšícím - čerpat z teoretického popisu pádové sémantiky, který by byl pro potřeby aplikace vytvořen.

V teoretickém bádání o jazycích se silně rozvinutou flexí je přitom problematice pádů, jejich charakteristice a strukturování tradičně věnována značná část pozornosti. Kategorii pádu se zabývá široká řada českých i zahraničních lingvistických prací, důležitost kategorie pádu v češtině vedla k úvahám o pádové problematice mnoho předních českých jazykovědců (Skalička, Hausenblas, Uličný atd.).

Možnosti aplikace těchto popisů české pádové sémantiky (dále též p-sémantiky) v oblasti výuky češtiny jako druhého jazyka jsou však omezené. Sémanticky orientované práce se často věnují pouze sémantice některých sémantických funkcí pádu (např. Konečná, 1969), pravděpodobně pro jejich "denotativní průzračnost" (Uličný, 2000, s. 50). Práce, které si kladou za cíl zpracovat sémantiku všech typů užití pádu, dospívají k systémům pro aplikaci ve výukové oblasti příliš abstraktním (např. Uličný, 2000) či složitým (Trávníček, 1951).

Tyto charakteristiky prací věnovaných p-sémantice můžeme považovat za přirozený důsledek vysoké míry abstraktnosti pádových významů (Asher, 1994) a také

za následek složitosti systému p-sémantiky, který se může jevit až „komplikovaný, nejednoznačný, nestabilní“ (Kořenský, 1994)

V této práci bychom se chtěli pokusit nastínit ucelený a vnitřně sourodý popis sémantických rysů kategorie pádu, který by mohl sloužit jako podklad pro vytvoření popisu aplikovaného na výuku češtiny jako druhého jazyka. Naším cílem tedy není vytvořit popis, který by bylo možno užívat jako učební text, ale domníváme se, že na jeho základě bude možné učební text vytvořit. Z popisu systému pádových významů (at' již vlastních nebo „indukovaných“ významem slovesa či substantiva, Hausenblas, 1958), který se zde pokusíme vytvořit, mohou vedle autorů učebních textů čerpat také učitelé češtiny jako druhého jazyka. Náš popis je vědomě zaměřen na aplikaci ve výuce češtiny jako druhého jazyka pro neslyšící, ale domníváme se, že principy popisu nejsou v rozporu s principy, které musí být přítomny při tvorbě popisu pro studenty slyšící. Je tedy možné výsledky této práce využít také při tvorbě materiálů pro výuku češtiny jako druhého jazyka u slyšících studentů.

Při úvahách nad uceleným popisem pádové sémantiky, který by bylo možné využít pro potřeby výuky češtiny jako cizího jazyka, je zapotřebí zvážit několik různých aspektů celé problematiky (část II – Předpoklady popisu p-sémantiky). Na základě rozboru různých možností, které tyto aspekty skýtají, následuje v této práci volba vlastního postupu při popisu p-sémantiky (část III – Návrh popisu p-sémantiky). Zvolený postup je pak ilustrován konkrétním popisem sémantiky jednotlivých pádů (část IV – Pády jako základ strukturování p-sémantiky). V závěru práce (část V) jsou formulovány další úkoly, k jejichž řešení může tato práce pomoci.

II Předpoklady popisu

Popisy českých pádů je možné charakterizovat pomocí různých rysů, ať již tyto rysy pojmáme jako předem stanovená východiska popisu nebo jako jeho charakteristické vlastnosti. Neklademe si zde za cíl analyzovat zevrubně všechny charakteristiky, které je možno v jednotlivých popisech pádů nalézt. Zaobíráme se pouze vybranými rysy, které se nám vzhledem k naší práci jeví relevantními.

V případě popisů pádového systému, které se týkají výuky češtiny pro cizince³, a jsou tedy součástí učebních textů, jsou rozdíly mezi jednotlivými popisy způsobeny především vlastnostmi adresáta popisu (část II. 1 - Adresát). Tyto vlastnosti jsou zohledněny, jak musíme předpokládat, v každém popisu jazyka formulovaném jako učební text. Zároveň se však musí promítat i do popisu, který není aplikovaný, ale je pro možnou aplikaci uzpůsoben, tedy do popisu, jehož vytvoření je cílem této práce. S adresátovými vlastnostmi a jejich zohledněním souvisí volba mezi důrazem na formální nebo na sémantický aspekt pádové problematiky (část II. 2 – Formální a sémantický aspekt pádu).

Jsou-li zodpovězeny otázky spjaté s faktorem adresáta, je potřeba v případě sémanticky orientovaného popisu zvolit typy významů, se kterými budeme pracovat (část II. 3 – Typy pádových významů). V případě popisů, které slouží jako součást učebního textu, je pak potřeba vyřešit problematiku pojetí české deklinace jako celku, tj. vertikální nebo horizontální pojetí deklinace (část II. 4 – Vertikální a horizontální postup). V rámci pojetí horizontálního si povšimneme pořadí, v jakém mohou být jednotlivé pády do výuky zařazeny (část II. 5 - Pořadí pádů).

Specifickou oblast aplikovaných i teoretických popisů p-sémantiky pak představuje systém primárních i sekundárních předložek (část II. 6 - Předložky v popisu p-sémantiky).

V následujících částech této kapitoly se pokusíme nastínit možnosti, které přinášejí různá řešení jednotlivých výše uvedených problémů pro popis české deklinace. Některé možnosti mohou být zhodnoceny vzhledem k cílům naší práce (např.

³ Hrdlička (2002) odlišuje pojem **čeština pro cizince** jako prakticky orientovanou oblast od tzv. **češtiny jako cizího jazyka** jako oblasti teoretické. Zatímco termín **čeština jako cizí jazyk** můžeme bez potíží terminologicky rozšířit na **češtinu jako druhý jazyk**, u spojení **čeština pro cizince** obdobná možnost rozšíření schází. Používáme tedy pro stručnost pojmu **čeština pro cizince** i tam, kde by bylo namísto psát **čeština pro studenty češtiny jako druhého jazyka**.

charakteristika adresáta), jiné se jí týkají jen nepřímo, neboť se vztahují k možnostem aplikace našeho popisu (např. pořadí pádů při výuce).

II.1 Adresát

Jedním ze základních rysů učebního stylu je důraz kladený na respektování adresáta, jeho charakteristických rysů a jeho potřeb (Hausenblas, 1972). Jak bylo řečeno v úvodu, tato práce má sloužit nikoli samotným studentům, kteří se učí česky, ale spíše jako podklad pro učitele neslyšících nebo pro autory učebních textů.

I v této oblasti je však ohled na adresáta nezbytný. V popisu pádů, který je užíván přímo ve výuce, se ohled na adresátovy charakteristiky odráží ve formě popisu p-sémantiky (grafické zdůrazňování částí textu, přehledné tabulky atd.) a v obsahu i rozsahu probírané p-sémantiky (tj. v rozhodnutí, které p-významy jsou do textu zařazeny, do jakých podrobností jsou probírány). V naší práci znamená zohlednění adresáta - myšleno adresáta výuky, nikoli našeho textu - především výběr principů, na nichž je vystavěn systém popisu p-sémantiky (tj. např. důraz na prostorové p-významy).

Charakteristika neslyšícího studenta češtiny jako druhého jazyka je dána v první řadě stavem jeho sluchového ústrojí. Za neslyšící bývá obvykle považována osoba, která nedokáže (a nikdy nedokázala) sluchovou cestou rozumět mluvené řeči, a to ani za využití kompenzačních pomůcek. Jak bylo řečeno, pro neslyšícího je jediným možným plnohodnotným prvním jazykem jazyk znakový. Za nejvhodnější vyučovací metodu je pak v současnosti odborníky považována metoda bilingvální, při které se první - znakový - jazyk stává výchozím jazykem pro výuku jazyka druhého, v našem případě pro výuku češtiny (Grosjean, 1992).

V praxi však jazyková situace neslyšících žáků a studentů zdaleka není tak homogenní, jak by se z výše uvedeného mohlo zdát. Někteří neslyšící přicházejí do škol s výbornou znalostí českého znakového jazyka, jiní se znalostí malou či dokonce nulovou, v závislosti na jazykovém chování rodiny, ve které vyrůstají. Český znakový jazyk u nás na základních školách zatím většinou nepatří mezi vyučované předměty. Všichni žáci si sice při komunikaci s vrstevníky a s některými učiteli určitou znalost ČZJ osvojí, chybí jim však soustava jazykovědných pojmů, které by se k ČZJ - jako k východisku výuky druhého jazyka - vztahovaly. V některých případech navíc bohužel

nemají dostatečnou kompetenci v ČZJ nejen žáci, ale ani jejich učitelé, ačkoli neslyšící žák má ze zákona na vzdělávání ve znakovém jazyce právo⁴.

Dalším problematickým bodem týkajícím se využití znakového jazyka při zpracování popisu sémantiky českých pádů je neexistence popisu gramatiky ČZJ. Český znakový jazyk se stal svébytným předmětem jazykového bádání teprve před několika lety¹ a ačkoli existuje několik slovníků ČZJ, v oblasti gramatiky byly učiněny zatím jen první kroky (např. Macurová, Bímová 2001). Tento prozatímní nedostatek je pro nás o to palčivější, že důsledně konfrontační popisy češtiny (jaké by v případě neslyšících adresátů odpovídaly požadavkům bilingválního vzdělávání) vycházejí zpravidla z gramatického systému druhého jazyka (Petr, 1990). Jeho popis však v našem případě chybí.

Chceme-li za této situace přinést popis p-sémantiky určený učitelům neslyšících a autorům učebních materiálů pro neslyšící, nemůžeme se opírat o ČZJ do té míry, do jaké by to bylo záhodno a do jaké se většinou o první jazyk opírají autoři učebních materiálů pro slyšící studenty češtiny jako cizího jazyka. Popis p-sémantiky, který jsme se pokusili vytvořit, je tedy na výchozím jazyce víceméně nezávislý. Počítá však alespoň s částečným využíváním ČZJ při výuce (např. s využíváním znaků pro označení jednotlivých významů – rámců), další překladové prvky výuky pak doporučujeme v co možná největší míře zařadit s přihlédnutím ke konkrétní vyučované skupině.

V předkládaném popisu se snažíme respektovat jak základní charakteristiky neslyšícího studenta, tak ty prvky gramatiky českého znakového jazyka, které byly až dosud popsány. Základním faktem, který se v koncepci popisu p-sémantiky snažíme zohlednit, je skutečnost, že jediné prostředí, ve kterém neslyšící může plnohodnotně realizovat recepci i produkci jazyka, je prostor. Na tomto faktu jsou založeny znakové jazyky, které přirozeně využívají prostor též pro vyjadřování mluvnických kategorií. Využitím prostoru je možné vyjádřit v ČZJ například vztahy časoprostorové, které čeština vyjadřuje předložkovými i bezpředložkovými vazbami (Macurová, 2001a).

Při aplikaci popisu p-sémantiky na výuku neslyšících studentů češtiny jako druhého jazyka je vhodné přiřadit jednotlivým významům grafické symboly, jednak vzhledem k akcentu na prostorovost ve výuce neslyšících studentů, jednak jako podklad pro možné vytvoření specifického typu přímé metody (Kořenský, 1985) pro studenty s malou jazykovou (komunikační) kompetencí. Grafických symbolů bývá v učebních materiálech určených studentům češtiny jako druhého jazyka využíváno poměrně často,

⁴ Zákon o znakové řeči a změně dalších zákonů č. 155/1998 Sb.

zejména u místních významů jednotlivých předložek. V rámci výuky neslyšících, kde je potřeba grafického vyjadřování dána navíc důrazem na prostorovost, jsou tyto významy přehledně graficky zpracovány např. u Macurové a kol. (1998). Kromě schematických značek je možné s úspěchem významy předložek vyjádřit též pomocí nákresu zjednodušené konkrétní situace (viz např. Kilian, 1972).

Je-li naším cílem zmírnit obtíže, které kategorie pádu přináší neslyšícím při recepci a produkci českého textu, bylo by pro účely aplikační zajisté záhodno pokusit se nejprve tyto obtíže analyzovat. Analýzu vyjadřování prostorových vztahů v psané češtině neslyšících podává Čechová (1999), která uvádí jako hlavní příčinu obtížnosti předložkových vyjádření abstraktnost a mnohost významů některých předložek.

Ilustrovat obtíže, jaké pádová problematika neslyšícím působí, zde můžeme na základě rozboru dvou souborů textů. První soubor textů je tvořen téměř stovkou dopisů neslyšících pisatelů adresovaných jejich slyšícím přátelům (detailnější popis velké části tohoto souboru viz Macurová, 1995). Druhý soubor obsahuje texty, které vytvořili žáci 7. třídy základní školy pro sluchově postižené žáky, zpravidla jako kratší slohové práce.

Podrobná analýza vyjadřování kategorie pádu v textech českých neslyšících by si vyžádala nesrovnatelně více prostoru, než jí můžeme v této práci poskytnout.

Vyjádření různým způsobem defektní se vyskytují téměř u všech pádových významů, často je také obtížné odlišit problémy způsobené užitím odlišného pádu od chybného přiřazení daného substantiva k příslušnému rodu či skloňovacímu typu (např. "do našeho pokoje, kuchyně, koupelny" místo *koupelny*). Pokusme se zde přesto alespoň pro ilustraci stručně nastínit jednotlivé typy defektních vyjádření z hlediska vyjadřování čtyř vybraných významových kategorií.

1) vyjadřování významu **místo**

Často je využíváno nominativu místo (zejména ve významu **kde**) jiných pádů (např. "Lednička je hranolky." m. v *ledniče*). Nominativ bývá ovšem využíván i při vyjadřování jiných významů, jako náhrada všech ostatních pádů. Vyjádření významů **kam** a **kde** jsou zaměňována ("Já s maminkou jsme byly na dovolenou do jižních krajů" m. na *dovolené v jižních krajích*). Zaměňovány jsou také předložky s podobným významem, např. předložky *od* a *z*, *do* a *na* ("hnízdo také spadla do hlavy detektiva" m. na *hlavu detektiva*).

2) vyjadřování významu **čas**

Vyjádření s předložkou **v** jsou zaměňována se spojeními bezpředložkovými ("příští v úterý" m. *příští úterý*). V některých případech nejsou rozlišována vyjádření s významem **okamžik** a s významem **časové rozpětí** ("odjezd asi od 10 hodin" m. *v 10 hodin*)

3) vyjadřování významu **prostředek**

Bezpředložkové instrumentálové vyjádření prostředku se v analyzovaných textech téměř nevyskytuje. Instrumentál je buď nahrazen nominativem ("Napiš mi odpověď fax" m. *faxem*), nebo je k instrumentálovému tvaru přiřazena předložka ("bude přiveze stan s autem", "a potom Zdeněk s tatínkem jsme zpátky v autem jeli cesta domů na Kladně", obojí m. **autem**).

4) vyjadřování významu **recipient**

Vedle vyjadřování za pomoci nominativu ("já nebyl napsat Jiří Novák" m. *Jiřímu Novákovi*) je recipient místo dativu vyjadřován širokou škálou různých typů vyjádření: bezpředložkovým ("moc tě omlouvám" m. *moc se ti omlouvám*), ale také předložkovým akuzativem ("děkovat na tebe" m. *tobě*), někdy též genitivem ("psát dopis Ivany" m. *Ivaně*), lokálem ("psát na tobě" m. *tobě*) atd.

! slyc!

Zatímco v popisu p-sémantiky vytvářeném jako učební text bude jistě třeba přihlídnout ke konkrétním výsledkům podrobné analýzy vyjadřování kategorie pádu v psané češtině neslyšících, v této práci přihlížíme jen k obecnějším charakteristikám adresáta. Uvedené příklady psané češtiny neslyšících dětí i dospělých zde snad přesto splnily svou funkci jako doklad potřeby vzniku kvalitního popisu českého pádového systému, aplikovatelného na výuku neslyšících.

II.2 Formální a sémantický aspekt pádu

V úvodu této práce jsme stanovili její cíl: vytvořit **sémanticky orientovaný** popis sémantiky českých pádů, který by bylo možné uplatnit při tvorbě výukových textů pro (především neslyšící) studenty češtiny jako druhého jazyka. Motivací pro tvorbu popisu p-sémantiky představuje nejen skutečnost, že obdobný popis prozatím

prozatím?

neexistuje, ale především charakteristika adresáta výuky. Domníváme se totiž, že mezi charakteristikou adresáta a volbou různě silného důrazu na formální a sémantický aspekt české deklinace existuje příčinná souvislost.

Zásadní rozdíl mezi studenty češtiny jako druhého jazyka představuje přítomnost či absence skloňování v jejich prvním jazyce. Zejména u studentů ze slovanského prostředí, jejichž mateřské jazyky zpravidla obsahují obdobné pádové systémy jako čeština (samozřejmě s většími či menšími rozdíly), bývá důraz kladen na zvládnutí formální stránky české deklinace, s přihlédnutím k jednotlivým funkčním rozdílům (např. Porák, 1984).

Pro studenty, jejichž první jazyk mluvnickou kategorii pádu neobsahuje, je zvládnutí českých pádů přirozeně záležitostí složitější. V takovém případě se nabízí ne vždy využívaná možnost vycházet z pádové sémantiky. Sémantické báze různých jazyků jsou si podle Kořenského (Čeština jako cizí jazyk I, 1985) relativně blízké a postup od obsahu k formě tak umožňuje naplnit didaktickou zásadu směřování od známého k novému. Tento postup (jak uvádí Kořenský), je příznivý pro budování tzv. myšlení v cizím jazyce. Cesta od obsahu k formě je podporována též současnou konfrontační jazykovědou, která dochází ke stanovení mezijazykových rozdílů tak, že zkoumá „funkční využití jednotlivých kategorií a jevů v srovnávaných jazycích“ (Petr, 1990, s.17). Vhodnost onomaziologického postupu při budování komunikační kompetence konstatuje též Hrdlička (2002).

Ačkoli podrobný popis gramatiky ČZJ nemáme, můžeme z gramatik zahraničních znakových jazyků, z kusých popisů ČZJ a z vlastních znalostí soudit, že český znakový jazyk používá pro vyjádření významů, vyjadřovaných v češtině prostřednictvím pádů, prostředků jiných (srov. např. Macurová, 2001). Kromě tohoto argumentu je dalším důvodem pro cestu od obsahu k formě skutečnost, že, jak bylo řečeno výše, při tvorbě popisu české deklinace nemůžeme zcela stavět na znakovém jazyce. Je tedy třeba počítat i s nejméně příznivým případem, kdy se neslyšící dítě částečně ocitá v situaci „bezjazyčí“ (Macurová, 1998). V takovém případě nezbývá, než zakládat popis p-sémantiky na znalostech mimojazykových. Široká škála stupňů jazykové a komunikační kompetence, kterou neslyšící děti vykazují, se tak stává další motivací pro hledání východiska výuky pádů v oblasti významů, které mohou být pro potřeby výuky znázorněny graficky nebo pojmenovány pomocí jednoduchých slov češtiny a českého znakového jazyka.

Je ovšem nezbytné počítat při tvorbě popisu p-sémantiky i s postupem od formy k významu, který přísluší, jak upozorňuje Hronek (Čeština jako cizí jazyk 1, 1985) procesu recepčnímu, zatímco cesta od významu k formě je v souladu s procesem produkce komunikátu.

II. 3 Typy pádových významů

V pracích věnovaných pádové sémantice a v některých učebních textech se setkáváme s různými termíny týkajícími se pádového významu. Rádi bychom zde zhodnotili využitelnost pojmů, které jsou těmito termíny označovány, při tvorbě hledaného popisu p-sémantiky. Ten má sloužit jako podklad pro tvorbu popisu aplikovaného na výuku češtiny jako druhého jazyka, řídíme se tedy mnohdy právě potřebami tohoto popisu určeného přímo pro výuku.

a) Invariantní význam

Prvním termínem, u kterého bychom se zde chtěli zastavit, je termín invariantní (obecný, celostní) význam. Invariantní význam je významem společným pro všechna užití jedné formy (Encyklopedický slovník češtiny, 2002). V případě invariantního významu pádu se tedy jedná o představu, že všechna užití jednoho pádu mají určitý společný (invariantní) významový rys. Invariantní významový rys se tedy může vyskytovat v různých okolích, tyto výskyty mohou být chápány jako kombinatorické varianty daného invariantu (Uličný, 2000).

Stanovení invariantního významu přináší v praxi mnohé obtíže (Novák, 1974). V oblasti aplikované lingvistiky provedli pokus využít teorie pádových invariantů ve výuce češtiny pro cizince např. Janda a Clancy ve skriptech *The Case Book for Czech* (dále též CBC). Jako příklad jejich postupu a obtíží, které takový postup přináší, může sloužit popis genitivu. Genitiv je v *The Case Book for Czech* rozdělen do čtyř dále členěných dílčích významů, které uvádíme v následujícím přehledu. CBC pracuje při

výkladu pouze s termíny v angličtině. V našem přehledu uvádíme překlad těchto termínů do češtiny, výrazy v závorkách pocházejí z CBC.

1. zdroj (source): zdroj 1 - *z, s*
zdroj 2 - *s, zpod, zpoza*
zdroj 3 - *od*
zdroj 4 - ústup (withdrawal)
2. cíl (goal): cíl 1 - *do*
cíl 2 - přiblížení (approach)
3. celek (whole): celek 1 - *of*, vlastnictví a barva (possession and color)
celek 2 - události, idiomy a řetězy (events, idioms and chains)
celek 3 - aktivační slova a fráze (trigger words and phrases)
celek 4 - množství (amounts)
celek 5 - implikovaná množství (implied amounts)
4. odkaz (reference): odkaz 1 - data a jiné body, na které odkazujeme (dates and other reference points)
odkaz 2 - nedostatek (lack)

Všechny čtyři dílčí významy genitivu spojuje podle autorů CBC to, že genitiv zaměřuje naši pozornost nikoli na sebe, ale na něco jiného, tj. že sám tvoří jen jakési pozadí: "When we say that something comes from a source, we generally aren't as interested in the source as we are in the something that comes from it." (CBC, Genitiv, s. 2⁵). Taková definice genitivu však poukazuje podle našeho názoru u prvních tří genitivních významů – **zdroje**, **cíle** a **celku** - nejspíše jen k odlišnosti nominativu od ostatních pádů a k odlišení genitivu od ostatních pádů tato definice nepřispívá. Nedostatečnou relevanci, kterou vzhledem k odlišení genitivu od ostatních pádů definice Clancyho a Laury A. Janda vykazuje, je možné ilustrovat aplikací definice na konkrétní genitivní vyjádření.

Příkladem významu **zdroj** může být např. spojení *pustit se větve*. Ve větě *Chlapec se pustil větve*. by podle CBC užití genitivu zaměřovalo naši pozornost nikoli na substantivum *větev*, ale "to something else" (Genitiv, s. 2), tedy pravděpodobně na substantivum *chlapec*. Hledáme-li však, v jakém ohledu je substantivum *chlapec* možné

⁵ U citovaných partií z CBC uvádíme vždy číslo strany a příslušný pád, protože každá část CBC má vlastní číslování.

pokládat vzhledem k substantivu *větev* za zdůrazněné, nacházíme uspokojivé řešení snad jen v oblasti aktuálního členění větného. Substantivum *chlapec* zaujímá místo předmětu řeči, o kterém se mluví. Tato jeho funkce je však naplňována jinými jazykovými prostředky (pořádkem slov, větněčlenskou funkcí podmětu – odtud náš předchozí poukaz na relevanci definice genitivu jen vzhledem k nominativu) než užitím genitivu. Ukazuje se tedy, že snaha stanovit obecné významové rysy jednoho pádu může vést k závěrům, které nejsou z teoretického hlediska zcela přijatelné.

Teorie invariantních pádových významů není obecně přijímána, problémy se stanovením těchto významů vedou některé autory k popření jejich existence, popř. k jejich situování do jiných jazykových rovin (Uličný, 2000). Uličný ve své koncepci pádových významů pracuje se třemi obecnými relátory, které nazývá **začátek**, **střed** a **konec**.

Tyto relátory jsou univerzálně platné, u skupin sloves charakterizovaných různými sémantickými rysy nabývají různých podob. Např. u sloves pohybu (v rámci tzv. uspořádacího substantémového principu lokalizačního) nabývají relátory **začátek**, **střed** a **konec** významů "co je první" (**začátek**, Z), "co je poslední" (**konec**, K) a "co je mezi Z a K" (**střed**, M) (s.77). U jiného typu sloves, např. u sloves akčních, která obsahují sémantický rys kauzativity (uspořádací substantémový princip agentivní), je posloupnost relátorů založena na míře aktivní účasti na ději. Pojem **začátek** tak nabývá významu nejvyšší míry aktivní účasti, pojem **konec** nejnižší míry aktivní účasti a pojem **střed** je mírou aktivity umístěn mezi **začátek** a **konec**.

Uličného způsobu popisu p-sémantiky je komplexní a vnitřně sourodý, pro případnou aplikaci na výuku češtiny jako druhého jazyka však není, jak se domníváme, použitelný. Umožňuje komplexní analýzu věty, v podobě upravené pro výukové aplikace by tedy snad bylo možné využít jej pro podporu výuky recepčního procesu. Má-li však aplikovatelný popis p-sémantiky napomáhat i při výuce procesu produkčního, musí obsahovat takové významové kategorie (např. významovou kategorii **pohyb**), ke kterým by student snadno přiřadil situaci, o níž chce hovořit (např. cesta domů). Uvnitř zvolené významové kategorie by pak měl student mít možnost najít jednotlivé způsoby vyjádření, kterých může využít. Uličného popisu p-sémantiky však takové významové kategorie, o něž by se aplikovaný popis p-sémantiky mohl opřít, neobsahuje. Umožňuje vyjít jen z uspořádacích substantémových (a sententémových) principů, jejichž obecnost je pro potřeby aplikace příliš vysoká.

Samotnou myšlenku obecných pádových významů je třeba z hlediska aplikace na výuku češtiny jako druhého jazyka hodnotit bezpochyby kladně. Využití obecných významů by umožnilo vytvořit jednoduchý základní systém p-sémantiky, relativně snadno osvojitelný a zapamatovatelný. Práce s obecnými významy by zároveň přinesla žákovi možnost systémového přístupu k jazyku oproti mechanickému biflování jednotlivých případů. Protože však nalezení takových invariantních významů, které by byly jak přesvědčivé z hlediska teoretického, tak dostatečně konkrétní pro potřeby výuky, je značně obtížné, ne-li nereálné, v naší práci s obecnými významy nepracujeme.

b) Základní význam

Dalším typem pádového významu, se kterým se v některých pracích můžeme setkat, je význam základní. Myšlenka základního významu spočívá v tom, že je u každého pádu vybrán jeden z typů jeho užití jako základní a z něj jsou pak ostatní typy vyvozovány (Novák, 1974). Se základními významy pracuje lokalistická teorie, která za základní považuje takové užití, které vyjadřuje prostorové vztahy. Doména konkrétního prostoru je pak považována za základ pro strukturování domén abstraktních: "semantic domains are structured in terms of the spatial relations most obviously instantiated in expressions of concrete location and direction/movement" (Asher, 1994, svazek 4, s. 2276).

Lokalismus je založen na předpokladu kognitivní priority vnímání konkrétního prostoru. Takové motivaci lokalistického popisu pádové sémantiky částečně odporují poznatky A. N. Gvozděva, podle kterého u pozorovaných malých dětí před vyjadřováním prostorových určení časově předcházelo vyjadřování objektu děje (Gvozděv, 1961). Pro využití lokalistické teorie při tvorbě popisu p-sémantiky, který má sloužit jako podklad pro tvorbu popisu aplikovaného, však mluví jiné důvody.

Postup od významů spjatých s konkrétním prostorem k významům abstraktním se shoduje s výukovou zásadou postupu od konkrétního k abstraktnímu, z hlediska didaktického je tedy potřeba hodnotit jej kladně. Pro neslyšící je pak důležitost konkrétního prostoru jako východiska pro učení ještě vyšší než pro ostatní populaci. Prostor slouží neslyšícím jako komunikační kanál, tj. prostředí, ve kterém existuje znakový jazyk. Lokalistické východisko se tedy jeví jako velmi vhodné jak z hlediska didaktického obecně, tak z hlediska didaktiky pro sluchově postižené.

Významy místní bývají přehledně zpracovány (často spolu s významy časovými) i v takových učebních textech, ve kterých pozornost jiným pádovým významům téměř věnována není (např. Čechová a kol., 1996). Otázkou je, zda je tuto skutečnost dlužno přičítat důrazu, který autoři učebních textů na prostorové významy kladou, nebo spíše jistou "přehledností" systému místních významů (Kilby, 1977), možností nacházet protikladné dvojice (významy předložek *nad – pod, k – od* atd.) a častou realizací za pomoci předložky, která označuje význam spojení explicitněji než pád bezpředložkový.

Přesto, že lokalistická teorie se z hlediska výuky češtiny jako druhého jazyka jeví jako přínosná, není její aplikační aspekt bez potíží. Z lokalistické teorie promyšleně vycházejí výše zmiňovaná skripta *The Case Book for Czech*. Princip významové struktury českých pádů je v nich vysvětlován následovně: "In addition to basic meanings and submeanings, metaphor plays an important role in case meaning. Case meaning takes as its point of departure the relationships that hold among physical objects placed or moving in space. These relationships can be metaphorically transferred to other domains such as time or social interaction." (Úvod, s. 6). Základní významy jsou v *The Case Book for Czech* pojmenovány takto:

N - jméno (a name)

G - zdroj (a source)

D - příjemce (a receiver):

A - cíl (a destination)

V - volání (a call)

L - místo (a place)

I - prostředek (a means)

Tyto základní významy se v mnohém shodují s pojmy Wüllnerovými, jehož podle *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (Asher, 1994) Hjelmslev řadí k průkopníkům lokalismu. U nominativu a vokativu jsou výchozí významy jiné než prostorové (zatímco např. Hjelmslev interpretuje lokalisticky i nominativ - Asher, 1994, s. 2277), u ostatních pádů **prostor** slouží jako výchozí význam alespoň u některých dílčích významů. Rozdíly mezi těmito pády jsou v počtu dílčích významů, které jsou lokalisticky interpretovány.

Z tohoto hlediska se jako "nejlokalističtější" jeví lokál, který nemá žádné dílčí významy, jen význam základní, který je interpretován na základě domény **prostoru** (význam **místo**). Instrumentál využívá **prostoru** jako základu ve dvou ze čtyř dílčích významů. Prostorově jsou u instrumentálu interpretovány významy **prostředek** a **orientační bod** (a landmark; např. spojení s předložkami *před* a *za*). Obdobné procentuelní zastoupení lokalisticky interpretovaných dílčích významů jako u instrumentálu je u genitivu a akuzativu. Nejméně prostorových základů nacházíme v dativu, kde není tímto způsobem interpretován ani jeden celý dílčí význam.

Významová struktura lokálu, jehož základní význam je v CBC pojmenován **místo**, je následující:

místo 1 - *na*

místo 2 - *v*

místo 3 - *při*

místo 4 - *o*

místo 5 - *po*

Základní význam lokálu, tj. význam, který pokrývá významy všech jeho předložek, je popsán jako fyzické umístění v prostoru. Významy **místo 1** a **místo 2** jsou skutečně vysvětleny na základě významu prostorového. U významu **místo 3 - při** je však za základ položen význam nazvaný **spojení**, který je rozšířen do domén **prostoru**, **času** a domén metaforických. Ve významu **místo 4 - o** jsou uvedeny ve shodě s prostorovým pojetím lokálu nejprve významy spadající do domény **prostoru**. Pak je však uveden význam, který můžeme nazvat **tématem**, je označen jako nejčastější význam předložky *o*, jeho vztah k doméně **prostoru** však není nijak (negativně ani pozitivně) vymezen. V pátém významu se pak opět vychází z domény **prostoru**.

Vidíme tedy, že lokalistické odvozování není - v rozporu s tvrzením autorů - použito u všech předložek, které se s lokálem spojují. Domníváme se, že popisovaná skripta věrně odrážejí omezené možnosti lokalistického přístupu k aplikovanému popisu p-sémantiky. V některých případech je možné vyvození z prostorového významu využít, v jiných případech by hledané vyvození muselo být natolik abstraktní nebo umělé, že od něj autoři učebnice upouštějí.

V rámci popisu zaměřeného teoreticky ukazuje nevhodnost čistě lokalistického postupu Uličný. Pojmy **začátek** - **střed** - **konec**, se kterými při popisu pracuje,

získávají v některých typech jazykových vyjádření významy místní, v jiných nikoli (viz výše).

Odhlédneme-li od lokalistického aspektu spjatého s pojmem základní význam, zůstává otázka, jaký je z hlediska cílů naší práce mezi významem základním a významem invariantním rozdíl. Pokusme se oba typy významů a jejich podíl na konstituování komplexního významu pádů znázornit schematicky (viz níže schéma č. 1). Jak bylo řečeno, teorie, která pracuje s významy invariantními, předpokládá, že různá užití pádu (ve schématu viz "užití pádu č. 1" a "užití pádu č. 2") mají společný (invariantní) významový rys, ke kterému se přidávají další významové rysy. V případě významu základního počítáme jen s jediným – prostorovým – významovým rysem (ve schématu viz "základní užití pádu"). U odvozeného užití pádu (ve schématu viz "vyvozené užití pádu") počítáme s modifikovanou podobou původního prostorového významového rysu, ke které samozřejmě mohou přistupovat i významové rysy další.

Jak je ze schématu zjevné, význam invariantní a význam základní jsou si velmi blízké a, jak ukážeme dále, z hlediska zpracování aplikovaného popisu přinášejí obdobné výhody i nevýhody.

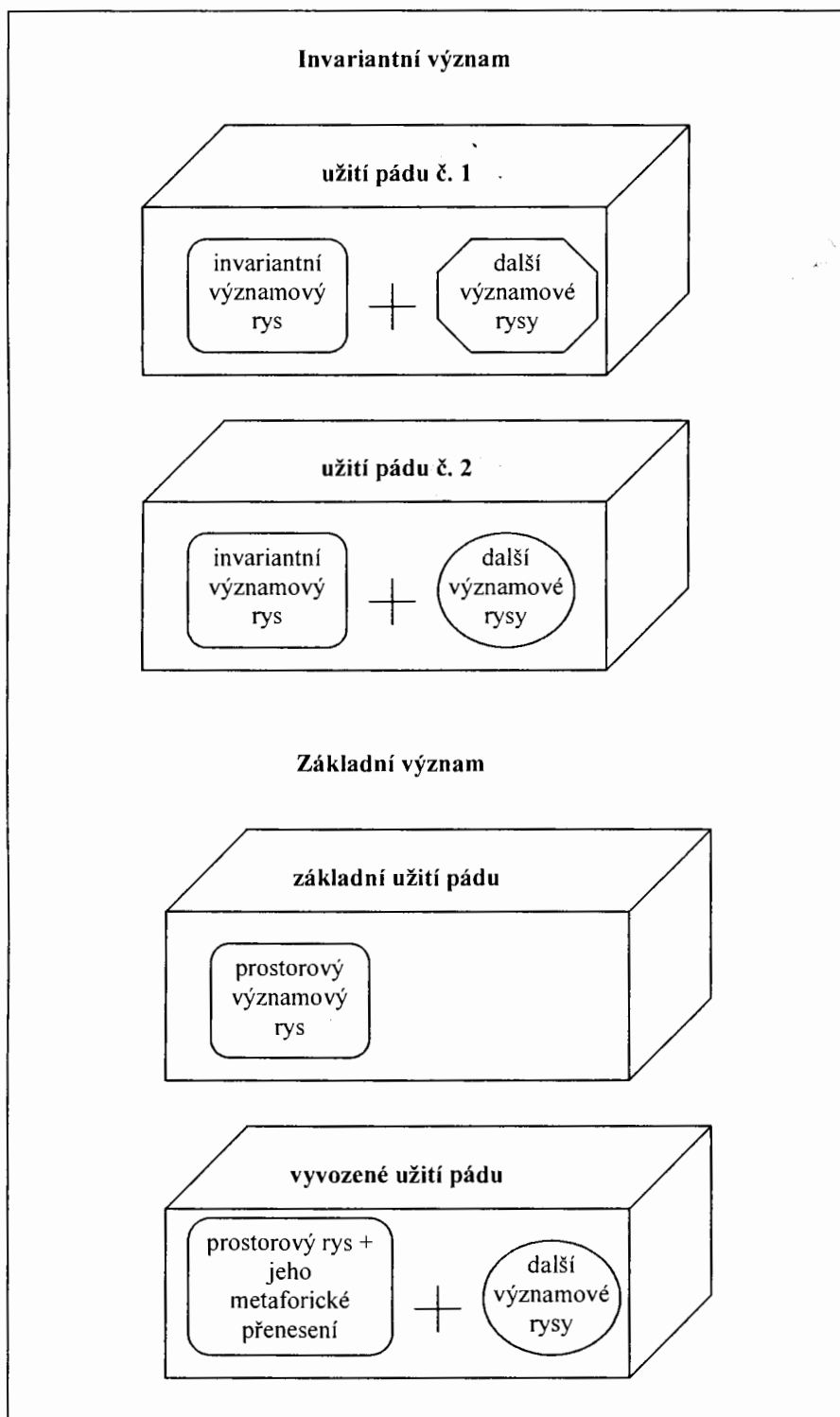
c) Funkce významů v popisu p-sémantiky

V souvislosti s významem základním a významem invariantním je možné hovořit o funkcích, které mohou být v popisech p-sémantiky zastávány významem, který je kladen do centra pozornosti. Funkcí významu základního je být východiskem pro odvození dalších dílčích významů. V CBC je kupříkladu genitivní význam **cíl** odvozen ze základního významu **zdroj**. **Cíl** je pojímán v podstatě jako totéž, co **zdroj**, jen pohyb probíhá opačným směrem. Základní význam je v každém významu odvozeném určitým způsobem modifikován, označme tedy tuto funkci základního významu jako funkci modifikovaného odvozování.

Obdobnou funkci jako význam základní má též význam invariantní, nedochází u něj však k přenosu z významů prostorových na jiné významové rysy, ve všech užitích pádu je přítomen v podobě nemodifikované. V CBC je invariantní význam instrumentálu označen jako "an accessory for something else" (Instrumentál, s. 3).

Význam **být doplňkem** je podle autorů CBC přítomen ve všech dílčích významech instrumentálu. Ve významu **prostředek** jde o doplněk určité činnosti, ve významu **nálepka** (a label) se jedná o doplněk jiné položky atd. Označme funkci významu invariantního jako funkci odvozování.

schéma č.1: Srovnání invariantního a základního významu

V bodech a) a b) jsme popsali, jaká omezení má užití invariantního a základního významu v popisu určeném pro výuku češtiny jako druhého jazyka (a totéž - jak bylo řečeno výše - platí i tehdy, je-li popis, tak jako v této práci, zamýšlen jen jako podklad pro případný popis výukový). Tato obtížnost využití invariantních nebo základních významů pro celou oblast popisu je pravděpodobně příčinou, proč se v CBC objevuje další funkce toho pádového významu popisu, který je u daného pádu stavěn do popředí. Tuto funkci můžeme označit jako funkci reprezentativní. Jako příklad nám může posloužit výklad dativu v CBC. Dativ zde obsahuje tyto dílčí významy:

- 1) příjemce (a receiver): *Jarní slunce dodává chaloupce malebnost.* (s. 8)
- 2) proživatel (an experiencer): *Kvidovi poklesly koutky úst.* (s. 33)
- 3) soupeř (a competitor): *Žádná žena patrně neodolala jeho kouzlu.* (s. 40)

Dílčí významy **proživatel** a **soupeř** nejsou od základního významu **příjemce** odvozeny ani přímo ani modifikovaně. Význam **příjemce** je v CBC označován jako význam hlavní, ale zároveň je řazen mezi dílčí dativní významy.

Užití významů s funkcí reprezentativní a s funkcí modifikovaného i nemodifikovaného odvozování přináší v aplikovaném popise výhodu přehlednosti a jednoduchosti základního systému p-sémantiky, se kterým se žák setkává. Užití významů s funkcí reprezentativní však ve větší míře klade nároky na mechanickou paměť, neboť mezi významem s funkcí reprezentativní a mezi dalšími dílčími významy není žádná (nebo jen slabá) sémantická souvislost. Významy s funkcí odvozování naopak podporují systémové pojetí české p-sémantiky a kladou větší nároky na analytické myšlení a hledání jazykových souvislostí.

d) Průchozí význam

V některých popisech p-sémantiky spjatých s výukou češtiny jako druhého jazyka se setkáváme s významy, které nejsou specifické pro jeden pád, ale procházejí napříč pádovým systémem. Takové významy jsou označovány např. jako domény (The Case Book for Czech) nebo obecné pojmy (Šára, 2001). Tyto typy významů jsou vybudovány na základě jejich „průchodnosti“ pádovým systémem, v detailech se však vymezení jednotlivých typů liší.

V CBC jsou nejčastěji zmiňovanými doménami **místo** a **čas**, vedle nich se však v učebním textu objevují také další, méně frekventované, domény (především u akuzativu), jako **činnost**, **účel**, **stav**, **kategorizace**, **mentální aktivita** atd. Zatímco v některých případech jsou domény zřejmě pojímány jako svébytný typ významů, který slouží jako základ lokalistického odvozování, jindy se zdá být užití výrazu doména v CBC spíše nahodilé. Některé významy jsou jako domény označovány jen na některých místech CBC, jinde se o nich jako o doménách nemluví.

Jiným dokladem neterminologického využití výrazu doména jsou velmi úzké oblasti, které jsou jako domény místy označovány, jako je tomu např. u akuzativu (Akuzativ, s. 29): "Thus kilos are the units of the domain relevant for weighing, meters and weight are the domains of measurement used for selling goods, measurements provide the domain of sewing, and the time period of one week is the domain that explains how much work there is."

V Pražské úrovni (Šára, 2001) jsou vyčleněny tyto obecné pojmy: **existence**, **prostor**, **čas**, **kvantita**, **vlastnosti**, **mentální procesy**, **relace** a **deixe**. Jmenované pojmy se ovšem nevztahují pouze k sémantice pádové, mají zahrnovat celou oblast jazykového vyjadřování, jsou tedy dále podrobně členěny. Genitivní předložky s významem **místo** jsou kupříkladu rozděleny do pěti různých podkategorií obecného pojmu **prostor**: **vzdálenosti** (předložka *u*), **pohybu** (*do*, *z*, *od*), **uspořádání** (*kolem*), **relativní polohy** (*vedle*) a **polohy** (*u*).

Volba mezi systémem významů průchozích (označme jej pro přehlednost jako postup A) a významů specifických pro každý pád (postup B) podstatně ovlivňuje celý popis. Postup B umožňuje autorovi vycházet vždy z toho kterého pádu, vybrat způsoby vyjádření, s jakými autor zamýšlí žáky seznámit, a tuto skupinu vyjádření poté rozčlenit do jednotlivých významů, které se vhodným způsobem pojmenují.

Příkladem převažujícího důrazu na významy specifické pro každý pád jsou výše charakterizovaná skripta CBC. Sémantika genitivu je zde rozdělena na dílčí významy **zdroj**, **cíl**, **celek** a **odkaz**. Předložka *do* v místním významu spadá pod genitivní význam **cíl**. Dativ je členěn do dílčích významů **příjemce**, **proživatel** a **soupeř**. Předložka *k* v místním významu je součástí dativního dílčího významu **soupeř**. Z hlediska významů místních mají předložky *k* a *do* k sobě blízko, v popisu p-sémantiky při užití postupu B však tato skutečnost není žádným způsobem reflektována, protože u každého pádu jsou dílčí významy vytvářeny bez ohledu na pády ostatní.

Při postupu A je samozřejmě také třeba vyjít z jazykového materiálu, ovšem jen z určitého jeho úseku. Na základě tohoto úseku jsou pak stanoveny jednotlivé významy, které se stávají přechodným východiskem popisu pro další pády, přičemž je na základě specifik jednotlivých pádů systém významů rozšiřován nebo (i zpětně) modifikován.

Při důrazu kladeném na významy průchozí je při úvahách o řazení kupř. výše zmíněné předložky *k* třeba sledovat, zda lze tuto předložku charakterizovat takovým (z jejího hlediska výrazným) významovým rysem, který by bylo možné nalézt i u předložek pojících se s jinými pády. Je-li takový významový rys nalezen (např. význam **místo**), je tento význam pokládán za hypotetickou součást dalších pádů a je ověřováno, zda a jak je v těchto pádech naplňován. Je tedy zjišťováno, jaké typy výrazů naplňují význam **místo** v dalších pádech, a touto cestou je genitivní předložka *do* přiřazena ke stejnému významu jako dativní předložka *k*.

Postup B umožňuje každý pád vždy znovu strukturovat a tím lépe postihnout jeho specifické rysy. Zároveň předpokládáme, že takovéto specifické struktury jsou při případné aplikaci pro žáky lépe zapamatovatelné nežli struktury užití ve výsledném popisu při postupu A. Při užití postupu A totiž vznikají jen rozdílné kombinace významů téhož (až na výjimky) souboru. Při postupu B vzniká např. přehledný (výše již zmíněný) systém tří dativních významů: **příjemce, proživatel, soupeř**. Při postupu A naopak např. v naší práci vzniká (viz část IV. 3) relativně obsáhlý systém deseti dativních významů, které se navíc díky své průchodnosti systémem p-sémantiky opakují i u většiny dalších pádů.

Výhodou popisu při užití postupu A je možnost více zorných úhlů, ze kterých je možné vztahy významů a forem vyjádření sledovat. Prvním z možných pohledů na systém p-sémantiky je pohled na jednotlivé pády. Východiskem popisu se při volbě tohoto úhlu pohledu stává jeden konkrétní pád, jehož sémantika je rozdělena do několika různých významů. Stejný pohled je možný i při využití postupu B.

Při druhém způsobu, jakým může být při aplikaci popisu na výuku žák se systémem p-sémantiky seznamován, je možné použít jako východisko jednotlivé významy. Takovou možnost však skýtá jen užití postupu A. Základem popisu se pak stávají významy jako je **myšlení, místo** či **pohyb** a v jejich rámci jsou sledovány různé způsoby, jakými mohou tyto významy být vyjadřovány. Význam **místo** může být vyjadřován např. dativem (*ke zdi*), instrumentálem bezpředložkovým (*lesem*),

instrumentálem předložkovým (*pod stolem*) atd. Tento způsob pohledu na systém p-sémantiky je umožněn samotným charakterem průchozích významů, tj. jejich průchodností "napříč" pády.

Postup A, při kterém je využíváno významů průchozích, tedy oproti postupu B, ve kterém se pracuje s významy specifickými pro ten který pád, poskytuje navíc možnost sledovat p-sémantiku z hlediska jednotlivých významových kategorií. Tato možnost může být při aplikaci využita k podpoře žákova systémového přístupu k jazyku.

e) Předmětné a příslovečné významy

Pro všechny zmiňované typy významů jdoucích napříč pádovým systémem je charakteristické, že zahrnují jak významy tradičně označované jako příslovečné, tak významy předmětové. Tím se liší od prací, které popis pádové sémantiky omezují pouze na popis významů příslovečných, nebo dokonce pouze na významy **místa** a **času**. Autoři CBC rozlišují domény, které bychom řadili k významům příslovečným (**místo, čas, účel** atd.), a domény, které spadají do oblasti významů předmětových (např. **mentální aktivita, činnost**). V obecných pojmech Prahové úrovně češtiny (Šára, 2001) jsou rozdíly mezi příslovečnými a předmětovými významy neutralizovány docela. Pojem **prostor** například zahrnuje jak určení **místa** (*Ty klíče jsou na stole.*, s. 85), tak slovesa s významem **pohybu**, tj. vlastně přesunu z jednoho bodu v prostoru do jiného (*Vítr hýbal větvemi stromů.*, s. 93).

Termíny význam příslovečný a význam předmětný dobře slouží k popisu takových významů, jako jsou domény či rámcce. Užívání pojmu význam předmětný není však zcela bezesporné (viz dále). Příslovečné určení je jediným větným členem, který bývá v mluvnících češtiny bohatě významově členěn. Trávníček (1951), který s oběma diskutovanými pojmy pracuje, uvádí tyto příslovečné významy: **místo, čas, způsob, míra a množství, nástroj, prostředek a prostředník, příčina a důvod, účel, podmínka a přípustka, zřetel, společnost a styk, průvodní okolnosti, určení vztahu, obsah a určení obsahu**. S těmito významy je v české mluvnické tradici v různých obměnách pracováno běžně.

Příslovečné, předmětové i jiné významy pojímá Trávníček jako významy pádové (1951, s. 1191). Obdobně jako příslovečné určení je tedy v Trávníčkově

mluvnici členěn i předmět. Trávníček vyčleňuje tyto typy předmětu: předmět **stavový**, **obsahový**, **cílový**, **dotykový** a **stykový**, **odlukový**, **zájmový** a **vztahový**. Ačkoli toto členění může snad být z hlediska systematickosti považováno za intuitivní (Encyklopedický slovník češtiny, s. 350), popisuje v podstatě jednotlivé sémanticko-syntaktické slovesné třídy. Např. jeden z typů předmětu **cílového**: „něco, co chceme činností uskutečnit, nebo něco, co je, má být výsledkem činnosti, na př.: stavěti dům” (s. 778) se vyskytuje po slovesech, které Daneš (1981) vyčleňuje jako jednu skupinu sloves s obecným významem **změny**, tj. verba efficiendi (srov. MČ 3, s. 187).

Při popisu p-sémantiky je přirozeně nezbytné začlenit do systému jak významy pádů užitých ve funkci příslovečného určení, tak ve funkci předmětu (ostatně hranici mezi příslovečným určením a předmětem je někdy neskonalé stanovit). Otázkou je, zda v rámci významů jdoucích napříč pádovým systémem mísit významy příslovečné a předmětové, či zda naplnit průchozí význam vždy jen jedním z těchto dvou významových typů. Rozdílnost obou postupů lze dobře ilustrovat na výše charakterizovaném obecném pojmu **prostor**, se kterým se pracuje v Prahové úrovni češtiny (Šára, 2001).

Zvolíme-li systém, ve kterém budou průchozí významy jen předmětové, nebo jen příslovečné, pak budou typy výrazů spadajících pod obecný pojem **prostor** rozděleny do dvou průchozích významů. První bude zahrnovat **určení místa** (*Klíče jsou na stole.*), druhý předmět po slovesech **pohybu** (*Vítr hýbal větvemi stromů.*).

Jednotlivé průchozí významy jsou při takovém postupu vyčleňovány dvěma různými způsoby: Příslivečné průchozí významy by byly členěny především na základě významu jména v pádu (popř. též významu příslušné předložky). Při interpretaci věty *Položil klíče na stůl.* by nebylo spojení *na stůl* zařazeno do průchozího významu podle významu slovesa, ale především podle významu samotného spojení *na stůl*. Předmětové průchozí významy by oproti tomu byly vyčleněny podle sémantického třídění sloves. Ve větě *Položil klíče na stůl.* by se tak výraz *klíče* dostal do jiného průchozího významu než spojení *na stůl*.

Systém pádové sémantiky ovšem není možné budovat odtrženě od systému sémantiky výpovědní. V případě, že některé průchozí významy budou založeny na slovesné sémantice, měl by systém těchto průchozích významů být součástí systému komplexního významového třídění sloves. Takový požadavek přirozeně ztěžuje a omezuje stanovení systému p-sémantiky.

Druhou možností je zvolit takové průchozí významy, ve kterých budou předmětné a příslovečné významy zkombinovány. V takovém případě by stejně jako např. v Prahové úrovni mohla být slovesa **pohybu** zařazena do rámce s významem **prostoru** a více by se otevřela možnost interpretovat objektové významy místně (jak je tomu např. v CBC). Ve větě *Položil klíče na stůl*. se tak výraz *klíče* a spojení *na stůl* dostávají do jediného průchozího významu, kde spojení *na stůl* představuje cílový aspekt obecného pojmu *prostor*, zatímco výraz *klíče* je označením objektu, který je do cílové pozice přesouván.

Při užití průchozích významů, které kombinují příslovečné a předmětné významy, by systém průchozích významů měl zahrnovat jak významy pádové (ať již předmětné, nebo příslovečné), tak všechny sémantické typy sloves, jak je tomu např. v komplexně pojatém popise Šárově (2001).

Obraz věty, který je za přispění popisu p-sémantiky budován, se liší podle toho, jaký z výše popsaných postupů byl při tvorbě průchozích významů použit. Při využití přístupu, který příslovečné a předmětné významy nespojuje do stejných rámců, je při popisu věty třeba pracovat s větším počtem rámců. Např. interpretace věty *Matka jela vlakem do Prahy*. může obsahovat 4 průchozí významy: význam **téma** (*Matka*) + význam **pohybu** (*jela*) + význam **způsob** (*vlakem*) + význam **místo** (*do Prahy*). Věta je v takovém systému představena jako soubor vyjádření, z nichž některá jsou nezbytná (jednotlivé typy objektů představené uvnitř předmětných průchozích významů), jiná jsou víceméně volně připojitelné (např. průchozí významy *místa*, *času*). Daní za takto systematizovaný pohled na větu je ztráta zjednodušení, které přináší lokalistické pojetí tím, že spojuje význam **cíl** vyjádřený příslovečným určením a předmětem do jediného průchozího významu.

V případě, kdy jsou v průchozích významech míseny významy příslovečné a předmětné, by výše uvedené vyjádření bylo složeno z menšího počtu průchozích významů. Výrazy *jet* a *do Prahy* by byly součástí stejného průchozího významu, nazvaného např. **pohyb**. Sémantický náhled na celou výpověď by v takovém případě zřetelně převážil nad hlediskem syntaktickým.

S rozlišováním tzv. příslovečných a předmětných významů souvisí rozlišování pádů na pády sémantické a syntaktické (např. Kopečný, 1962), popřípadě na pády s primární funkcí sémantickou a syntaktickou (Kurylowicz, 1974), které hraje významnou

roli v mnoha pracích věnovaných pádové problematice. Toto členění podrobil kritice Uličný (2000), který ukazuje, že každý pád je možné chápat jako pád sémantický i syntaktický, bez omezení daných myšlenkou primárních a sekundárních funkcí.

II. 4 Vertikální a horizontální postup

Při tvorbě popisu sémantiky pádů v češtině je přirozeně nezbytné brát ohled také na formální aspekt české deklinace. V této práci se chceme podrobněji zaměřit jen na popis jednoho z možných aspektů problematiky sémantiky a formy pádu. V případě tvorby popisu aplikovaného by však bylo nutné námi popsanou sémantickou složku pádu propojit se složkou formální, neboť tyto dvě složky netvoří hermeticky oddělené oblasti, ale oblast jedinou, kterou musíme pojímat jako jeden celek. Rádi bychom se zde tedy krátce zamysleli nad možnými způsoby propojení výsledků naší práce s formálním aspektem pádu. Způsoby, jakými je pádový systém prezentován učebních materiálech češtiny jako cizího jazyka, pojmenovává M. Hrdlička v práci věnované předložkám z hlediska češtiny jako cizího jazyka jako způsob *vertikální* a *horizontální* (Hrdlička 2000).

Při *vertikálním* probírání pádů se v učebním textu uvádí najednou vždy celé paradigma určitého skloňovacího typu, při probírání *horizontálním* se postupuje po jednotlivých pádech, najednou jsou prezentovány koncovky všech skloňovacích typů v příslušném pádě. Kromě charakteru doprovodných učebních textů, které jsou v případě *vertikální* metody přirozenější, spatřuje Hrdlička výhodu prvně zmiňovaného přístupu také v možnosti vyhnout se formalistickému způsobu v pojímání předložek: „Pro prezentaci je v tomto případě rozhodující význam (a užití) prepozice, její zařazení do určitého významového okruhu (...) a nikoli její forma a příslušnost k jistému, v dané lekci právě probíranému pádu.“ (Hrdlička, 2000, s. 21). Dalšími výhodami *vertikálního* přístupu jsou podle Hrdličky vědomí kompaktnosti české deklinace, které se při použití tohoto postupu u studentů vytváří, a kratší časové rozpětí, v němž se skloňování probírá. Hrdlička nicméně zaměřuje tyto argumenty především na výuku češtiny určenou vysokoškolským zahraničním studentům.

Jakkoli snad *vertikální* postup může při probírání české deklinace být příznivý pro vyzdvihnutí sémantických rysů jednotlivých předložek (i když spojení předložky s daným pádem jistě není jen záležitostí formální), pro postižení sémantiky jednotlivých

pádů takový postup použitelný není. Při užití *vertikálního* postupu je student seznámen se všemi pádovými tvary určitého skloňovacího typu během relativně krátkého časového období. Vzhledem ke krátkosti této doby není možné seznámit studenta se všemi frekventovanými pádovými významy. Bylo by sice teoreticky možné prezentovat u každého pádu kupříkladu jeden jeho vybraný význam, ale tím by se obtížnost *vertikálního* postupu ještě zvýšila. Nedošlo by k atomizování celého deklinačního systému, před kterým varuje Hrdlička, ale značně by byla atomizována oblast samotné pádové sémantiky.

Domníváme se, že není možné stanovit v oblasti výuky české deklinace univerzální postup vhodný pro všechny skupiny studentů češtiny jako druhého jazyka. Oba krajní postupy, popsané Hrdličkou, však přinášejí jisté nevýhody: roztržitost deklinačního systému jako celku v případě postupu *horizontálního*, roztržitost sémantického aspektu české deklinace v případě postupu *vertikálního*.

Kompromisním řešením by bylo stanovení významů, které by bylo vhodné zařadit do počátečních fází výuky. Díky rozdělení jednotlivých významů do několika fází výuky by po počátečním seznámení s fungováním českého deklinačního systému bylo možné postupovat různými způsoby.

První možností při výuce je postupovat po jednotlivých pádech (ostatně skloňovací typy také často nejsou představovány všechny najednou), jak to činí např. autoři skript *The Case Book for Czech*. Protože adresáty výuky v našem případě primárně nejsou vysokoškolští studenti, nepovažujeme za vhodné probírat vyčerpávajícím způsobem postupně jeden pád po druhém, jak je tomu např. v *CBC*. Vzhledem k adresátovi se jeví vhodnější takové řešení, při kterém je každému pádu věnována při výuce sice delší doba než při postupu *vertikálním*, avšak díky cykličnosti kratší nežli při důsledném postupu *horizontálním*. Obdobně kompromisní řešení volí též Hronová (1993), která navrhuje postup *horizontální* doplňovat *vertikálně* pojatými přehledy v opakovacích lekcích.

Další možností je vycházet z významů, jakými jsou např. domény (viz kapitola II. 3). Vzhledem k vysokému stupni formální rozmanitosti jednotlivých typů vyjádření v rámci jedné domény by bylo pravděpodobně i zde vhodné využít cyklické podoby výuky a seznámit nejprve studenty jen s několika typy vyjádření v každém významu doménového typu. Tato možnost odpovídá též postupu od významu k výrazu, který jsme výše zhodnotili pro neslyšící studenty češtiny jako druhého jazyka (v oblasti

produkce komunikátu) jako velmi vhodný a se kterým v návrhu vlastního popisu pracujeme

II. 5 Pořadí pádů

Ačkoli naším záměrem není vytvořit učební text češtiny jako druhého jazyka, u vybraného problému z oblasti vlastní výuky se zde podobně jako v předchozí části alespoň krátce zastavíme, omezíme se však jen na konstatování určitých možností. Zatímco v teoreticky zaměřených textech věnovaných pádové problematice se přirozeně zachovává tradiční pádová posloupnost, v textech učebních často dochází v této posloupnosti ke změnám.

Pozornost bývá velmi často věnována pouze tzv. pádům vlastním (G, D, A, L, I), sémantika nominativu pojímaného jako pád bezpříznakový bývá vypouštěna, stejně jako u vokativu (např. Kyseláková a kol., 1993), který vyjadřuje vztah mluvčího k adresátovi, tj. vztah jiného typu, než je u pádů obvyklé (Kořenský, 1972).

Pokud je nominativu věnována v učebním textu pozornost, pak jako základní tvar substantiva zaujímá své tradiční první místo. Jako druhý v pořadí bývá často uváděn akuzativ (např. Kyseláková a kol., 1993, Šára, 1974). Můžeme se domýšlet, že důvodem pro přesunutí akuzativu hned za nominativ může být jednak jeho objektová funkce (srov. níže pořadí pádů u Gvozděva), jednak jeho formální shoda s nominativem u substantiv v rodě středním, mužském neživotném a s nominativem některých skloňovacích typů rodu ženského.

Dalším v pořadí bývá velmi často lokál, snad kvůli pozornosti, která bývá poměrně časně v kurzech cizích/druhých jazyků věnována vyjadřování místních určení. Po lokále se objevuje genitiv, pak v různém pořadí dativ s instrumentálem. Obdobné pořadí volí sémanticky (lépe komplexně, ve srovnání s mnoha jinými učebními texty pro neslyšící však sémanticky) orientovaná učebnice češtiny jako druhého jazyka pro neslyšící (Macurová a kol., 1998): N, L, A, G, I, D.

Toto pořadí částečně odpovídá poznatkům, které o užívání pádů dětmi, pro něž jsou pády součástí jejich jazyka mateřského, učinil Gvozděv (1961). Gvozděv na příkladu osvojování ruského jazyka ukazuje, že po nominativu, který je dětmi užíván nejprve jako pád univerzální, se objevuje akuzativ a genitiv v objektovém významu, po

akuzativu a genitivu nastupuje dativ a lokál a jako posledního pádu začínají děti užívat instrumentálu.

Jednotlivé pády jsou podle Gvozděva při produkci rozlišovány velmi brzo, již kolem dvou let věku dítěte. V tomto věku již pády nebývají vzájemně zaměňovány. Z toho Gvozděv vyvozuje, že pády jsou osvojovány jako nositelé jednotlivých syntaktických významů a potíže s osvojováním interpretuje jako případy, kdy je význam pádu nejasný nebo protikladný k významu základnímu (např. u G kvantitativního).

Při užívání předložkových pádů jsou podle Gvozděva zpočátku předložky velmi často vypouštěny, navzdory tomu, že z hlediska formy je nepochybně snazší osvojit si předložky než pádové koncovky. Předložka je navíc díky homonymii a synonymii substantivních koncovek nepochybně explicitnější součástí pádového formantu nežli samotné jméno v tom kterém pádu. Jestliže však navzdory uvedeným důvodům k výpustkám předložek dochází, považuje to Gvozděv za ukazatel skutečnosti, že nejdůležitějším faktorem osvojení je syntaktická funkce pádu spjatá s jeho významem, nikoli pádová forma.

Otázkou je, nakolik by bylo možné Gvozděvovy poznatky o osvojování jazyka aplikovat na oblast řízeného učení. Domníváme se, že na rozdíl od Gvozděvových poznatků je při řízeném učení češtiny jako druhého jazyka žádoucí obracet pozornost studentů ve zvýšené míře k právě k předložkám, které, jak bylo řečeno, jsou ve srovnání s deklinačními formanty dobře rozpoznatelné a vyjadřují často význam explicitněji než pádová forma substantiva.

Podle Hendricha (1988) je rozhodujícím kritériem pro pořadí gramatických jevů ve výuce hledisko sémantické, které je ovšem v jeho pojetí charakterizováno jako tematičnost: řazení gramatických jevů by mělo probíhat v závislosti na potřebách tématu, které je spjato s určitým lexikem formovaným gramatickými prostředky. Takto vytvořené pořadí pak doporučuje korigovat podle frekvence gramatických prvků, jejich jednoduchosti a složitosti, podle shod s žákovou mateřštinou či odlišností od ní a podle „důležitosti při tvoření ostatních gramatických jevů“ (s. 151). Zúžíme-li do jisté míry téma, o kterém hovoří Hendrich, pak na jeho místo můžeme dosadit průchozí významy, a ptát se po pořadí významů, nikoli pádů.

II. 6 Předložky v popisu p-sémantiky

Zatímco pád bývá považován za prostředek vyjádření vztahu mezi jednotlivými výrazy ve větě, předložka určuje povahu tohoto vztahu (Encyklopedický slovník češtiny) či specifikuje a modifikuje pádový význam (MČ 2). Předložky tedy tvoří neodmyslitelnou část pádové problematiky.

Studenty češtiny jako druhého jazyka je oblast předložek vnímána jako jedna z nejobtížnějších částí výuky, a to jak při výuce začátečnicků, tak při výuce studentů pokročilých (Hrdlička, 2000). Příčiny obtížnosti, kterou studenti při učení se předložkám pociťují, spatřuje Hrdlička ve značném počtu různých předložek, mnohosti jejich významů, jejich velké synonymii, různosti výskytu předložek podle druhu komunikátu a ve značné frekvenci výskytu předložek v češtině vůbec.

Významy jednotlivých předložek nejsou vzájemně izolované, ale vytvářejí propojenou síť významů. Některé předložky jsou synonymní. Tato synonymie se v popisu p-sémantiky po pádech může projevit zařazením synonymních předložek do stejných průchozích významů. Mezi jednotlivými skupinami předložek je možné spatřovat též vztahy protikladné (MČ 2, s. 202):

- 1) státnost – dynamičnost
- 2) orientovanost – neorientovanost
- 3) kontakt – nedostatek kontaktu

Těchto protikladů přirozeně možné využít např. v rámci průchozího významu **místo**, v našem popise jsou zmíněné protiklady zohledněny též u tzv. významů kontaktních (viz kapitola III).

Zatímco zmiňovaná existence velkého množství různých předložek se týká především předložek sekundárních (kterých je, jak uvádí Hrdlička, přes 500), předložkovou polysémií konstatujeme zejména u předložek primárních. Jednotlivé významy předložek je možné rozdělit do jednotlivých průchozích významů, dochází tím ovšem k určitému roztržení předložky. Místní význam předložky *na* by tak byl řazen do významu **místo**, její význam časový do významu **čas** atd. Vzhledem k tomu, že v základu mnohých primárních předložek můžeme spatřovat význam prostorový (jak to činí např. Konečná, 1974, podrobnější shrnutí lokalismu primárních předložek viz Hrdlička, 2000), je u primárních předložek možné dobře uplatnit princip odvozování,

prostřednictvím kterého je možné jednotlivé významy předložek propojit a roztržítěnost předložek tak částečně neutralizovat.

Z hlediska výuky by pro studenta češtiny jako druhého jazyka bylo lépe zvládnutelné seznamovat se se všemi významy předložky (ve spojení s pádem) pohromadě, byť by předložka byla dále členěna na jednotlivé významy. Tak by například předložka *na* byla v aplikovaném popisu pojímána jako jeden významový celek, rozdělený dále např. na význam místní (*na stole*), časový (*na zítra*) atd. To by ovšem bylo možné pouze tehdy, pokud bychom v aplikovaném, a potažmo i v našem, popisu vytvořili samostatný subsystém předložek. Pády prosté a předložkové by tak byly vzájemně izolovány, přitom by však oba subsystémy p-sémantiky obsahovaly víceméně stejné průchozí významy.

Jak bylo řečeno, sekundární předložky představují oblast velmi obsáhlou. Vedle to tvoří další překážku při jejich zařazování do systému p-sémantiky samotný význam sekundárních předložek. Charakter významu sekundárních předložek je možné definovat vzhledem k významu předložek primárních: „Obecně platí, že sekundární předložky zjemňují reálné lokálně-temporální významové pole reprezentované významy předložek primárních a obohacují systematiku předložkových významů o významy abstraktnější.“ (MČ 2, s.109).

Chceme-li zařadit jakékoli abstraktnější významy do popisu, který má sloužit jako podklad pro možnou aplikaci ve výuce češtiny jako druhého jazyka, je třeba hledat k abstraktním významům hledat jejich konkrétnější protějšek, od kterého by bylo možné abstraktní významy odvodit, aby bylo možné dodržet při případné aplikaci didakticky žádoucí postup od konkrétního k abstraktnímu.

U primárních předložek je takový odvozovací postup dobře možné uplatnit. Např. vyjádření původu za pomoci předložky *z* (*košile z bavlny* - abstraktní význam předložky *z*) je možné odvodit od místního významu předložky *z* (*Šel ze školy* - konkrétnější význam předložky *z*). Tohoto odvozovacího postupu je možné využít především díky předložkové polysémii, jak jsme ukázali výše. Předložky sekundární jsou naproti tomu jednoznačnější. Pro zařazení sekundárních předložek s abstraktním významem je tedy zapotřebí hledat jiný postup, nežli je jejich přiřazování k odpovídající předložce s významem konkrétnějším. Hledaný postup se může lišit podle stavby celého předložkového výrazu:

1. (předložka primární +) předložka sekundární + předložka primární

V případě, že po předložce sekundární následuje předložka primární, např. předložkové spojení *vzhledem k*, je jméno po předložce v pádě řízeném (hovoříme-li v případě předložek o řízenosti) předložkou primární. U zmíněného spojení *vzhledem k* musí např. následovat substantivum v dativu, stejně jako při samostatném užití předložky *k*.

Taková předložková spojení je možné řadit k pádu, který obsahuje příslušnou primární předložku, v uvedeném příkladu bychom tedy předložkové spojení *vzhledem k* řadili k dativu. Vzhledem ke specifčnosti významu celého spojení by pak zřejmě spojení sekundární a primární předložky nemohlo být přiřazeno přímo k určitému významu, ale jen volně k místnímu významu předložky primární, jako spojení frázové.

2. předložka primární + předložka sekundární

Spojení primární a sekundární předložky, ve kterém první místo zaujímá předložka primární (např. předložkové spojení *na základě*), představuje z hlediska zařazení do systému popisu p-sémantiky obtížnější případ. Vzhledem k formální jednotě popisu by toto spojení mělo být řazeno k pádu, který po předložkovém spojení následuje, tedy ve většině případů ke genitivu. Do genitivních nebo jiných významů by se tak ovšem dostaly předložky, které se s daným pádem normálně nespojují. Např. zmíněné spojení *na základě* by tímto způsobem bylo zařazeno ke genitivu. Předložka *na* by se tak v rámci předložkového spojení dostala ke genitivu, se kterým se samostatně nespojuje. Z hlediska případné aplikace na výuku by tak došlo vzhledem ke vstřípení a zapamatování si spojení předložky a pádu k nežádoucímu propojení (v našem příkladu předložky *na* a genitivu).

Druhou variantou je zařadit předložková spojení k pádu, ke kterému spadá příslušná předložka primární. V případě spojení *na základě* by se jednalo o přiřazení celého spojení k lokálu. Nevýhodou tohoto řazení je značné oslabení předložkové povahy předložky sekundární a posílení vazby na její původní slovnědruhovou charakteristiku. Ve spojení *na základě* by při řazení k předložce *na* byla zdůrazněna původně substantivní povaha sekundární předložky. Druhá část spojení by byla interpretována jako lokál substantiva *základ*, které je následně spojeno s dalším podstatným jménem jako se svým přívlastkem.

3. předložka sekundární

Sekundární předložka, která vystupuje ve větě samostatně (např. předložka *následkem*), se podobně jako spojení primární a sekundární předložky (*na základě*) spojuje nejčastěji se jménem v genitivu. U tohoto typu se nenaskýtá jiná možnost, než přiřadit předložku ke genitivu. Význam některých předložek, které vznikly ustrnutím substantiva v pádu, nejčastěji sedmém, se již natolik vzdálil významu původního substantiva, že předložku není možné jako tvar substantiva interpretovat. Vzhledem k tomu, že samotnou předložku sekundární musíme řadit k pádu, který po ní následuje, bylo by systémovým řešením zvolit tuto variantu i ve spojení typu 2: předložka primární + předložka sekundární.

III Návrh popisu p-sémantiky

Handwritten notes: *... (A.S)*

Jak bylo řečeno výše, domníváme, že při práci s neslyšícími studenty češtiny jako druhého jazyka je vhodné postupovat nejdříve směrem od významů. Pro výuku (zejména pro proces recepční, viz výše) je však stejně potřebný také druhý způsob strukturace p-sémantiky, který vychází od pádů, jednotlivé významy pak popisuje v rámci každého pádu.

Pro potřeby našeho popisu volíme popis založený na jednotlivých pádech. Vzhledem k požadavku úplnosti popisu (ve smyslu systémovém, tedy úplnost při zařazování všech typů vyjádření, nikoli všech vyjádření) je podle našeho názoru postup od pádů nutně prvním krokem, který je potřeba při popisu p-sémantiky učinit. Převést pak jeden systém strukturace na druhý, tj. vytvořit na základě popisu založeného na pádech popis založený na významech, není záležitostí nijak komplikovanou.

V popisu strukturovaném podle pádů se snažíme postihnout významové vztahy mezi vyjádřeními užívanými ve stejném pádě, tj. hledáme vztahy mezi jednotlivými významy, které do toho kterého pádu spadají (za pomoci tzv. kontaktních významů - viz níže). Domníváme se, že propojení jednotlivých významů příslušejících ke stejnému pádu vychází vstříc případné aplikaci popisu na výuku, ve které je propojené chápání sémantiky každého z pádů nepochybně jedním ze základních požadavků.

Každý pád je členěn do průchozích významů, tedy do významů, které jsou přítomny ve většině pádů (např. **místo, čas**). Průchozí významy označujeme v této práci jako rámcce. Průchodnost rámcových významů pádovým systémem je zachována všude tam, kde je to možné. V některých případech se ovšem nepodařilo najít takový význam, který by byl skutečně "průchozí" pádovým systémem, vznikají tak rámcce charakteristické pouze pro jeden pád. Ke vzniku takových rámců dochází u pádů, které jsou vzhledem k pádovému systému určitým způsobem specifické (viz níže u jednotlivých pádů), tj. u nominativu a vokativu. Každému rámcce doporučujeme při zpracování popisu do výukového textu přiřadit grafický symbol (viz část II. 2 – Adresát).

Ačkoli nelze než souhlasit s výhradami, které uvádí Uličný (2000) k pojmům sémantická (adverbiální) a syntaktická (neadverbiální) funkce pádu, v našem popisu

s těmito pojmy pracujeme, neboť jejich užívání usnadňuje orientaci v principech, podle kterých jednotlivé rámce vydělujeme. Navíc se jedná o pojmy širší než výše analyzované pojmy význam předmětný a význam příslovečný.

Sémantiku pádů v tzv. syntaktické funkci popisujeme za pomoci sémantiky výrazů, které se se jménem v tom kterém pádě spojují. Kupříkladu význam dativu ve větněčlenské funkci objektu je možné popsat za pomoci sémantické analýzy sloves, která jej ve větě vyžadují (např. slovesa mluvení). Jak ukazuje Daneš a kol. (Daneš, Hlavsa, Kořenský, 1973), syntakticko-sémantická analýza sloves je pro zkoumání sémantiky větné rozhodující. V naší práci se až na výjimky nezabýváme zkoumáním pádů izolovaných (jako např. Konečná, 1960), je tedy vytváření rámců na základě sémantiky slova řídicího v souladu s teoretickými i praktickými (cílem případné aplikace je kompetence komunikační, nikoli úzce jazyková) východisky naší práce. Na základě tohoto postupu vznikají rámce jako **komunikace** (*mluvit s kým, chválit koho* atd.) nebo **vnímání** (*vidět co, slyšet o čem* atd.).

Při sémantické dekompozici sloves, nutné pro stanovení jednotlivých průchozích významů popsaného typu, vycházíme z Danešem vydělovaných sémantických rysů (srov. např. Daneš, Hlavsa a kol., 1981), uzpůsobujeme ovšem jejich výběr potřebám našeho popisu, který si vynucuje především snížení počtu vydělovaných sémů. O nutnosti přizpůsobit sémantickou dekompozici sloves zvolenému účelu hovoří v této souvislosti výstižně Uličný: "Relevance jednotlivých sémů a jejich kombinací je totiž natolik různorodá a mnohorozměrná, že relativizace analýzy k zvolenému typu popisu jazyka i k účelům, jichž chceme dosáhnout, je nevyhnutelná." (2000, s. 48).

Do "slovesných" rámců zařazujeme v této práci zpravidla jen slovesa, která vyžadují alespoň jedno pravovalenční doplnění, tedy mají ve většině případů více než jeden participant. Slovesa, která vyžadují jen doplnění subjektem, do příslušných rámců přirozeně patří také, vzhledem k jednotnému sémanticko-syntaktickému vymezení podmětového významu (rámec **téma**) však není nutné je zde v těchto rámcích explicitně zmiňovat. Tak například do rámce **fyzický pohyb a klid** nejsou v našem popisu zařazena slovesa jako *jít* či *jet*, ale jsou v něm obsažena slovesa jako *nést* či *vést*.

Na druhou stranu sémantika pádů, jejichž primární funkce je sémantická, nabízí popis na základě sémantiky jména v pádu. V našem popisu tedy zpravidla nejsou sémantické a syntaktické pádové funkce slučovány do jednoho průchozího významu. Ačkoli z hlediska popisu samotné p-sémantiky bychom považovali za vhodnější oba typy významů kombinovat a umožnit tak lokalistickou interpretaci předmětných

významů, volíme izolaci obou typů se zřetelem na popis sémantiky výpovědní. Volbou takového postupu ovšem dochází ke značnému splývání členění syntaktického a sémantického. Na základě sémantiky jména v určitém pádě (popř. též předložky) vznikají rámce jako **místo** (*pod stolem, od stolu apod.*) nebo **čas** (*ve středu, do neděle*)
 Volbou takového členění, ve kterém je velká část rámců vymezena na základě slovesné sémantiky, vyzdvihujeme do popředí slovesnou valenci.

Při tvorbě rámců a při řazení výrazu do příslušného rámce dochází ke kombinaci zřetele obsahového a významového. S termíny obsah a význam pracujeme podle rozlišení Danešova (1989), tj. význam pojmáme jako jazykově ztvárněný obsah. Z hlediska významového spadá v našem popisu např. slovo *beranidlo* ve větě *Beranidlo prorazilo bránu*. do rámce **téma**, zatímco ve větě *Bojovníci prorazili bránu beranidlem*. spadá výraz *beranidlo* do rámce **způsob** (na rozdíl od čistě obsahového pojetí Fillmorova, Daneš a kol., 1973). Tak se substantiva dostávají do různých rámců, zatímco slovesa nikoli.

Hledisko obsahové se projevuje např. tím, že výrazy řazené k různým slovním druhům často spadají do společného rámce. Tak kupř. výrazy *bát se, strach* nebo *milovat, láska* spadají do rámce **city a pocity**.

V následující tabulce (č. 1) uvádíme přehled všech rámců, se kterými pracujeme, včetně soupisu pádů, ve kterých se uvedený rámec realizuje.

Tabulka č. 1: Přehled rámců

	název rámce	pády spjaté s rámcem
1.	Místo	G, D, A, L, I
2.	Čas	G, D, A, L, I
3.	Způsob	A, I
4.	Příčina	G, D, A, I
5.	Myšlení	D, A, L, I
6.	City a pocity	G, D, A, L, I
7.	Vnímání	G, A

8.	Fyzický pohyb	G, D, A, I
9.	Množství	A, I
10.	Chování	D, A, I
11.	Vlastnictví	G, D, A
12.	Komunikace	G, D, A, L, I
13.	Vlastnost	N, G, D, A, I
14.	Téma	N
15.	Oslovení	V

3
 12
 13
 14
 15

Jednotlivé rámce jsou nebo mohou být dále členěny podle tří různých kritérií. Prvním z nich je duh kontaktu, ke kterému v daném rámci dochází. Například v rámci **místo** nacházíme **kontakt** (*u lesa*), **ztrátu kontaktu** (*od lesa*) i jeho **navázání** (*k lesu*). Možné je též členění podle participantů, které se v daných typech vyjadřování vyskytují: např. participant informace či mluvčího (proživatele) u rámců **komunikace**, **myšlení a vnímání** (Daneš, Hlavsa a kol., 1981) nebo adresát a příjemce u rámci **vlastnictví**. Třetí typ členění, se kterým je v některých rámcích možné pracovat, je založen vždy na určitém významovém rysu. Příkladem může být státnost či dynamičnost v rámci **místo** (*na stole – na stůl*) nebo příjemnost a nepříjemnost v rámci **city a pocity** (*nenávidět – milovat*). Využití konkrétního členění pak závisí na jeho relevanci vzhledem ke každému rámci.

Uvnitř rámců je pro lepší orientaci v našem popisu využíván též systém pádových vzorců (Kořenský, 1984), o kterém přirozeně nepředpokládáme, že by s ním při případné aplikaci pracovali samotní studenti. Modifikované pádové vzorce, se kterými zde pracujeme, jsou však utvořeny bez ohledu na obligatornost či fakultativnost daného výrazu ve větě, protože pro nás z významového hlediska není rozdíl mezi fakultativností a obligatorností relevantní. Obdobný způsob popisu p-sémantiky (sémantické vymezení, dál pak podrobnější dělení syntaktické) využívá např. Andersš (1975).

Popis významové struktury pádů, který zde podáváme, si neklade za cíl být popisem zcela vyčerpávajícím, jde nám především o ilustraci principu, jakým

navrhujeme p-sémantiku pro potřeby aplikované lingvistiky strukturovat. U některých pádů tedy vypouštíme ty rámce, které jsou reprezentovány jen minimem příkladů. Vypuštěné významy jsou často vyjadřovány předložkovým spojením. Toto předložkové spojení je možné vyvodit z jiných, do popisu zařazených, významů dané předložky. Např. v popisu lokálu nezařazujeme rámec **fyzický pohyb a klid**, neboť spojení jako např. *závodit v běhu* je možné vyvodit z významu předložky *v*, jak to činí např. Čechová a kol. (2001), která tento typ interpretuje jako **místo** nebo **oblast činnosti**.

Další oblastí, kterou do našeho popisu zařazujeme jen reprezentativně, jsou substantiva deverbativní, která zmiňujeme jen u genitivu, ačkoli se vyskytují i ve spojeních s jinými pády. Nevydělujeme typy deverbativních substantiv zvlášť, jak to činí např. Miko (1962), protože deverbativní substantiva je možné řadit do týchž rámců, kam patří příslušná slovesa. Např. substantivum *zaslechnutí* řadíme do stejného rámce jako příslušné sloveso - *zaslechnout*, tedy do rámce **vnímání**. Explicitně tedy u všech pádů zmiňujeme jen typy jiných než deverbativních substantiv.

U těch pádů, kde je to možné, je vždy jeden rámec - zpravidla rámec **místo** - pojímán jako základní. V ideálním případě slouží jako východisko pro lokalistické odvozování. Tam, kde to možné není, plní funkci reprezentativní. Důraz na vzájemné vyvozování jednotlivých významů vychází vstříc možné aplikaci našeho popisu na výuku češtiny jako druhého jazyka. Umožňuje totiž využití pozitivního vnitrojazykového přenosu – tzv. analogie, který může výuku významně usnadnit (na rozdíl od transferu negativního – interference, Hendrich, 1988). Pochopí-li například student, jakým způsobem jsou časové významy předložkových spojení vyvozeny z významů místních u jednoho pádu, může tuto svou znalost aplikovat i v případě pádů ostatních.

Místní významy shledáváme pro slyšící a zvláště pro neslyšící studenty ČCJ jako vhodné východisko výuky, ne u každého rámce je však vhodné vyvozování uplatnit. Tam, kde by postup vyvozování z významů místních působil uměle, raději od něj upouštíme. Nemá tedy lokalistické odvozování v naší práci platnost univerzální.

Prostorové významové rysy, kterých je při odvozování využito, zde označujeme jako kontaktní významy. Trojice kontaktních významů je proložena napříč systémem rámců, a tedy i napříč jednotlivými pády. Kontaktní významy mohou být pro potřeby výuky znázorněny graficky, pro účely našeho popisu je nazýváme **ztráta**

kontaktu, navázání kontaktu a kontakt (v ČZJ je všechny tyto tři pojmy možné jednoduše a výstižně ukázat). Kontakto­vým významem **ztráta kontaktu** může být charakterizováno např. genitivní spojení *pustit se větve*, významem **navázání kontaktu** spojení *chytit se větve* a významem **kontakt** spojení *držet se větve*.

Kontakto­vé významy jsou od původu místní významy dynamické a statické, nejsou však totožné s významy zahrnutými do rámce **místo**. Kontakto­vé významy se od rámce **místo** liší především svou obecností, zahrnují totiž kontakt obecně, nikoli jen kontakt fyzický, jak je tomu u rámce **místa**. Jiný než fyzický kontakt vyjadřují např. spojení *myslet na něco* (kontakto­vý význam **kontakt**), *zapomenout na něco* (význam **ztráta kontaktu**), *vzpomenout si na něco* (význam **navázání kontaktu**). K obdobnému zobecnění dochází u sémantického univerzále začátku, středu a konce, jak jej využívá např. Uličný (2000, podrobněji o těchto pojmech v lingvistice viz tamtéž, s. 52).

Kontakto­vé významy ve větě charakterizují vždy vztah dvou daných participantů. Tak ve větě *Upekl mi dort*. charakterizujeme vztah mezi subjektem a akuzativním objektem jako **kontakt**, zatímco mezi dativním a akuzativním objektem jako **navázání kontaktu**.

Při zařazování do rámců často neexistuje řešení, které by bylo jediným možným. Laura A. Janda (1993, s. 52) užívá při popisu p-sémantiky metaforu mléčné dráhy: “it would show areas of high density, where instantiations are thickly clustered about the major submeanings, as well as sparser areas where there are only occasional transitional examples between them”. Tato skutečnost je nepochybně způsobena nejen specifickými vlastnostmi jazykového systému, ale také jistým zjednodušením, ke kterému při tvorbě popisu vytvářeného pro potřeby aplikované lingvistiky dochází.

Skupiny vyjádření, které při takovém popisu vznikají, mají natolik široký obsah, že u některých výrazů nutně dochází k totožnosti některých významových rysů s výrazy z jiné skupiny. Např. slovesa manipulování (*nést*) mají výraznou složku pohybovou. Takovou složku však obsahují též slovesa změny ve vztazích přiná­ležitosti a souvýskytu (*dát, chytit*) či slovesa změny vlastnosti - *zavřít* (Daneš, Hlavsa a kol., 1981). Výrazy, které jsou na základě společného významového rysu řazena k různým skupinám sloves, obsahují tedy často též takový významový rys, na jehož základě by mohla být vyčleněna jiná skupina výrazů. Tato skutečnost způsobuje (nejen) v našem popisu částečnou neostrost hranice mezi jednotlivými skupinami, tj. mezi jednotlivými rámci.

Předložky zaujímají podle Běličové (1982) v systémech adverbiálních významů roli centrální, zatímco významy pádových tvarů se na adverbiální sémantice podílejí jen okrajově, např. při rozlišení směřování a prostého umístění. Protože v centru naší pozornosti leží funkce celé výrazové složky pádu, do které podle Kořenského (1970) patří deklinační formant (a také pádový vzorec a jeho umístění v hierarchii p-vzorců), nečiníme rozdílu mezi pádem předložkovým a bezpředložkovým, stejně jako např. Kurylowicz (1974).

Každý z předložkových významů předložek primárních může být (často v součinnosti s dalšími složkami pádového významu) přiřazen k určitému průchozímu významu. Jeden z předložkových významů je (u předložek primárních) zpravidla významem místním, je tedy možné primární předložky zřetelně spojit s určitým kontaktním významem. Toto spojení sice usnadňuje vzájemné vyvozování různých významů jedné předložky (viz část II. 6 – Předložky, s. 34), znesnadňuje však interpretaci některých rámců.

Například předložka *na si* ve spojení s akuzativem zachovává ve všech užitích kontaktní význam **navázání kontaktu**. V rámci **vnímání** je tak spojení *dívat se na koho* nutné interpretovat jako **navázání kontaktu**. Většina ostatních sloves z rámce **vnímání** má však bezpředložkovou akuzativní vazbu (*vidět koho, cítit co*) a je jim přiřazován kontaktní význam **kontakt**. Podobná situace nastává také u rámce **city a pocity**. Spojení *nenávidět nepřítele* můžeme interpretovat jako **kontakt**, zatímco při substantivizaci ve spojení *nenávisť k nepříteli* s sebou předložka *k* nese význam **navázání kontaktu**. Nejeví se nám vzhledem k sémantickému zaměření popisu vhodné spojovat obdobné významy s různými typy kontaktních významů. Za této podmínky se nabízejí dvě možnosti, jak k problematickým rámcům v popisu přistupovat. První možností je v daných rámcích s kontaktními významy vůbec nepracovat a rámec dále členit podle jiných (viz výše) kritérií. Druhou možností je stanovit na základě jejich početnosti určité typy vyjádření za typy základní (a z hlediska kontaktních významů jim tak přisoudit funkci reprezentační) a typy s jiným typem kontaktního významu považovat za specifický případ. Tj. rámci **vnímání** kupříkladu přiřadit kontaktní význam **kontakt** a význam **navázání kontaktu** považovat za specifické rozšíření rámce. Tento postup volíme v našem popisu.

V tabulce č. 2 uvádíme přehled spojení kontaktních významů s jednotlivými předložkami primárními. Předložky sekundární řadíme k pádu, ve kterém je substantivum po předložce.

tabulka č. 2: Kontaktné významy preložek primárných

Předložka	Navázání kontaktu	Ztráta kontaktu	Kontakt
bez		+	
do	+		
k	+		
na	+		+
nad	+		+
o			+
ob			+
od		+	
po			+
pod	+		+
pro	+		
před	+		+
přes			+
při			+
s			+
u			+
v			+
z		+	
za	+		+

IV. 1 Nominativ

U nominativu, ačkoli je považován za pád s primární funkcí syntaktickou, nemůžeme budovat jednotlivé rámce na základě sémantiky slov řídicích, protože jméno v nominativu zastává nejčastěji funkci podmětovou, která není jiným slovem ve větě řízena. Syntaktická nezávislost subjektového nominativu může být dokonce považována za jeden z jeho konstitutivních rysů (Uličný, 2000).

Z hlediska sémantického bývá nominativ považován za pád zcela bezpříznakový. Slouží jen k pojmenování, podle Trávníčka (1951) dokonce nevyjadřuje žádný vztah jména v nominativu k jiným jménům ve větě. Takové pojetí funkce nominativu by jej však podle některých definic pádu z pádového systému zcela vyřazovalo (např. Kořenský, 1972). Prostě jmenovací funkce nominativu je zřetelná zejména u izolovaného nominativu, u tzv. nominativu zástupného (Encyklopedický slovník češtiny, 2002), kdy je nominativu využito mimo větu, pro referování k příslušné lexikální jednotce, např. v základu slovníkových hesel.

Ve větě je situace složitější. U Uličného (2000), který obecně popírá přínosnost dělení pádů na pády syntaktické a sémantické, je zdůrazňována nominativní funkce „být tím, o čem se mluví“ (viz rámec **téma**), u nominativu jmenovacího se setkáváme s funkcí „vyjadřovat vztah identity“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002), kterou Konečná a Nebeský (1970) označují přímo jako jeden z pádových významů, charakterizovaný z hlediska kontaktu maximální spjatostí (totožností) příslušných jmen.

V této práci nepovažujeme nominativ za pád sémanticky zcela bezpříznakový a jeho sémantiku jsme se pokusili rozdělit do několika rámců. Tyto rámce nejsou pojmenovány na základě sémantiky jména řídicího či jména závislého, jak jsme si vytýčili v kapitole III. Rámce jsou založeny na aktuálně větněčlenské funkci podmětu (rámec **téma**) a na kvalifikační funkci predikátů (rámec **vlastnost**).

Mnoho učebnic češtiny jako druhého jazyka sémantickou stránku nominativu ze svého popisu pádů vypouští (např. Macurová a kol., 1998). Vypouštění nominativu může mít různé důvody. Jedním z nich může být to, že nominativ ve funkci zástupné a podmětové má zpravidla určitý ekvivalent i v jazycích neflektivních a jeho vysvětlování tedy pravděpodobně není spatřováno jako nezbytné, zvláště tehdy, jsou-li u studentů předpokládány jisté metajazykové znalosti. Dlužno podotknout, že v učebnicích češtiny jako druhého jazyka nebývá zpravidla vysvětlen ani význam

deklinace v češtině obecně, zřejmě ze stejného důvodu. Díky předpokládaným metajazykovým znalostem je časté také vysvětlení nominativu pomocí pojmu subjekt (např. Kyseláková a kol., 1993). Z hlediska formální výuky deklinace pak samozřejmě nominativ zařazován do učebních materiálů je.

1. Téma

Tento rámec se kryje s podmětovým využitím nominativu. Ačkoli podmět představuje centrální funkci nominativu, nespojujeme rámec téma s pojmy jako činitel, proživatel atd., neboť při případné aplikaci mohou studenti mít s rozlišením takto definované podmětové pozice potíže, zejména v případě neživých aktorů u tranzitivních sloves (Wells, Braine, 1978). Podmět tedy zde nazíráme z hlediska oblasti aktuálního větného členění, tj. podmět jako to, o čem se mluví (Uličný, 2000), jako téma.

Jiné způsoby vyjadřování podmětu (např. genitiv partitivní, numerativní atd.) by měly být vysvětleny v rámci, do kterých přísluší. V jiných rámci však už důraz na vyčlenění "toho, o čem se mluví" kladen není, věty s nenominativně vyjádřeným podmětem jsou pojímány jako specifická, izolovaně probíraná větná konstrukce - tedy jako fráze (tak, jak je tento termín užíván při výuce cizích jazyků).

Rámec **téma** úzce souvisí s rámcem **komunikace**. **Téma** je totiž jednou ze složek, které je možné v rámci **komunikace** vyčlenit. Složka **téma** se objevuje např. v lokální části rámce **komunikace** (*kniha o historii*). Bylo by tedy možné nominativní rámec **téma** interpretovat jako rámec **komunikace**. Svým charakterem se však rámec **téma** od složky **téma** obsažené v rámci **komunikace** do jisté míry liší. Zatímco v rámci **komunikace** jde o popis komunikační situace (*Pavel mi o tom řekl. - o tom = tematická složka rámce komunikace*), v rámci **téma** se jedná o vlastní komunikační akt (*Pavel mi o tom řekl. - Pavel = výraz z rámce téma*). Navíc je podmětová pozice natolik významným jazykovým jevem, že jsme se rozhodli nechat v tomto případě členění sémantické splýnout s členěním syntaktickým a na základě větněčlenského hlediska ponechat rámec **téma** jako rámec samostatný.

2. Vlastnost

Do rámce **vlastnost** spadá predikativní užití nominativu, kromě vlastnosti samotné označuje též třídu, do níž subjekt spadá. Název **vlastnost** je tedy vlastně užit ve smyslu reprezentačním, ačkoli daný rámeček není dál vnitřně členěn. Název **vlastnost** je dobře použitelný také při výkladu predikativního užití adjektiv.

Důrazu, jaký je v této práci kladen na vztahy prostorové, by dobře odpovídalo Danešovo řazení predikativního nominativu k tzv. abstraktní lokalizaci (Daneš, 1985), kterou chápe jako „příslušnost do třídy v tom smyslu, že jde o významy „být prvkem třídy“, „být podtřídou třídy“ za předpokladu, že přiřazující funkce má charakter podstatné vlastnosti, srov. *Vít je člověk.*“ (s. 77). Lokalistický rys je v této práci u rámce **vlastnost** omezen na jeho sepětí s kontakto­vým významem **kontakt**.

Do nominativní části rámce **vlastnost** spadá také nominativ substantiva v pozici doplňku - *Kniha byla vydána jako prémie Klubu přátel poezie.* - a v pozici neshodného přívlastku - tzv. nominativ jmenovací (o kolísání mezi přístavkem a nominativem jmenovacím - *na hoře Říp* i *na hoře Řípu* - Daneš, 1949) - *o symfonické básni Vltava.* Pro oba tyto typy je charakteristický kontakto­vý význam **kontakt**, který umožňuje nominativ jmenovací a nominativ v pozici doplňku popsat výstižněji než samotný název rámce.

Do rámce **vlastnost** řadíme též malé množství sloves s pojmenovací funkcí, která mohou být řazena k nominativu jmenovacímu (Trávníček, 1951). Jedná se o slovesa jako *jmenovat se, říkat (komu jak), pokřtít, nazývat.* Nominativ po těchto slovesech by mohl být řazen i k nominativní části rámce **způsob**, pro malý počet pojmenovacích sloves jej však pouze připojujeme k rámci **vlastnost** jako jeho specifický typ. Vzhledem k těmto slovesům je tedy rámeček **vlastnost** alespoň částečně budován na základě sémantiky určité skupiny sloves.

Tabulka 3: rámce nominativu

<i>rámec</i>	<i>navázání kontaktu</i>	<i>ztráta kontaktu</i>	<i>kontakt</i>
1. Téma			Otec přišel domů.
2. Vlastnost			Otec je <u>lékař</u> . Jmenuji se <u>Jana</u> .

IV. 2 Genitiv

Při popisu genitivu můžeme vycházet z různých hledisek. Z hlediska výrazu, který se se jménem v genitivu ve větě spojuje, lze vyčlenit genitiv adverbální, adnominální, dále též adadverbální, adadjektivní, adnumerální, někdy se hovoří i o genitivu adprepozicionálním. Podle funkce můžeme lišit genitiv s funkcí syntaktickou a adverbiální. Genitiv pak bývá považován za pád s funkcí primárně syntaktickou. Takové pojetí genitivu ukazuje, že jeho sémantická interpretace může být obtížnější, nežli u pádů s funkcí primárně adverbiální, neboť "syntaktické" užití je spjato s větším počtem kořenů, ke kterým může být pád připojen (Kurylowicz, 1974).

Nejproblematictější částí sémantické interpretace genitivu se jeví oblast genitivu adnominálního. Genitiv adnominální tvoří významnou část genitivních užití, někdy bývá dokonce genitiv označován přímo jako pád adnominální (Skalička, 1951). Vztah jména v genitivu k jeho jménu řídícímu můžeme označit široce jako význam příslušnosti, užití genitivu adnominálního bývá však považováno za pouhé vyjádření gramatické závislosti (Hausenblas, 1958).

Vedle uvedených přístupů k popisu genitivu se můžeme setkat i s popisy vycházejícími z hlediska sémantického. Svým způsobem tyto sémanticky zaměřené popisy dávají za pravdu tvrzením o syntaktičnosti genitivu, zejména adnominálního, neboť se v nich vyskytuje relativně velké množství jednotlivých významů, které jsou navíc často vyčleňovány podle velmi odlišných hledisek. Encyklopedický slovník češtiny kupříkladu uvádí na 14 různých významů genitivu adnominálního (Karlík, 2002), Miko (1962) jich vyčleňuje 11. Příkladem odlišného vymezení jednotlivých významů může být genitiv původce děje (*zpěv ptáků*) ve srovnání s genitivem definujícím (*povinnost vděčnosti*).

Se syntaktičností genitivu se tedy zřejmě lze v sémanticky zaměřených popisech vyrovnat bohatostí vyčleněných významů. Avšak právě tato bohatost genitivních významů se stává problematickou při aplikaci popisu na výuku češtiny jako druhého jazyka. Velké množství dílčích významů se jeví obzvláště pro studenty češtiny jako druhého jazyka mladšího věku neúnosným. Formulace některých významů navíc předpokládá metajazykové znalosti (např. genitiv pacientu), které u studenta automaticky předpokládat nemůžeme.

Až dosud jsme hovořili o genitivu pouze jako o sumě jednotlivých dílčích významů. Ačkoli takové pojetí někteří jazykovědci zastávají (Skalička, 1951), častá je též snaha o ucelenější strukturaci genitivních významů. Za základ genitivní sémantiky bývá často považováno jisté **omezení** či **částečnost**. Hausenblas (1958) kupříkladu, vycházející z Jakobsona, dělí základní význam **partitivnosti** na **částečnost blíže neurčenou, odlukovost jako určení hranice a příslušnost**.

Princip systematického strukturování genitivních významů bychom rádi podrobněji analyzovali na příkladu aplikovaně zaměřeného popisu, na výše zmiňovaných skriptech *The Case Book for the Czech*. Jak bylo řečeno výše (viz část II. 3), struktura genitivních významů v CBC sestává ze čtyř významů dílčích, které jsou odvozeny od jednoho významu základního. Základní význam je pojmenován **zdroj**. Základní význam **zdroj** je zároveň prvním z významů dílčích. Druhý dílčí význam - **cíl** - je chápán jako obdoba **zdroje**, ovšem pohyb v základním významu obsažený zde probíhá opačným směrem. **Celek** a **odkaz** jsou pak považovány za dva krajní body **zdroje**.

Autoři CBC do těchto významů zařadili všechny typy užití předložek *od, z* (**zdroj 1-3**) a *do* (**cíl 1**), ať již je jejich význam interpretovatelný jako **cíl** a **zdroj** ve smyslu místním či jiném. Sémantika genitivních předložek (ve spojení se jménem v genitivu) je natolik výrazná, že dobře motivuje spojení všech významů jedné každé předložky do jediného významu: všechny jiné než místní významy předložek se z významu místního dají dobře vyvodit. K významům ústup a přiblížení patří bezpředložkový adverbální⁶ (a adadjektivní) genitiv, tedy výrazy jako *pusť se, bát se, zbavit se, či chytit se, zúčastnit se, zeptat se*. Případy adverbálního genitivu nejsou obsaženy v žádných jiných významech, dochází tedy v CBC podobně jako jinde k částečnému splývání třídění syntaktického a sémantického.

Třetí dílčí význam - **celek** – je vymezen na základě sémantiky jména v genitivu vzhledem k sémantice slova, které se se jménem v genitivu spojuje. Dílčí význam **celek** obsahuje několik odlišných částí. První tři části jsou věnovány některým typům genitivu adnominálního. První část označuje celek, ke kterému určitá část patří (*noha smrtelníka*, ale též význam *lesů* či *vývin kaprů*), genitiv posesivní (*manželka premiéra*), příslušnost ke kategorii (*sbírka textilu*) či barvu předmětů (*květy purpurové barvy*). Druhá část je věnována genitivu objektovému a subjektivému, které jsou v CBC souhrnně

⁶ Termíny pro různé typy genitivu, které dále zařazujeme, jsou užity pro lepší orientaci v popisu, není-li uvedeno jinak, nepocházejí z CBC, kde se s lingvistickými pojmy téměř nepracuje.

označovány jako událost. Třetí část se týká dvou tuctů předložek sekundárních (*koncem*) a dvojic předložek primárních s předložkami sekundárními (*z hlediska*).

Čtvrtá část seznamuje studenty s partitivními konstrukcemi a pátá s genitivem kvantitativním.

Všechny tyto jednotlivé významy patří do dílčího významu s názvem **celek**, idea celku však není ve všech částech dílčího významu přítomná. Kupříkladu v první části naplňují ideu celku příklady typu *noha smrtelníka*, nikoli však už příklady jako *vývin kaprů* či *význam lesů*. Dva posledně jmenované příklady jsou v CBC vysvětleny pomocí myšlenky celku: *vývin* je prezentován jako část *kaprů*, *význam* jako část *lesů* (Genitiv, s. 21). Tato interpretace se však jeví jako velmi diskutabilní a přiřazení podobných typů k první části spočívá spíše v podobnosti syntaktické nežli sémantické. Také další typy výrazů, jako např. spojení sekundární předložky se jménem v genitivu, nejsou k dílčímu významu **celek** připojeny na základě sémantického kritéria.

Některé z významů, které jsou k dílčímu významu **celek** zařazeny, je tedy možné ideou celku dobře postihnout, jiné nikoli. První z nich plní v dílčím významu **celek** funkci spíše reprezentativní: do dílčího významu se vřazují svou sémantickou charakteristikou, avšak ostatní významy z nich nejsou vyvoditelné, pouze se k nim přiřazují na základě jiných, nesémantických kritérií. Reprezentativní funkci je možné využít pro uvedení typů výrazů, které do systému dobře nezapadají, ovšem domníváme se, že v takovém případě musí být reprezentativnost daného významu explicitně vyjádřena, aby nedocházelo k takovým interpretačním chybám, jako je např. označení významu *lesů* za jejich **vlastnost**.

Čtvrtý dílčí význam - **odkaz** – se zřejmě stal obětí snahy o maximálně jednoduchý systém genitivní sémantiky. Dílčí význam **odkaz** je složen pouze ze dvou částí. První je věnována výrazům s významem časovým, ať již se jedná o genitiv bezpředložkový (*toho dne*), nebo předložkový (*během bojů o nezávislost*). Tato část dále zahrnuje přehled více než tuctu předložek, které mohou mít význam místní, časový i jiný (*vedle, okolo*). Ačkoli významy místní jsou zahrnuty v jiném dílčím významu, objevují se zde opět, pravděpodobně proto, aby nedocházelo k rozštěpení předložky do více částí popisu.

Druhá část dílčího významu **odkaz** seznamuje studenty s předložkou *bez* a genitivem záporovým. Spojení těchto dvou částí do jednoho dílčího významu prostřednictvím definice "In the fourth and final meaning of the genitive, the focus of our attention is located near the genitive item, from which it is separated" (Genitiv, s.31)

shledáváme pro studenty jen málo přínosným, neboť tato definice je především na část týkající se vyjádření času (*Pojistka mi skončí patnáctého ledna*. Genitiv, s. 31) jen těžko aplikovatelná.

Pokusili jsme se podrobněji charakterizovat popis genitivní sémantiky ve skriptech *The Case Book for Czech*, abychom ukázali problémy, které v případě popisu genitivní sémantiky musíme řešit. Předpokládanou problémovou oblastí se ukázal být genitiv adnominální. V rámci maximálně jednoduchého systému, v CBC uplatňovaného, se jej přesvědčivě sémanticky interpretovat skutečně nepodařilo.

V oblasti předložek se primární genitivní předložky zdají být v CBC poměrně kompaktní a dobře uchopitelnou částí genitivní sémantiky, na rozdíl od předložek sekundárních, které jsou spojeny v jednu část popisu především díky své slovnědruhové příslušnosti. V oblasti genitivu adverbálního bylo užito vyvození z místních významů genitivních předložek, v souladu s - v bohemistice tradičním - vydělováním genitivu odlukového a cílového. Ačkoli zjevně ne všechny v CBC uvedené případy genitivu adverbálního lze bez problémů v rámci těchto dvou kategorií nazírat (např. výrazy jako *cenit si čeho*, *týkat se čeho* atd.). Vzhledem k relativně malému počtu sloves, která objekt v genitivu vyžadují, je reprezentativní funkce výrazů s významem skutečně cílovým či odlukovým únosná. Oblast genitivních významů spjatých s množstvím tvoří opět dobře vyčlenitelnou skupinu, jejíž význam je nicméně - jak se domníváme - z místních významů vyvozen spíše formálně.

Jak bylo řečeno, při popisu genitivní sémantiky je zapotřebí ošetřit několik problémových oblastí. První z nich představuje genitiv adnominální s širokou škálou svých významů. Protože nenacházíme jednoduchý a uspokojivý způsob sémantické interpretace genitivu adnominálního jako celku, rozhodli jsme se narušit korespondenci kategorií sémantických a syntaktických a atomizovat adnominální genitiv do různých rámců. Se syntaktickou charakteristikou genitivu adnominálního však alespoň částečně pracujeme, neboť je u každého výrazu spadajícího do příslušného rámce možné ji explicitně vyjádřit pomocí modifikovaného systému pádových vzorců.

Podobným způsobem jsou do jednotlivých rámců rozděleny i ostatní výrazy spjaté slovnědruhovou platností: předložky, genitiv adverbální a adadjektivní. Pouze případy genitivu adnumerálního a adadverbálního mohou být sémanticky vymezeny natolik jednotně, že jejich vymezení slovnědruhové může splynout s rozdělením

sémantickým. Výhody a nevýhody takového způsobu práce s genitivními výrazy budou popsány v částech věnovaných jednotlivým rámcům.

Při popisu genitivní sémantiky pracujeme s 10 rámci a třemi kontaktovémi významy. Předpokládáme však, že prostřednictvím cyklického pojetí jazykového učiva, které zpravidla bývá při výuce jazyků uplatňováno, se budou žáci s jednotlivými rámci převzatými do aplikovaného popisu seznamovat postupně a svoji představu systému genitivních rámců si budou teprve v průběhu výuky rozšiřovat. Zároveň by měl v každém rámci výukového popisu být představen nejprve ten typ výrazů, který je pro něj pokládán za základní, okruh výrazů příslušných k danému rámci by se měl rozšiřovat postupně, mnohdy třeba až v dalším průchodu celým systémem rámců.

Uvedme nyní podrobnější popis jednotlivých rámců, se kterými při popisu genitivní sémantiky pracujeme.

1. Místo (kde, odkud, kam, kudy)

Rámec **místo** je společně s rámcem **čas** kategorií vyčleňovanou v popisech genitivních významů tradičně, patří k tzv. sémantickým funkcím genitivu, převažujícím kritériem je sémantika jména v genitivu, často ve spojení s předložkou.

Rámec **místo** je úzce spjat s rámcem **fyzický pohyb a klid**, především se slovesy s významem **fyzického klidu a pohybu**. Kombinací těchto dvou rámců vznikají spojení slovesa s významem **pohybu** s předložkou a jménem v genitivu. Hovoříme-li zde o slovesech rámce **pohyb**, nemáme ovšem na mysli genitivní část tohoto rámce, ale slovesa jednovalenční, která v popisu p-sémantiky kvůli svému na podmět orientovanému valenčnímu poli zahrnuta nejsou.

Genitivní vyjádření, které vzniká spojením sloves z rámce **fyzický pohyb a klid** s předložkovým genitivním spojením, považujeme za základní pro celou genitivní sémantiku a je možné jej využít pro výklad kontaktového významu u genitivu. Důraz na předložkové vyjádření je motivován tím, že u uváděných předložek je význam **místa** jejich významem hlavním, a předložky tak představují explicitní vyjádření významového rysu **místa**, který využíváme jako východisko pro vymezení jiných významů.

S explicitním spojením místních významů nesených výrazy s předložkou a sloves pohybu se setkáváme též v jiných didakticky zaměřených popisech pádové sémantiky (Prahová úroveň, 2001). V našem popisu jsme sice obě složky nespojili do jednoho rámce, jejich vztahy se však určitým způsobem do popisu promítají: vzhledem k tomu, že do oblasti genitivních významů místních spadají též významy statické, zařadili jsme do rámce **fyzického pohybu** též **fyzický klid** a akcentovali tak spíše "fyzickost" oproti akcentu **pohybu** v jiných řešeních.

Rámec **místa** zahrnuje dynamické významy, které můžeme vymezit otázkami **kam** a **odkud**, u pokročilejších studentů též **kudy**, a statický význam vymezený otázkou **kde**. Význam, který můžeme označit **kam**, je spjat s kontaktním významem **navázání kontaktu**, význam **odkud** se **ztrátou kontaktu**, významy **kudy** a **kde** jsou spojeny s významem **kontakt**.

Rámec **místa** obsahuje všechny tři typy kontaktu, se kterými pracujeme, skýtá tedy východisko pro kompletní vyvozování genitivních významů. Kontaktní význam **ztráta kontaktu** reprezentují předložky *z* a *od*, k významu **kontakt** patří předložky *u*, *vedle* a *kolem*, *okolo*, *blízko*, *uprostřed* a s **navázáním kontaktu** se pojí předložka *do*. Tyto předložky považujeme pro rámec **místa** za základní. Význam dalších předložek pojících se s výrazy v genitivu, jako je např. *zpoza* či *zevnitř*, je možné odvodit z významů předložek základních.

V dopisech neslyšících pisatelů, které jsme měli možnost analyzovat, docházelo k častým záměnám předložek *od* a *z*. Tyto dvě předložky jsou spjaté stejným kontaktním významem, jejich významové odlišení je tedy nutné provést na úrovni jejich lexikálních významů.

Při stanovení kontaktních významů vycházíme z toho, že je-li jméno v daném pádě vztahováno v kladné větě k jinému komponentu věty, pak je až na výjimky možné vztah obou jmen charakterizovat prostřednictvím **existence**, **nabývání** nebo **ztráty kontaktu**, nikoli jeho absencí. Proto v případě předložek jako je *kolem*, *u*, *vedle*, hovoříme o významu **kontakt**, ačkoli se jedná o **kontakt** jen vzdálený, nehovoříme o **kontaktu nulovém**, jak to činí např. Konečná (1969).

Jak ukazuje Hanáková - Čechová (1999), u předložky *vedle* je povahu vzájemného kontaktu obou entit možné dále specifikovat: předmět řeči vyjádřený substantivem v genitivu je v nepříznakových případech z obou zmiňovaných předmětů menší (*keř vedle domu*) nebo jen přechodně přítomný (*muž vedle keře*). Neslyšící respondenti podle Hanákové nerozlišují mezi vyjádřením *bouda vedle domu* a *dům*

vedle boudy. Ačkoli předložky *vedle* a *u* jsou do jisté míry synonymní, neslyšící užívají – jak Hanáková dokládá - předložky *u* víceméně bez potíží, zatímco při užití předložky *vedle* produkují daleko větší množství defektních vyjádření.

Podstata vyvozování z významu **místa** prostřednictvím kontakto­vých významů je následující: pokud jsou s předložkou spojena slovesa **fyzického pohybu nebo klidu**, význam genitivu je **místní**. Pokud je s toutéž předložkou spojeno sloveso s jiným významem - např. sloveso z rámce **komunikace** – *mluvit do mikrofonu* - význam genitivu zachovává směr kontaktu, který je zřetelný u významu **místního**, modifikuje se však podle slovesné sémantiky. Podobný postup se zachovává i v případě, kdy předložková konstrukce nezávisí na slovese, ale na jiném jméně. Například ve výrazu *košile od babičky* z rámce **vlastnictví** s sebou předložka *od* nese kontakto­vý význam **ztráta kontaktu**.

Rámec **místo** může být kombinován nejen se slovesy z rámce **fyzický pohyb a klid**, ale též se substantivy s významem **fyzického pohybu nebo klidu** (často se jedná o substantiva deverbální). Vzniká tak předložkové spojení závislé nikoli na slovese, ale na podstatném jménu. Jedná se o jmenná spojení s významem místním, typu *výlet do lesa*, *cesta z města*.

V tomto bodě se střetáváme s problematikou genitivu adnominálního, o které jsme hovořili výše. Sémantiku substantiv není v rámci popisu p-sémantiky možné postihnout stejným systémem rámců jako sémantiku slovesnou. Pokud bychom chtěli při interpretaci adnominálních spojení důsledně vycházet ze sémantiky řídicího jména, byli bychom nuceni vytvořit další rámce, které by pokrývaly ty významy, které jsou pouze substantivní, nikoli slovesné (např. *člověk a zvíře, věc*). Domníváme se však, že další nárůst počtu rámcových významů, který by takto nastal, není pro systém únosný. Navýšení počtu rámců nepředstavuje kromě systémového hlediska velký přínos pro popis p-sémantiky, navíc substantivní rámce na rozdíl od slovesných nepředstavují základ konstruování věty.

Při řazení jednotlivých typů genitivu adnominálního ke genitivním rámcům vycházíme tedy z významového vztahu obou substantiv (podobně jako Janda a Clancy v CBC, ale ostatně též jako např. Trávníček, 1951) – např. v rámci **vlastnost**, nebo z významu substantiva řídicího – např. u tzv. genitivu subjektového. V takovém případě ovšem zahrnujeme do popisu p-sémantiky pouze ta substantiva, která spadají do

některého z rámců založených primárně na jiné nežli jmenné sémantice. Takto zařazená jména a jejich spojení s druhým jménem, ať již uskutečněné formou předložkového nebo bezpředložkového vyjádření, budou plnit funkci reprezentační a zastupovat taková jména, pro která v systému nebylo místo. Obdobným způsobem jako u genitivu postupujeme v případě adnominálních spojení také u ostatních pádů.

Pro velkou rozmanitost typů předložkových i bezpředložkových substantivních spojení plní výrazy uvedené v tomto popisu – a pravděpodobně i v popisu použitém následně ve vyučovací praxi – funkci reprezentativní, slouží jako vzor pro produkci a recepci jiných substantivních spojení. Studenty češtiny jako druhého jazyka doporučujeme ve vhodné fázi výuky na reprezentativní funkci uváděných výrazů výslovně upozornit, neboť se vlastně do jisté míry týká vůbec všech při výuce uvedených výrazů, a už od počátku podporovat v maximální možné míře předpoklady pro úspěšné využívání jazykových znalostí a zkušeností nabytých výukou - zvládnutí principu vyvozování či analogie.

2. Fyzický pohyb a klid

Do oblasti sloves v genitivní části rámce **fyzický pohyb a klid** spadají slovesa, v jejichž valenčním poli je objekt zpravidla nazývaný cílový či dotykový. Jedná se tedy o genitiv bezpředložkový. Jeho významy jsou vyvozeny z příslušného typu kontaktu a předložkových spojení z rámce **místo**, kterými jsou kontaktové významy reprezentovány.

Například význam spojení typu *chytit se stromu* je vyvozován na základě kontaktového významu **navázání kontaktu** ze spojení s předložkou *do*. Objektové doplnění (*chytit se stromu, pustit se stromu*) je tedy interpretováno stejně jako příslovečné určení – jako **zdroj** (*odejít od stromu*) nebo jako **cíl** (*přijít ke stromu*), obdobně jako v CBC, kde jsou příslovečná a objektová spojení dokonce zahrnuta do stejného rámce. Význam těchto bezpředložkových spojení vyvozujeme z předložkových výrazů pomocí všech tří kontaktového významů. Význam **ztráta kontaktu** vykazuje typ *pustit se stromu*, **kontakt** spojení *držet se stromu* a **navázání kontaktu** pak typ *chytit se stromu*.

Poslední část rámce **pohyb** představuje problematika bezpředložkového adnominálního genitivu. V rámci **pohyb** se jedná o typ, který bývá na základě transformačního chápání označován jako genitiv subjektivní a objektivní.

Transformačního pojetí se přidržujeme i my. Domníváme se, že v případě aplikace našeho popisu na výuku by bylo vhodné upozornit žáky na transformační význam genitivu explicitně (ve vhodné fázi výuky, v závislosti na práci s ostatními pády), aby nedocházelo k přenášení genitivní formy na případy, kdy je zapotřebí zvolit tvar nominativu či akuzativu.

Transformace substantivního spojení ve slovesnou konstrukci, při zařazování substantiv do rámce **fyzický pohyb a klid**, nemusí být založena pouze na principu syntaktickém, tj. na přeměně jednoho slovního druhu v jiný. Není-li syntaktická transformace možná, můžeme využít posunu na ose lexikální. Kupříkladu u spojení *výlet do lesa* neexistuje k substantivu příslušné sloveso se stejným kořenem, přesto spojení k rámci **fyzický pohyb a klid** řadíme, neboť je možné využít jiného slovesa při co možná největším zachování významu substantiva. V našem případě by se jednalo o transformaci substantiva *výlet* v sloveso *jít*.

3. Čas

Rámec času je stejně jako rámec místa založen na sémantice jména v genitivu. Obsahuje všechny tři typy kontaktu. Zahrnuje jak genitiv předložkový, tak bezpředložkový. Kontaktní význam **ztráta kontaktu** je spojen s typem *od rána* (odpověď na otázku **odkdy**). Význam **kontakt** naplňují typy *kolem/ okolo poledne, jedenáctého dubna*, též okolnostní vyjádření *během oběda* či podmínkové *za pěkného počasí* (otázka **kdy**). Význam **navázání kontaktu** je spjat s typem *do oběda* (otázka **dokdy**).

Výrazy z rámce **čas** mohou být kombinovány téměř se všemi dalšími rámci.

4. Příčina

Příčina bývá v pracích lokalistického zaměření vykládána jako **ztráta kontaktu** (Novák, 1974). Sémantika předložky z takovému pojetí přirozeně napovídá. Nikoli však

už sémantika samotné příčiny, neboť charakteristiku příčiny jako **zdroje** není možné jednoznačně spojovat se **ztrátou kontaktu**. Mohli bychom totiž uvažovat i opačným způsobem a spatřovat v působení příčiny na proživatele naopak **navázání kontaktu**. Přes uvedené výhrady rámec příčina interpretujeme jako ztrátu kontaktu, vzhledem k výraznosti kontaktového významu předložky z (zdůvodnění tohoto postupu viz část III. – Návrh popisu p-sémantiky).

Rámec **příčina** je stejně jako další rámce založené na významech příslovečných možné kombinovat s různými jinými rámci, v oblasti genitivu je výraznou kombinací spojení s rámcem **city a pocity**. Genitivní rámec **příčina** je naplňován pouze výrazy předložkovými, a to spojeními s předložkami z a od. Předložka z představuje klasický případ příčiny, předložka od stojí na pomezí s významem způsobovým, okruh dějů, jejichž příčinu předložka od vyjadřuje, je navíc dosti omezený: *ze slušnosti, z lásky, z hlouposti, ze vzteku, z hladu; od bláta, od čokolády, od komára*. K rámci **příčina** řadíme též případy, které bývají interpretovány jako vyjádření **původu či původce** (např. Šára, 1974): *olej z auta, kniha od Čapka*.

Obě předložky mohou být součástí vyjádření adverbálního (*Umazal se od bláta*.) i adnominálního (*skvrna od bláta, umazaný od čokolády*), jméno je však zpravidla od příslušného slovesa odvozeno, neboť příčina je přirozeně spjata s významem dějovým.

5. City a pocity

Rámec nazvaný city a pocity je vymezen sémantikou řídicího slovesa či jména. Počet výrazů spadajících do tohoto rámce v oblasti genitivu je relativně nízký. Jedná se o výrazy předložkové i bezpředložkové, typu *bát se tmy, strach ze tmy, radost z dárku* či modifikovaný význam místní *zamilovat se do prince*.

Adnominální genitiv v rámci **citů a pocitů** je genitivem subjektivním, vykládáme jej tedy obdobně jako u rámce **fyzický pohyb a klid**, zde ovšem jméno v genitivu nabývá významu proživatele citu nebo pocitu: *láska matky, smutek psa*.

6. Komunikace

Rámec **komunikace** zahrnuje adverbální i adnominální genitiv a je vymezen sémantikou řídicího slova. Rámec **komunikace** je v genitivu málo obsažený, zahrnuje

jen slovesa typu *zeptat se žáka, ptát se žáka*. Adnominální genitiv v rámci komunikace je zpravidla genitivem subjektivním, pojmáme jej opět transformačně, tentokrát s významem mluvčího (autora, interpreta atd.): *otázka pana poslance, píseň H. Vondráčkové, dopis žáků 8. třídy*.

K rámci **komunikace** řadíme v genitivu též předložku *podle*. Spojení s předložkou *podle* spadá do rámce **komunikace** (*premiér tvrdí, že...*) na základě spojení se substantivem označujícím osobu (*podle premiéra*), i když se v tomto významu stýká s rámcem myšlení, který u genitivu neuvádíme (*Podle mě je to jinak.*). Případy, kdy je substantivum v genitivu neosobní, je možné vyvodit z užití substantiva označujícího osobu jako personifikační přenesení významu. Např. pokyn v učebnici *Odpovídejte podle obrázku*. je transformován do přeneseného *Co „říká, tvrdí“ obrázek?*

7. Vnímání

Rámcem vnímání je opět charakterizován významem řídicího slovesa nebo jména. Spadají do něj bezpředložkové výrazy typu *všimnout si psa*, či předložkové modifikované významy místní *dívat se do mikroskopu*. V takovém případě tedy dochází ke kombinaci s rámcem **místo**.

V případě genitivu adnominálního spadají do rámce vnímání vedle výrazů předložkových, které jsou interpretovatelné jako modifikované významy místní (*pohled do zrcadla*), též výrazy, které řadíme ke genitivu subjektivnímu a objektovému: *poslech hudby, pozorování přírody* či *pohled profesora*.

8. Vlastnictví

Rámcem **vlastnictví** obsahuje především genitiv adnominální, není však vymezen sémantikou jména řídicího, ale vztahem obou jmen. Do tohoto rámce patří výrazy předložkové, které je možné interpretovat pomocí **ztráty kontaktu** jako modifikované významy místní: *košile od matky*. Druhou složku tvoří bezpředložkový typ *šaty matky*, který je spojen s kontaktním významem **kontakt**, podobně jako typ *chobot slona*.

Adverbální složka genitivní části rámce **vlastnictví** je omezena na spojení se slovesem *zbavit se*.

Jednotčím prvkem rámce nazvaného **množství** je význam slova, na kterém jméno v genitivu (přinejmenším formálně) závisí. Ze závislostního hlediska spadá do tohoto rámce genitiv adadjektivní (*plný vody*), adadverbální (*trochu cukru*), adnumerální (*pět banánů*) a adnominální (*košík hrušek, kilo cukru*).

Rámec **množství** pokrývá významy genitivu adnumerálního a adadverbálního beze zbytku. Výrazy typu *dbalý svých povinností* či *znalý svých práv*, které patří ke genitivu adadjektivnímu, je možné přiřadit k množstevnímu genitivu adadjektivnímu (*plný vody*) na základě kontaktového významu **kontakt**. V případě genitivu adnominálního je význam množství jen jednou z mnoha složek jeho sémantiky.

Genitiv adnumerální se liší od ostatních typů, které zde do rámce **množství** řadíme, tím, že se klade jen po číslovkách (*pět a více*) v nominativu a akuzativu. V ostatních pádech se substantivum označující počítaný předmět shoduje v pádě s příslušnou číslovkou (*pěti gólům*), tím se přimyká k substantivům označujícím počítaný předmět po číslovkách 1 – 4 (celou situaci podrobně podává např. Poldauf, 1957).

Do rámce **množství** zařazujeme i genitiv kvantitativní (*nachodit se kilometrů*), který bývá vykládán z hlediska diachronního jako genitiv adnumerální, nebo jako genitiv adverbální. Mezi frekventovanější typy patří zejména eliptické vyjádření velkého množství (*Tam bylo lidí.*) – partitivní genitiv tohoto typu označuje Hausenblas za typ produktivní (1958). Frekvence genitivu kvantitativního vzrůstá také s lexikálním významem jídla a pití (*napít se vody, přejít se koláčů*). Genitiv záporový (*Oka nezavřel.*) řadíme také k rámci množství, v tomto případě s bližším učením nulové množství.

Rámec **množství** využívá jediného kontaktového významu - významu **kontakt**.

K rámci množství řadíme také některé typy předložkových spojení. Jedná se o vyjádření s předložkami *kromě* (*Šli tam všichni kromě mě.*) a *bez* (*Šli tam beze mě.*). Obě předložky vyjadřují absenci určité entity, tj. snížené, popř. nulové (*hrneček bez ouška*) množství. V obou případech můžeme využít interpretace pomocí kontaktového významu **ztráta kontaktu**. Bischofová a kol. (2001) řadí v učebnici pro pokročilé do skupiny předložek s významem exceptivním/asociativním ke zmíněným dvěma předložkám také předložky *podle* a *místo* (z genitivních předložek též *včetně*, z ostatních např. *s, vyjma*).

Interpretace předložky *místo* je v rámci množství možná. Předložku *místo* můžeme pojímat jako výměnu při zachování množství (*Půjdu tam místo bratra.*).

Kontaktový význam je u předložky *místo* možné stanovit vzhledem k různým předmětům řeči. Např. ve větě *Nasypal si do čaje sůl místo cukru*. je možné pracovat se čtyřmi různými předměty řeči: *čaj, sůl, cukr* a (nevyjádřené) *on*. Jak bylo řečeno, o kontaktovému významu hovoříme vždy v rámci vztahu dvou předmětů řeči. Prvním vztahem mezi výše jmenovanými čtyřmi předměty řeči je **navázání kontaktu**, kterým bychom charakterizovali vztah mezi entitami *čaj* a *sůl*, nebo *on* a *sůl*. Mezi entitami *čaj* a *cukr* nebo *on* a *cukr* vzniká vztah **nulového kontaktu** (popř. **ztráty kontaktu**). Předložku *podle* řadíme do rámce **komunikace**.

10. Vlastnost

Rámec **vlastnost** je v genitivu vymezen podobným způsobem jako rámec **vlastnictví**: jedná se o případy genitivu adnominálního, není však vymezen prostřednictvím sémantiky jména řídicího. Spadají do něj předložková spojení s předložkami *z, do* a *od*: *plášť do deště, kabelka z kůže, tuba od pasty*. Rámec **vlastnost** zahrnuje významy účelu (*plášť do deště*), materiálu (*kabelka z kůže*), prosté specifikace (*tuba od pasty*) a typ vyjádření, nazývaný tradičně genitiv vlastnosti (*kov vysokého lesku*).

tabulka č. 4: rámce genitivu

<i>rámec</i>		<i>navázání kontaktu</i>	<i>ztráta kontaktu</i>	<i>kontakt</i>
2. fyzický pohyb a klid	1. místo			
a) (Vf +)	+ prep + Sg	jít do školy (Kam?)	jít od lékaře, ze školy (Odkud?)	u, okolo/kolem, vedle, blízko (Kde? Kudy?)
b) V + Sg		chytit se	pustit se	držet se
(c) S +)	prep + Sg	výlet do lesa (Kam?)	cesta z města (Odkud?)	návštěva u babičky (Kde?)
d) S + Sg		řezání dřeva, útek vězně		
3. čas				
a) prep + Sg		do oběda	od oběda	a) kolem/ okolo poledne, během oběda, za pěkného počasí
b) Sg				b) jedenáctého dubna
4. příčina				
prep + Sg			ze slušnosti, olej z auta, od bláta, kniha od Čapka	
5. city a pocity				
a) Vf + Sg				a) bát se tmy
b) S + prep + Sg			b) strach ze tmy	
6. komunikace				
a) Vf + Sg		a) ptát se žáka		
b) prep + Sg				b) podle premiéra
7. vnímání				

Vf + Sg			vidět psa
8. vlastnictví			
a) S + Sg b) Vf + Sg		košile od matky zbavit se čeho	šaty matky
9. množství			
a) Adj + Sg b) Adv + Sg c) Num + Sg d) S + Sg e) (S) + prep + Sg		e) kromě otce, bez otce	a) plný vody b) trochu cukru c) pět banánů d) košík hrušek
10. vlastnost			
S + (prep +) Sg	plášť do deště	kabelka z kůže tuba od pasty	kov vysokého lesku

IV. 3 Dativ

Dativ je pádem, jehož primární funkce bývají označovány jako sémantické. Z hlediska syntaktického lze vydělit dativ adverbální, adnominální, adadjektivní (a popř. adprepozicionální) a tzv. dativ volný, nepřidělovaný žádným slovem ve větě. Zajímavou skutečností je, že ze sémantického hlediska je u dativu často akcentován význam zacílenosti na adresáta. Tento význam je přitom nejvýrazněji patrný u tzv. nepřímého dativu (substantivum v dativu je jedním z více předmětů), který spadá pod dativ adverbální, tj. nikoli do tzv. sémantické funkce dativu, ale do jeho funkce syntaktické.

Tato výrazná "sémantičnost", která se projevuje i u tzv. syntaktických funkcí dativu, umožňuje autorům CBC načrtnout elegantní systém dativní sémantiky, složený, jak bylo řečeno výše, ze tří dílčích významů: **příjemce** (receiver), **proživatel** (experiencer) a **soupeř** (competitor). Do významu **příjemce** spadá dativ cílový, odlukový a zájmový (využíváme zde členění Trávníčkovo, 1951), tedy pouze dativy adverbální. K významu **proživatel** patří opět případy vztahující se k dativu adverbálnímu (např. *hnusit se* – D vztahový), dále se do významu **proživatel** řadí dativ kontaktní, náladový a dativ zainteresování (tj. případy D volného), dativ adadjektivní (*příjemný komu*) atd. Kromě toho jsou do významu **proživatel** zahrnuty různé podoby zájmena *si*, které je důsledně vykládáno jako dativní podoba zvrátého zájmena *se*. K významu **soupeř** patří dativ adverbální, adadjektivní a adprepozicionální.

Napříč dativem a jeho jednotlivými významy zřejmě prochází i představa prospěchu a neprospěchu, se kterým je předmět řeči reprezentovaný substantivem v dativu konfrontován. U významu **příjemce** je v CBC první z podvýznamů tvořen slovesy darování (prospěch), třetí slovesy s významem brání (neprospěch). U **proživatele** je první podvýznam pojmenován benefit (slovesa jako *dovolit*, *prominout*, *pomáhat*), třetí jako poškození (*vadit*, *ublížit*, *vyhrožovat*). U významu **soupeř** je druhý podvýznam interpretován jako stav, kdy předmět řeči označený substantivem v nominativu je ve funkci podřízené (*sloužit*, *klanět se*), ve čtvrtém podvýznamu je podřízeno substantivum v dativu (*vládnout*, *předsedat*). Prolínání prospěchu a neprospěchu mnoha dativními významy můžeme považovat za významový rys pro dativ specifický.

Některé typy dativu volného jsou specifické svým lexikálním omezením: dativ kontaktní je omezen na osobní zájmena druhé osoby, dativ náladový na zvrtné zájmeno *si*.

1. Místo

Rámec **místo** je v oblasti dativu spjat se všemi třemi kontaktními významy. V případě významů **navázání kontaktu** a **ztráta kontaktu** označuje substantivum v dativu cíl pohybu nebo jeho východisko.

Prvním z typů dativního vyjádření **místa** je předložkový dativ spojený s předložkou *k*. Spojení s předložkou *k* ve významu místním považujeme za vhodný výchozí výraz pro celou dativní sémantiku. Jednak proto, v této práci jsou místní významy do pozice výchozího významu stavěny vždy (viz část III), jednak proto, že předložka je ve srovnání s pádovým tvarem substantiva pro žáka při případné aplikaci na výuku explicitnější, snáze identifikovatelná. Stejně jako u ostatních pádů i zde je nejjednodušším příkladem kombinačních možností rámce **místo** kombinace s levovalenčními slovesy z rámce **fyzický pohyb a klid**.

Předložku *k* v rámci **místo** interpretujeme jako **navázání kontaktu**. Významový protiklad předložky *k* tvoří s genitivem spojovaná předložka *od* (jak názorně ukazuje Konečná, 1969). Na základě kontaktního významu předložky *k* je možné interpretovat také předložku *vstříc*, na stejném základě může být vyložena též předložka *vůči*.

Dalšími předložkami spadajícími do rámce **místo** jsou předložky *proti* a *naproti*. Výraz *proti* plní na rozdíl od výrazu *naproti* pouze funkci předložkovou. Předložka *proti* je spjata jak se statickou lokalizací (*Náš dům stojí proti škole*. - kontaktní význam **kontakt**), tak s lokalizací dynamickou (*Beran šel proti mně*. - kontaktní význam **navázání kontaktu**). Význam předložky *naproti* je synonymní se statickým významem předložky *proti* (*Auto stojí naproti poště*). Výraz *naproti* ve funkci příslovecné může mít vedle místního významu statického (*Bydlí naproti*.) i význam dynamický (*Utíkej tatínkovi naproti!*).

Stejně jako po slovesech mohou předložková spojení stát i po podstatných jménech: *výlet k babičce*, *dům proti poště*.

2. Fyzický pohyb a klid

Do rámce **fyzický pohyb a klid** spadá dativ předmětový, který stojí po slovesech vyjadřujících přibližování k cíli nebo vzdalování se od něj. **Navázání kontaktu** je vyjadřováno menším počtem sloves, např. *nadběhnout, nadějit*. Hojnější jsou slovesa označující **ztrátu kontaktu**: *utéct, ztratit se, vyhnout se, zmizet* atd. Významy **ztráta kontaktu** a **navázání kontaktu** jsou obsaženy i v obvykle užívaných názvech dativ odlukový a cílový, do kterého však např. Trávníček (1951) zahrnuje i typy zde zahrnuté do rámce **komunikace**.

3. Čas

Dativní část rámce **čas** obsahuje pouze spojení s předložkou *k*. Prvním typem časového vyjádření je určení přesného data, pojímaného ve shodě se směřovým významem předložky jako určitý cíl, hranice. Jedná se o spojení jako např. *stav k 1. 10. 2005, ukončení pracovního poměru k 3. 3. 2006*. S takovými vyjádřeními se setkáváme takřka výhradně v úředních dokumentech.

Další časový význam předložky *k* obsahuje významový rys přibližnosti a spojuje se zpravidla s kratšími časovými úseky: *k večeru, k šesté hodině* atd. Z hlediska běžné komunikace je asi nejpodstatnější spojení předložky *k* se substantivem označujícím určitou událost, příležitost. Sloveso, po kterém dativní spojení stojí, obsahuje obvykle významový rys určitého benefitu pro adresáta: *přát k narozeninám, dát dárek k Vánocům*. Událost označuje i substantivum ve spojení, která bývají vykládána účelově (Trávníček, 1951): *chystat se k odchodu, odsoudit k trestu*. Další typ účelových spojení - *jít k lékaři* – zde interpretujeme jako význam místní.

4. Příčina

Příčinné vyjádření je v dativu možné jen za pomoci předložek. Do rámce **příčina** zařazujeme předložky *kvůli* a *díky*. Oba výrazy jsou předložkami sekundárními, význam **navázání kontaktu** je možné k dativní části rámce **příčina** přiřadit na základě etymologie sekundárních předložek: *Vynesl koš mamince k vůli*, tj. aby se přiblížil její vůli; *Pustili ho ven díky dědečkovi*, tj. může děkovat dědečkovi, že se za něj přimluvil.

5. City a pocity

Do rámce **city a pocity** patří v dativu především vyjádření realizovaná větami jednočlennými, týkajícími se pocitů fyzických i psychických. Těmto vyjádřením je možno interpretací přiřadit kladné nebo záporné hodnocení z hlediska subjektu, který pocity prožívá: *Jirkovi se stýská, Jirkovi je zima, Jirkovi se udělalo špatně, Jirkovi je smutno. X Jirkovi už je líp, Jirkovi nic není, Jirkovi se spalo dobře.* Z hlediska stavby věty je dle Poldaufa (1962) doplnění jménem v dativu nepříznačové, zatímco akuzativ (*mrazí mě*) a instrumentál (*smrdí to tu kouřem*) jsou jen podoby variantní.

Vedle významového rysu příjemný/nepříjemný prožitek je možné pracovat i s kontaktním významem **kontakt**. Kontaktem je v dativní části rámce **city a pocity** spjat proživatel a jeho cit nebo pocit. Kontakt děje a proživatele naznačuje i Trávníčkův název dativ vztahový (Trávníček, 1951), jehož některé případy do rámce **city a pocity** spadají.

Na základě podoby syntaktických konstrukcí s větami týkajícími se citů a pocitů řadíme k rámci **city a pocity** i vyjádření týkající se věku: *Jirkovi je 50 let.* Pro jeho významovou ojedinelost mezi dativními výrazy nenacházíme jiný vhodný rámec pro jeho začlenění ani pro něj nevytváříme samostatný rámec.

Kromě dativu v konstrukcích jednočlenných spadá do rámce **city a pocity** i dativ po slovesech, která vytvářejí konstrukce dvojčlenné. Jedná se o slovesa jako *líbit se, hnusit se, záležet*, ve kterých je proživatel vyjádřen stejně jako v předchozím případě jménem v dativu. Naproti tomu predikáty *závidět, věřit* nebo *být vděčný*, které do rámce **city a pocity** taktéž spadají, vyžadují vyjádření proživatele jménem v jiném pádě.

Do rámce **city a pocity** spadají také některé typy dativu volného, který není přidělován žádným slovním druhem, ale spíše sémanticky či pragmaticky. Prvním z těchto typů je tzv. dativ emocionální: *To je mi tedy pěkné.* Dalším typem volného dativu je tzv. dativ náladový: *poležet si, posedět si.* Oba tyto typy zde zmiňujeme pro úplnost, ačkoli jsou vyjadřovány jen osobními zájmeny, nikoli substantivy, na něž v této práci zaměřujeme pozornost především.

Vedle sloves a přídavných jmen může být cit nebo pocit vyjádřen též jménem podstatným: *láska k matce, obdiv k hrdinovi.* Spojení je možné vykládat pomocí kontaktního významu předložky *k* - **navázání kontaktu**.

6. Komunikace

Dativní část rámce **komunikace** interpretujeme jako **navázání kontaktu**. Do rámce **komunikace** patří především dativ následující po některých verbech dicendi. Patří sem v první řadě slovesa označující prostou řečovou činnost: *říkat, vyprávět*. Dále se pak jedná o slovesa, která mají navíc významový rys prostředek komunikace: *telefonovat, faxovat, mailovat, psát*. Tyto skupiny jsou početně málo zastoupeny. Stejně tak je tomu i u sloves označujících způsob oslovení (*tykat*) nebo určujících fázi rozhovoru (*odpovídat*). V dopisech neslyšících pisatelů je bezpředložkové vyjádření adresáta často nahrazováno různými předložkovými vazbami: *psát na tebe, k tobě, na tobě, pro Gunter*, podobně též např. *děkovat na tebe, omlouvat na tebe*.

Početnější je skupina sloves mluvení označujících komunikační funkci projevu: *oznámit, poručit, slíbit, dovolit, nadávat, vyhrožovat, blahopřát, lichotit, děkovat, omlouvat, představit se* atd. Mnohé z těchto sloves mohou být užívána performativně. Tato slovesa mohou být z hlediska adresáta hodnocena jako kladná, přinášející adresátovi určitou formu prospěchu, nebo záporná. Pomocí těchto významových rysů je možné část dativního rámce **komunikace** dále rozdělit. Posledním typem, který do rámce **komunikace** zařazujeme, jsou slovesa, která vyjadřují komunikaci neverbální, jako *fandit, tleskat, mávat*.

Do rámce **komunikace** řadíme také některé případy dativu volného, konkrétně některé typy dativu sdílnosti, které se obdobně jako v předchozím rámci vyjadřují nejčastěji zájmeny osobními. Jedná se o dativ kontaktovy: *Ona ti nespala celou noc*. a dativ zainteresování: *Začínají nám vánoční svátky*. Případy s dativem sdílnosti interpretujeme tak, že mluvčí dává do kontaktu situaci, o níž hovoří, a adresáta, označeného jménem v dativu, jedná se tedy o specifický typ **navazování kontaktu**.

Význam cíle, k němuž **navázání kontaktu** směřuje, je zachován i ve spojeních substantivních: *dopis příteli, potlesk nejlepšímu závodníkovi*.

7. Myšlení

Dativní část rámce **myšlení** je v oblasti sloves omezena na slovesa jako *rozumět* a *divit se*, která můžeme interpretovat pomocí kontaktového významu **kontakt**. Jedná se

o kontakt subjektu, který myslí, a jeho objektu (jinak řečeno obsahu rozumění – Trávníček, 1951), který se myšlením dostává se subjektem do **kontaktu**.

Dativem může být vyjádřen též myslící subjekt, nikoli ovšem po slovese, ale ve spojení s adjektivem: *Jirkovi je to jasné*.

8. Vlastnictví

Dativní vyjádření, která spadají do rámce **vlastnictví**, jsou většinou spjata s významovým rysem změna vlastnictví, tj. nabývání a ztráta vlastnictví. Vztah mezi vlastníkem a přivlastňovaným jevem, o který z hlediska obsahové stavby výpovědi jde (Daneš, 1999), tedy prochází určitým vývojem. Tento vztah je možné charakterizovat kontaktoými významy **navázání kontaktu** nebo **ztráta kontaktu**. Výjimkou je dativ po slovesech *patřit*, *stačit*, kde se jedná o pouhé vlastnění, popsatelné kontaktoým významem **kontakt**.

První skupinou sloves s významem změny vlastnictví, po kterých následuje dativ, jsou slovesa reprezentovaná slovesem *dát*: *půjčit*, *vrátit*, *koupit*, *platit*. Tato slovesa je možné spojovat s významem prospěchovosti. Protikladný význam – ztrátu vlastnictví – reprezentuje sloveso *vzít*: *ukrাদnout*, *zabavit*. V některých případech se může jednat i o popření změny vlastnictví: *Nech to dětem*. Typ kontaktoého významu je u těchto sloves stanoven vzhledem k předmětu řeči vyjádřenému substantivem v dativu. Ke slovesům typu *dát* tedy přiřazujeme význam **navázání kontaktu**, ke slovesům typu *vzít* význam **ztráta kontaktu**.

Některá ze sloves příslušejících k dativní části rámce **vlastnictví** obsahují navíc výrazný místní význam dynamický: *přinést*, *odnést*, *dojít*, *nalít*, *hodit*. V souladu s tímto významovým rysem neřadíme v našem popisu taková slovesa k rámci **vlastnictví**, ale k rámci **fyzický pohyb a klid**. Tato skutečnost dobře ukazuje specifika námi zvoleného popisu.

Jako příklad vezměme skupinu sloves reprezentovanou slovesem *dát*. Při popisu situace dávání rozlišujeme tři hlavní entity: dárce, obdarovaného a předmět dávání. Zatímco předmět dávání vyjadřujeme objektem akuzativním (*darovat kočku*), obdarovaného vyjadřuje jméno v dativu (*darovat kočku sestře*). V této práci však na rozdíl od některých jiných (např. od CBC) vydělujeme význam obdarovaného (obecněji příjemce) jen uvnitř jednotlivých rámců, jako jednu ze složek analyzované situace,

nikoli jako samostatný průchozí význam, v jehož rámci by byly uvedeny skupiny sloves, po kterých může následovat .

Vedle místního významu dynamického se u sloves typu *dát/vzít* mohou v významovém rysem vlastnictví mohou kombinovat také významy *vytvořit/zničit*. Slovesa s těmito významy můžeme interpretovat jako složená ze dvou významových prvků: *vyrobit někomu něco* = vytvořit + dát, *upéct někomu něco* = vytvořit + dát. A naopak *rozbít někomu něco* = (vzít) + zničit.

Na pomezí stojí typ dativu označovaný některými autory jako dativ posesivní (např. Piřha, 1971). Jedná se o vyjádření typu: *Díval se dívce do očí. Pomaloval babičce knihu*. U typu ilustrovaného prvním příkladem se hovoří o rozštěpení předmětu v akuzativu: *Díval se na dívku*. V obou případech pocítujeme zainteresovanost osoby vyjádřené jménem v dativu. Tzv. prospěchovost či nepospěchovost je významem, který přiřazujeme k vyjádřením z rámce vlastnictví na základě znalosti světa, nikoli jen jazyka. Je tedy zřejmé, že není možné stanovit ostrou hranici mezi skupinou sloves označujících změnu vlastnictví + prospěch/ nepospěch a tzv. dativem posesivním. Přiřazujeme se v tomto případě k interpretaci těchto výrazů jako dativu posesivního – tj. **vlastnictví** spojeného s kontaktoým významem **kontakt**. Užití dativu posesivního není motivováno syntakticky (vazbou slovesa), ale sémanticky.

Po jménech je význam substantiva v dativu stejný jako po příslušných slovesech: *dárek dědečkovi, daň státu, půjčka novomanželům*.

9. Chování

Do rámce chování patří dativ po slovesech vyjadřujících činnost, u které není relevantní, zda je vykonávána fyzicky či jinak. Tato slovesa můžeme podobně jako v rámci **komunikace**, **cit** a **pocity** a **vlastnictví** rozdělit do dvou skupin. Do první z nich patří slovesa, která je možné spojit s prospěchem, který činnost přináší předmětu řeči označenému jménem v dativu, do druhé slovesa, znamenající pro dativní cíl nepospěch. Janda a Clancy (CBC) liší v souvislosti s prospěchem a nepospěchem skupiny sloves, po kterých je předmět řeči vyjádřený dativem nominativnímu předmětu řeči nadřizen, nebo naopak podřizen. Základní typy vyjádření dativního rámce **chování** spojujeme s kontaktoým významem **kontakt**.

Do první skupiny sloves patří slovesa jako *věnovat se, sloužit, pomáhat, vyhovět, naletět*, do druhé skupiny slovesa jako *ublížit, pomstít se, překážet* a slovesa s předponou *na-*, která v bezpředponové podobě nevyžadují dativní, ale akuzativní doplnění: *nafackovat, naplácat, nařezat*.

Předložkovou vazbou spadající do dativní části rámce chování jsou jmenná spojení s předložkou *k*: *laskavý ke komu, nenávist ke komu*, která můžeme spojit s významem **navázání kontaktu**.

10. Vlastnost

Rámec **vlastnost** je v dativu velmi omezený. Zahrnuje slovesa typu *podobat se* a další část účelových významů, které jsou obsaženy v rámcích **místo** a **čas**: *smetana ke šlehání*. Rámec **účelu** v našem systému nezařazujeme, protože počet typů vyjádření, které by jej naplňovaly, je nevelký. Pokud by se však s rámcovým významem **účel** pracovalo v širě pojatém popisu češtiny jako druhého jazyka, např. při výkladu vět vedlejších, je samozřejmě možné rámec **účelu** do popisu p-sémantiky zařadit.

Dativní část rámce **vlastnost** je možné charakterizovat kontakto­vým významem **kontakt**, v případě předložkového spojení pak významem **navázání kontaktu**.

tabulka č. 5 - rámce dativu

rámec		<i>navázání kontaktu</i>	<i>ztráta kontaktu</i>	<i>kontakt</i>
2. fyzický pohyb a klid	1. místo			
a) Vf +	prep + Sd	jít k babičce jít proti zvířeti		stát proti/naproti škole
b) Vf + Sd		nadběhnout bratrovi	utéct bratrovi	
c) S	+ prep + Sd	výlet k babičce		
3. čas				
a) Vf/S + prep + Sd		přijít k deváté		

	hodině, stav k prvnímu lednu		
4. příčina			
prep + Sd	kvůli matce, díky matce		
5. city a pocity			
a) Vf + Sd b) S + prep + Sd	b) láska k matce		a) obdivovat se hrdinovi
6. komunikace			
a) Vf + Sd b) volný D	a) říkat to pánovi b) To vám byla legrace.		
7. myšlení			
Vf (+ A) + Sd			rozumět textu být srozumitelný čtenáři
8. vlastnictví			
Vf + Sd	dát dárek sestře	vzít luk sestře	patřit sestře
9. chování			
a) Vf + Sd b) S/A + Sd	b) laskavý k dítěti		a) pomáhat komu
10. vlastnost			
a) S + prep + Sd b) Vf + Sd	a) smetana ke šlehání		b) podobat se otci

IV. 4 Akuzativ

Akuzativ bývá považován za pád primárně syntaktický, plnící roli předmětu ve větě. Funkce označovaná u akuzativu jako sémantická je omezena na akuzativ adverbialní měrový. K tomuto typu se svými vlastnostmi přimyká i akuzativ, který vyjadřuje nositele děje. Jak vyplývá ze způsobu užívání jmen v akuzativu, podvoluje se větší část akuzativní sémantiky nejlépe sémantické analýze sloves, která akuzativ přidělují. Některé z užívaných charakteristik významových sloves skupin jsou dobře použitelné i v našem popisu, určeném jako podklad pro případnou výukovou aplikaci, protože slovesná sémantika je v nich popsána dostatečně konkrétně.

Mezi takové slovesné skupiny patří např. vznikání objektu nebo procházení objektu změnou: *hloubit příkop, opravit auto* (MČ III). Jiné skupiny sloves jsou naopak charakterizovány příliš široce, nemůžeme jich tedy přes výstižnost jejich popisu využít, jako např. skupina sloves, jejichž děj je na objekt zaměřen: *oklamat hlídku*. Jiným pro naše cíle nevhodným případem jsou skupiny sloves sice užší, ale s příliš složitým popisem, jako např. skupina sloves, jejichž agens manipuluje s pacientem, který je zároveň nositelem děje: *řídít auto* (MČ III).

S problémem nerovnováhy mezi detailní přesností popisu a jeho aplikovatelností na výuku se Janda a Clancy v *The Case Book for Czech* snaží vypořádat prostřednictvím lokalistického přístupu. Přiřazují akuzativní výrazy ke dvěma významům základním, které pocházejí z okruhu místních určení. První z nich je označen jako **cíl** (destination - např. spojení s předložkami *na, v, za* ve významu místním), druhý jako **rozměr** (dimension - např. spojení s předložkou *skrz* ve významu místním). Základní významy se tak stávají pro studenty dostatečně uchopitelnými.

Na úrovni „níže“ postavených významů však lokalistický přístup výše uvedený problém neřeší. Základní významy jsou dále rozděleny do dvanácti významů dílčích. Jen jediný z těchto dílčích významů pokrývá oblast objektového akuzativu. Ostatní dílčí významy jsou zaměřeny na předložkový akuzativ adverbialní. Z hlediska výuky je sémantika předložkových adverbialních spojení snáze uchopitelná, neboť má zřetelný základ v sémantice místní. Předpokládáme přitom, že významy místa jsou pro studenty poměrně zřetelné. Oblast objektového akuzativu, která se nemůže opřít o významy

předložek, je podle našeho názoru z hlediska aplikace na výuku oblastí problematičtější. Rádi bychom se zde tedy u akuzativu objektového podrobněji zastavili.

Struktura jediného dílčího akuzativního významu věnovaného v CBC objektovým významům je následující:

cíl 2 – přímý objekt

- a) děj probíhá podél imaginární osy směřující od agentu k pacientu: *Vyklidil byt v Praze.*
- b) zaměření energie na výsledný produkt určitého tvoření: *Natáčí filmy.*
- c) slovesa, která nezahrnují „skutečnou“ akci: *Pozoroval život v lese.*
- d) idiomatické konstrukce se slovesem mít: *mít rád, mít otevřeno, mít uklizeno*
- e) dělat ve významu pracovat jako: *Co dělám trenéra, ještě jsem se s takovým talentem nesetkal.*
- f) tělesná bolest: *Rozbolel mě zub.*
- g) napadnout: *Co ho to jen napadlo!*
- h) konstrukce se slovesy vidět, slyšet: *Je vidět horu.*
- i) elipsa sloves u pozdravů a přání: *Dobrou chuť!*
- j) akuzativ po částici *na*: *Na, ruku!*

Srovnáme-li tento výčet podvýznamů např. se sémanticky analyzovanými skupinami tranzitivních sloves v MČ, je zřejmé, že uvedený výčet je pouhým výběrem z daleko většího množství dílčích významů. Protože v dalších částech popisu akuzativní sémantiky v CBC, věnovaných akuzativním vyjádřením s předložkami, je naopak výčet jednotlivých významů vyčerpávající, musíme konstatovat, že na soustavný popis předmětových akuzativních významů autoři CBC rezignovali. Domníváme se, že ačkoli popis předmětové akuzativní sémantiky naráží na jistá úskalí, není nutné (a z hlediska úplnosti popisu ani možné) jej z popisu p-sémantiky vytěsnit.

U akuzativu se podle autorů CBC více než u jiných pádů projevuje vzájemná prostupnost jednotlivých významů. Vzájemná prostupnost významů se projevuje i v naší práci, a to na úrovni jednotlivých rámců. Příčinu však není možné spatřovat jen v povaze akuzativu, jako to činí Janda a Clancy: „the accusative describes a destination, and this is equally true for both of its meanings (a destination and a dimension). The relationship between the two meanings of the accusative is noticeably different from those that we see in the other cases with multiple meanings. Rather than being relatively

discrete and independent (but related), the meanings of accusative are like two ends of megaphone.“ (Akuzativ, s. 3).

Domníváme se, že propojenost významů je kromě samotné akuzativní sémantiky do značné míry ovlivněna též způsobem, jakým je tato sémantika popisována. Při větším zobecnění prostupnost významů přirozeně ustupuje.

1. Místo

Rámec **místo** je v akuzativu rozsáhlejší než u ostatních pádů, zejména proto, že pod něj spadá celkem osm typů předložkových konstrukcí. Jedná se o předložky *přes, nad, na, za, pod, pro, před* a *mezi*. Konstrukce se všemi těmito předložkami je možné spojit s příslovečnou otázkou **kam**, neboť se ve všech případech jedná o lokalizaci dynamickou. U předložek *nad, pod, za, před* a *mezi* je lokalizace statická vyjádřena pomocí instrumentálu. Předložka *na* vyjadřuje umístění ve spojení se jménem v lokálu, předložka *přes* statickou lokalizaci nevyjadřuje.

Dvojice předložek *nad* a *pod, za* a *před* spolu tvoří protikladné významové dvojice. Předložka *na* je ve významu dynamickém synonymní s genitivní předložkou *do*, se kterou alternuje podle povahy příslušného substantiva (*na poštu – do školy*). Podrobnější vyložení alternace předložky *na* s předložkami *v* a *do* je uvedeno v kapitole věnované lokálu.

Jak bylo řečeno v části II. 1 (Adresát), v dopisech neslyšících pisatelů se poměrně často vyskytuje záměna lokalizace dynamické za lokalizaci statickou (např. *v* + L místo *do* + G, *na* + L místo *na* + A), jedná se tedy - v pojmech užívaných v této práci - o nerozlišování kontaktového významu **kontakt** (*na* + L) a **navázání kontaktu** (*na* + A).

Akuzativní část rámce **místo** interpretujeme jako **navázání kontaktu** mezi pohybujícím se předmětem a místem, které je cílem jeho pohybu. Tento cíl je označen jménem v akuzativu. Jedinou výjimku tvoří předložka *přes*, která z hlediska substantiva v akuzativu odpovídá spíše na otázku **kudy**, spojujeme ji však též s významem **navázání kontaktu**, ačkoli místo, na které pohyb subjektu směřuje, není vlastně ve spojení s předložkou *přes* vyjádřeno. Např. ve větě *Skočil přes potok* je vyjádřeno místo, kolem kterého pohyb probíhá - *potok*, nikoli místo, které je cílem pohybu. Cíl pohybu je ovšem možné k vyjádření s předložkou *přes* doplnit (*Skočil přes potok na*

hráz.). Kromě významu překonání překážky má předložka *přes* též místní význam, částečně synonymní s lokální předložkou *po* nebo s instrumentálem místa. Předložka *přes* je spojována také s významem přípustkovým: *Přes podlomené zdraví pilně pracovala*. Přípustkový rámec jsme do našeho popisu nezařadili, neboť by prostřednictvím pádů nebyl dostatečně naplněn. Podobně jako u významu účelového je přirozeně možné v případě potřeby takový rámec vytvořit a přípustkový význam předložky *přes* do tohoto rámce zařadit. Zde interpretujeme přípustkový význam předložky *přes* jako modifikaci významu místního, tedy lokalisticky.

Také předložka *na* vyjadřuje ve spojení se jménem v akuzativu v rámci **místo** různé významy. Prvním významem je označení povrchu, na který příslušný pohyb směřuje: *Položil knihu na stůl.*, ale též (s důraznějším významem cílovým) *střílet na, házet na*. Význam cílového povrchu je při zachování kontaktového významu **navázání kontaktu** modifikován v dalších významech: označení cíle pohybu jako něčeho, co je nahoře: *Vylezl na strom.*, či jen jako prostého cíle, k němuž je směřováno: *Plaval na druhý břeh*. V některých případech může spojení s předložkou *na* označovat nikoli plochu, na kterou celý pohyb směřuje (*spadnout na dlažbu*), ale jen plochu po dokončení pohybu styčnou (*spadnout na tvář*).

Na základě místního významu předložky *na* je možné vykládat též spojení typu *hrát na housle*. Prostřednictvím místa interpretovaného jako cíl bez zdůrazňování jeho povrchu je možné přejít k místní interpretaci významů účelových: *jít na ples, na návštěvu, na houby*. Účelová jsou též spojení s předložkou *pro*: *jít pro pivo, jet pro lékaře*.

U předložek *nad* a *pod* dobře vystačíme s jejich místním významem – výše/níže, než je něco. V jiných než místních kontextech je význam předložkového spojení jen modifikován, např. u významu nedosažení hranice – *Teploty klesnou pod bod mrazu*. Stejně je tomu i u předložky *pod*, předložka *za* se jako jediná ze čtveřice objevuje hojněji i v jiných rámcích.

U předložky *mezi* nepovažujeme za nezbytně nutné rozlišovat mezi významy uprostřed – *Zaparkoval mezi dva autobusy.*, a významem na místě, kde je více objektů – *Schovali se mezi stromy*. O místní význam se opírá též lokalizace abstraktní – *Patří mezi houby.*, a podílčnost s odstínem prospěchu – *Rozdal je mezi děti*.

2. Fyzický pohyb

Rámec **fyzický pohyb a klid** je spojen se všemi třemi kontaktoými významy, na jejichž základě jej dále členíme. Jak bylo řečeno, rámec **fyzický pohyb** je často kombinován s rámcem **místo**. Uvnitř samotného rámce se setkáváme především s objektovými doplněními sloves. Objekt, vyjádřený jménem v akuzativu, interpretujeme na základě příslušného kontaktového významu jako něco, s čím je kontakt navazován, s čím je subjekt v kontaktu, nebo s čím naopak kontakt ztrácí. Skupina sloves fyzického pohybu a klidu, která se pojí s akuzativem, je velmi rozsáhlá, proto je ji možné dále významově členit.

První skupinu sloves, která vyžadují akuzativní doplnění, můžeme charakterizovat pomocí kontaktového významu **kontakt**. Do této skupiny patří slovesa jako *držet* nebo *kolébat*. U sloves jako *hladit*, *líbat*, *mlátit* je otázka kontaktového významu sporná. Je to proto, že označují kontakt opakovaný, tedy zahrnují i významový rys **navázání a ukončení kontaktu**. Rozdíl při přiřazování kontaktoých významů může být navíc pocíťován u vidových dvojic: *hladit – pohladit*, *líbat – políbit*. Jednorázový děj zde působí daleko více jako **navázání kontaktu** nežli u sloves s významem činnosti opakované. Nepovažujeme však za vhodné, aby změna vidu byla spojována se změnou kontaktového významu. Řadíme tedy z nedostatku lepšího řešení také tato slovesa k významu **kontakt**.

K významu **kontakt** patří také jméno v akuzativu, které bývá označováno jako tzv. vnitřní předmět (Daneš, 1999), a blíže určuje děj. Jedná se o spojení typu *hrát šachy*, *tančit valčík*, *luštit křížovku*. Všechny výrazy může charakterizovat významem **kontakt** – mezi agentem a patientem děje.

K významu **kontakt** patří též akuzativ po slovesech změny objektu, způsobené agentem děje (**měkčit**, **ozelenit**). Do této skupiny ovšem významově patří i slovesa jednovalenční, která externího kauzátoru nemají (*měkknout*, *zezelenat*), a která nemůžeme mezi slovesa fyzického pohybu řadit. Z hlediska sémantických slovesných skupin by tedy bylo pravděpodobně vhodnější vyčlenit tuto skupinu s názvem **změna** zvlášť a zařadit do ní popřípadě též slovesa ničení a tvoření, jako krajní případ změny. Z hlediska pádového systému ovšem nepocíťujeme nutnost brát ohled na slovesa pouze levovalenční, samostatnou skupinu sloves označujících změnu tedy nevytváříme, neboť další nárůst systému není vzhledem k pádové sémantice nutný.

Prvním typem akuzativu po slovesech změny je akuzativ po slovesech, znamenajících vskutku prostou změnu objektu: *mýt, česat, natírat*. Ke druhému typu náleží tradičně vydělovaná slovesa tvoření (*dělat, vyřezávat, vařit*), ke třetímu slovesa ničení (*lámat, pálit, trhat*). Ke slovesům ničení, tvoření a změny můžeme volně přiřadit též slovesa *jíst a pít*.

Do rámce fyzická činnost je dále zařazen akuzativ po slovesech, u kterých bývá v popisech p-sémantiky zdůrazňováno úsilí o kontakt (např. v MČ - slovesa jako *stopovat* nebo *hledat*). Jméno v akuzativu vyjadřuje objekt, na který je snaha po kontaktu zaměřena. Tato slovesa spojujeme do jednoho typu se slovesy, jejichž význam můžeme popsat pomocí **navázání kontaktu**, jako jsou výrazy *chytit* či *ulovit*.

Poslední skupinu sloves, vydělených na základě kontaktového významu, tvoří slovesa s významem **ztráta kontaktu**. Jedná se o slovesa jako *pustit, zahodit*.

3. Čas

Akuzativní rámec **čas** je podobně jako rámec **místo** rámcem rozsáhlým. Obsahuje jak jednorázové časové určení (odpověď na otázku **kdy**), tak vymezení určitého časového rozmezí (otázka **jak dlouho**).

Jednorázové časové určení je vyjadřováno pomocí předložek *na (na podzim)*, *v (ve středu, v pět hodin)*, *za (za týden)* a *o (o den dříve)*. Předložky *v* a *na* označují samostatný časový údaj, jejich střídání u některých substantivních skupin (*v létě – na podzim*) nevykazuje pravidelnost (byť ne bezvýjimečnou) střídání těchto dvou předložek v oblasti významů místních (*v divadle – na poště*). Odsunutí určité události v čase je spojeno s předložkou *na*: *Nech to na středu*. Předložky *za* a *o* odvozují časové určení okamžiku od jiného časového momentu. Obsahuje-li akuzativní vyjádření také specifikační výraz, dochází k vypuštění předložky (*tento týden, příští týden X v tomto týdnu*). V dopisech neslyšících pisatelů se vyskytuje podoba daná zřejmě neznalostí podmínek vypouštění předložky: *příští v úterý*.

Časové rozmezí, odpovídající na otázku **jak dlouho**, je možné vyjádřit pomocí předložek *na (na týden)*, *za (50 km za hodinu, jednou za rok)*, *přes (přes hodinu)* a opět též spojením bezpředložkovým (*trvalo to celý den, hodinu*). Předložka *přes* při vyjadřování trvání určité události může vyjadřovat buď překročení určité míry (*přes*

hodinu), nebo jen význam během, od začátku do konce (*přes prázdniny*). Příslušným kontakto­vým významem je jako v mnoha dalších akuzativních rámcích **kontakt**.

4. Způsob

Rámec **způsob** je v akuzativu omezen na spojení s předložkou *na*. Patří do něj spojení následující jak po slovesech, tak po jménech: *hrát si na školu, vstup na vlastní nebezpečí, zasláný na dobírku*. Ačkoli předložka *na* je spjata s významem **navázání kontaktu**, v rámci **způsob** se jedná spíše o **kontakt**, ať již existující či možný, mezi jménem v akuzativu a subjektem děje. Můžeme ovšem říci, že tento kontakt byl prostřednictvím děje označeného slovesem či jménem navázán. S kontakto­vými významy tedy v rámci **způsob** podrobněji nepracujeme.

5. Příčina

Rámec **příčina** má v akuzativu mnohé společné s rámcem **způsob**. I on obsahuje především spojení s předložkou *na*: *zemřel na infarkt, na rozkaz*. Vedle toho však může být **příčina** vyjádřena také spojením s předložkou *za*: *za odměnu, za krádež, pro: trápit se pro*. Lokalistická interpretace **příčiny** jako **ztráty kontaktu** je u příčinných spojení s předložkami *na* a *za* nevyhovující, neboť jde podobně jako v dativu proti kontakto­vým významům předložek samotných. Protože se nám však nepodařilo nalézt uspokojící interpretaci, která by u obou rámců kontakto­vé významy předložek zachovávala, doporučujeme u rámce **příčina** stejně jako u rámce **způsob** s kontakto­vými významy nepracovat.

6. City a pocity

Struktura akuzativního rámce **city a pocity** je obdobná struktuře stejného rámce dativního: rámec může být členěn dvojím způsobem. Jednak na základě syntaktických vlastností konstrukce se jménem v akuzativu, jednak na základě kladného nebo záporného příznaku, kterým je možné vyjádření charakterizovat.

První skupinou vyjádření vyčleněných na základě jejich sémanticko-syntaktických vlastností jsou konstrukce, ve kterých jméno v akuzativu označuje

proživatele děje. Jedná se o akuzativ po slovesech vyjadřujících city a pocity příjemné (*bavit, těšit, nadchnout*) i nepříjemné (*bolet, rozčilovat, trápit*). Specifická jsou v této skupině slovesa, která mohou být součástí jednočlenných vět. Z hlediska aplikačního představují tyto konstrukce oblast obzvláště problematickou. Racková (19??) ve svých testech čtenářských dovedností nechala neslyšící studenty prvního a druhého ročníku střední školy opravovat tři defektní věty typu *Petr bolet v krku*. Studenti prvního ročníku dosáhli v opravách jednotlivých vět úspěšností 10, 30 a 50 procent, žádný ze studentů druhého ročníku ani v jednom případě nebyl úspěšný.

Druhá složka rámce **city a pocity** je tvořena akuzativem, který vyjadřuje objekt prožívání, opět spojený s pocity hodnocenými kladně (*milovat, obdivovat*) i záporně (*nenávidět*). Mimo významovou dvojici kladné/příjemné a záporné/nepříjemné pocity stojí akuzativ po slovesech vyjadřujících určitou potřebu, jako je *chtít* či *potřebovat*. Obdobný význam jako ve druhé složce má akuzativ i po některých slovesech ve spojení s předložkami *na, o a za*: *spoléhat na, žárlit na, zlobit se na, bát se o, stydět se za* atd.

Po jménu vyjadřujícím city a pocity vyjadřuje akuzativ ve spojení s předložkou *na a za* objekt citění: *pyšný na, vztek na, vděčný za*.

Základní typy vyjádření akuzativní části rámce **city a pocity** je možné přiřadit k významu **kontakt**, který označuje cit nebo pocit jako kontaktní vztah mezi proživatelem a objektem jeho citů/pocitů.

7. Komunikace

Akuzativní část rámce **komunikace** obsahuje jak spojení předložková, tak bezpředložková. Jméno v akuzativu označuje buď téma hovoru (a komunikace obecně) nebo jeho adresáta. Téma komunikace je v předložkových spojeních zastoupeno předložkami *na, o a za*: *stěžovat si na, ptát se na, děkovat za, hádat se o, stížnost na, díky za*. Adresát komunikace je vyjadřován předložkou *na*: *volat na, křičet na*. Při vyjadřování adresáta komunikace je dobře možné využít místní význam předložky *na*, charakterizovaný **navázáním kontaktu**, u tématu komunikace je tato vazba slabší, kontakt je navazován mezi mluvčím a příslušným tématem.

Bezpředložková spojení následují po užším okruhu sloves nežli například v dativní části rámce **komunikace**. Jedná se o slovesa označující prostou řečovou činnost

(řikat komu co), o slovesa, která mají navíc významový rys prostředek komunikace (*telefonovat komu co*), a o některá slovesa mluvení označující komunikační funkci projevu: *oznámit, poručit, slíbit, dovolit, představit někoho* atd.

Ve spojeních jmenných, která mohou být řazena k významu účelovému (Šára, 1974), se vyskytuje též předložka *pro* (*dopis pro Milenu*). Význam adresáta zde může být vyvozen z užití předložky *pro* v rámci vlastnictví. Kontaktní význam **kontakt**, se kterým je spjat celý rámec **komunikace**, popisuje vztah mezi mluvčím a tématem komunikace.

8. Vnímání

Rámec **vnímání** je ve všech pádech rámcem poměrně málo obsažným, neboť smysly, kterými je možné vnímat, jsou omezené a omezená je také oblast lexikálních jednotek smyslům věnovaná. Do akuzativní části rámce **vnímání** patří bezpředložkový akuzativ po slovesech *vidět, slyšet, cítit*. Vnímání je zde charakterizováno kontaktním významem **kontakt**. Z předložek se uplatňuje pouze předložka *na*, spojení jsou vyložitelná jako modifikovaný význam místní, s významem **navázání kontaktu**: *dívat se na, pohled na*.

9. Myšlení

Do akuzativní části rámce **myšlení** spadají jednak konstrukce bezpředložkové, jednak vyjádření s předložkou. Základem bezpředložkových konstrukcí jsou slovesa jako *chápat, učit, učit se*. Bepředložkové je také vyjádření, v němž je proživatel vyjádřen jménem v akuzativu (*napadnout*). Předložková vyjádření jsou zastoupena slovesnými i jmennými spojeními s předložkou *na*: *zapomenout na, vzpomenout si na, vzpomínka na, myšlenka na*, ale také metaforické *přijít na co*. V malé míře se uplatňuje též předložka *v*: *věřit v, víra v, doufat v*.

10. Vlastnictví

Jak bezpředložková, tak i předložková vyjádření s významem **vlastnictví** je možné dále rozdělit podle jejich dynamičnosti a podle role subjektu děje. První skupinu

tvoří vlastnictví statické, reprezentované v oblasti akuzativu slovesy jako *mít* či *vlastnit*. Druhá a třetí skupina jsou charakterizovány určitými změnami vlastnictví. Do druhé skupiny patří bezpředložkový akuzativ po slovesech jako je *dát*, *zaplatit* či *věnovat*, ale také vyjádření s předložkami, jako např. *zaplatit za*, *vyměnit za*, *příspěť na*.

Třetí skupina je z hlediska subjektu charakterizována významovým rysem nabývání vlastnictví. Patří do ní akuzativ po slovesech předpokládajících pasivní (*dostat*) i aktivní (*vzít*) účast subjektu na ději. Do třetí skupiny řadíme i typ spojení akuzativu s předložkou a jménem: *koloběžka pro Karla*, který analyzujeme jako „koloběžka, kterou dostane Karel.“ Je tedy třeba zdůraznit, že na rozdíl od ostatních typů vyjádření zde není jméno po předložce objektem vlastnění, ale subjektem děje.

Podrobnější členění tohoto rámce je uskutečněno na základě kontaktních významů. První skupina vyjádření, reprezentovaná akuzativem po slovese *mít*, je z hlediska subjektu děje spojena s významem **kontakt**. Druhá skupina, v jejímž centru leží akuzativ po slovese *dát*, je charakterizována významem **navázání kontaktu** a význam třetí skupiny vyjádření, soustředěných kolem akuzativu po slovese *dostat*, můžeme popsat jako **ztrátu kontaktu** mezi objektem vlastnění a jeho původním majitelem.

11. Chování

Do tohoto rámce patří u akuzativu předložková vyjádření s předložkami *na*, *za*, *o* a spojení bezpředložková: *čekat na*, *šetřit na*, *potrestat za*, *starat se o*; *podvádět*, *nutit*.

12. Množství

Rámec množství zahrnuje bezpředložkový typ *starý sto let* a předložkové typy *přes deset*, *rozdělit na pětiny*.

13. Vlastnost

Rámec **vlastnost** obecně zahrnuje často předložková spojení následující po substantivu. V akuzativní části rámce se jedná zejména o spojení s předložkou *na*, řazené obvykle k významům účelovým: *prášek na praní*, *továrna na textil*.

tabulka č. 5 - rámce dativu

<i>rámec</i>		<i>navázání kontaktu</i>	<i>ztráta kontaktu</i>	<i>kontakt</i>
2. fyzický pohyb	1. místo			
a) Vf +	prep + Sa	položit na polici		
b) Vf + Sa		chytit bratra	držet bratra	pustit bratra
3. čas				
prep + Sa				ve středu
4. způsob				
Vf + prep + Sa		hrát si na školu		
5. příčina				
Vf + prep + Sa		zatknout za krádež		
6. city a pocity				
a) Vf + Sa				a) Jirku baví sportovat.
b) Vf + prep + Sa		b) žárlit na dívku		
7. komunikace				
a) Vf + Sa				a) vyprávět pohádku
b) Vf + prep + Sa		b) volat na dědu		
c) S + prep + Sa		c) dopis pro dědu		
8. vnímání				
Vf + Sa				vidět duhu
9. myšlení				
a) Vf + Sa		a) učit se češtinu		
b) Vf + prep + Sa			b) zapomenout na ztrátu	
10. vlastnictví				
a) Vf + Sa		a) dát knihu	a) vzít knihu	a) mít knihu
b) Vf + prep + Sa			b) zaplatit za knihu	
c) S + prep + Sa		c) koloběžka pro Karla		

11. chování			
a) Vf + Sa			a) podvádět, nutit
b) Vf + prep + Sa	b) čekat na		b) starat se o
	b) potrestat za		
12. množství			
a) Vf (+ prep) + Sa			a) trvat hodinu, přes
b) Vf + prep + Sa	b) rozdělit na díly		hodinu
13. vlastnost			
S + prep + Sa	prášek na praní		

IV. 5 Vokativ

Vokativ zaujímá mezi ostatními pády výjimečné postavení. Z morfologického hlediska je možné jej charakterizovat obdobně jako kterýkoli pád vlastní, nepodílí se však na vyjádření vztahů ve větě, ale na vyjádření vztahů mimojazykových: identifikuje (až na výjimky) adresáta projevu. Tyto vlastnosti vokativu jsou příčinou, že s popisem jeho významu se v publikacích věnovaných pádové sémantice zpravidla nesetkáváme. Pojímáme-li pád jako „formu vztahu, jímž se substantivum účastní organizace struktury výpovědi“ (Kořenský, 1972), pak je dokonce možné vokativ z kategorie pádu zcela vyčlenit, jak to činí kupř. Jakobson (dle Kořenského, 1972).

S vokativem se většinou nesetkáváme ani v učebnicích češtiny jako druhého jazyka určených neslyšícím uživatelům (např. Macurová a kol., 1998). Také zde je důvod vypuštění vokativu nasnadě. Pro neslyšícího je plnohodnotnou formou komunikace pouze čeština psaná, zatímco vokativ je v češtině charakteristický primárně pro komunikaci mluvenou. Při bilingválním pojetí cizojazyčné výuky se navíc vychází z gramatického systému prvního jazyka, též okruh užívaných příkladů by měl být „přizpůsoben kultuře a strategiím diskurzu běžným v mateřském jazyce“ (Beaugrande, 1996, s. 24). Český znakový jazyk s oslovením adresáta vlastním jménem, pokud můžeme soudit, nepracuje. Při přivolání adresáta projevu na dálku bez zprostředkování další osoby se v ČZJ využívá mávání jako prostředku, jak upoutat pozornost dotyčné osoby, při rozhovoru se jména ve funkci oslovení zpravidla nepoužívá, kontakt je vizuální, ustupuje tedy potřeba navazovat či udržovat jej verbálními prostředky.

Při výuce češtiny jako druhého jazyka u slyšících studentů vokativ opomíjen nebývá. Dosažení komunikační kompetence v cizím jazyce bývá podmiňováno dosažením čtyř dílčích dovedností: poslechu, ústního vyjadřování, čtení s porozuměním a písemného vyjadřování (Hendrich, 1988). Poslech a ústní vyjadřování jsou v mnoha koncepcích považovány za nezbytný základ pro výuku ostatních dvou řečových činností (viz např. Choděra, Ries, 1999). Vokativ tedy při takovém přístupu nemůže zůstat opominut.

Dosažení komunikativní kompetence je přirozeně stejně, ne-li více potřebné pro neslyšící studenty češtiny jako druhého jazyka, protože v „druhojazyčném“ prostředí se pohybují každodenně, po celý svůj život. Rozdíl mezi jazykovou situací cizince v cizí zemi a neslyšícího se slyšícími v zemi rodné ovšem spočívá v tom, jaké způsoby komunikace jsou využívány. Seznámení neslyšících studentů s vokativem je důležité

nejen z hlediska komunikace literárně zpracované, ale též z hlediska primární komunikace: v dopisech neslyšících pisatelů je vokativu využíváno poměrně často. Vedle toho je třeba podotknout, že vokativ bývá někdy neslyšícími využíván i v komunikaci mluvené, pokud mluvčí předpokládá, že adresát slyší nebo má zbytky sluchu, a není schopen jeho pozornost přivolat jiným způsobem. Domníváme se tedy, že vypouštět vokativ z výuky není vhodné a zařazujeme popis jeho sémantiky i do našeho popisu.

Odhlédneme-li od mimojazykového charakteru vokativní sémantiky, pak můžeme říci, že vokativ je pádem s nejjednodušší, dále nestrukturovanou sémantikou, kterou označujeme jako oslovení.

Oslovení

Vokativ je jediným pádem, který tento rámec naplňuje. Do tohoto rámce spadají také případy tzv. vokativu kvalifikačního, který často vystupuje jako hodnotící predikát (Chudáčku! Osle!). Kontaktním významem je v tomto rámci **navázání kontaktu**, vyjadřující vazbu mezi mluvčím a adresátem projevu.

IV. 6 Lokál

Lokál zaujímá mezi ostatními pády specifické místo. Jako jediný z českých pádů nemá bezpředložkovou podobu. Tento stav bývá interpretován jako výsledek skutečnosti, že prostý lokál měl původně převážně prostorové významy. Tyto významy pak mohly být specifikovány příslovci místa, ze kterých posléze vznikly předložky (Trávníček, 1951).

Význam lokálu se tak redukuje na významy jeho předložek, kromě případů, kdy se předložka může spojovat se jménem v lokálu i se jménem v jiném pádě. To je případ předložek *na*, *o*, *po* a *v*. Lokál bývá považován za pád primárně sémantický, většina významů je příslovečných. Zvláštní místo zaujímá z hlediska významu mezi ostatními lokálními předložkami předložka *o*, jejíž význam ve spojení s lokálem Daneš a Hlavsa (1973) definují jako prostředek vyjímající informaci a prezentující ji jako syžet.

1. Místo

Lokál vyjadřuje místní význam pomocí čtyř předložek: *na*, *v*, *po* a *při*. Předložky *na*, *po* a *v* jsou všechny spjaty kontaktovým významem **kontakt**, podle Konečné a Nebeského (1970) je možné úzkým kontaktem – „spjatostí“ – charakterizovat celý lokál. Předložky *na* a *v* mají rys stacionarity, představují odpověď na otázku **kde**. Předložka *po* slouží jako odpověď na otázku **kudy**, představuje tedy aspekt dynamický, neorientovaný ovšem k cíli.

Předložka *v* vyjadřuje dříve jen příslovečný význam uvnitř – *v domě*, *v Praze*, *v řece*. V některých typech výrazů konkuruje předložce *v* předložka *na*. Vzhledem ke zřetelnosti základního významu předložky *v* – místního významu uvnitř – je vyvození jejích dalších významů velmi snadné. Jednota významu, který můžeme nazvat uvnitř, je natolik silná, že některé další významy – podobně jako u předložky *na* – zařazujeme přímo k významu místnímu. Prvním z takových významů je význam průvodních okolností – *ve snu*, *ve tmě*. Dalšími jsou význam zřetelový – *dobrá ve fotbale*, a význam jakostní – *žena v bílém kabátě*. Pro přesnější postihu významu spojení je možné vykládat je jako místní význam modifikovaný.

Předložka *na*, jak bylo řečeno, vyjadřuje místní význam statický. Dynamičnosti významu se dosahuje spojením s akuzativem. Předložka *na* ve významu čistě místním vyjadřuje buď význam na povrchu – např. *na stole*, nebo význam nahoře – např. *na stromě*.

K čistě místnímu významu přiřazujeme i význam účelový, ve kterém vyjadřuje předložka *na* ve spojení s lokálem místo, na kterém se děje něco, co bylo předem zamýšleno – např. *na nádraží*. Domníváme se, že tento význam je možné nechat s významem místním splynout, stejně jako účelová vyjádření typu *na houbách*, *na malinách*. Podobně necháváme ve významu místním „rozpustit“ význam příčinný (též důvodový a podmínkový): *zdržet se na návštěvě*.

Předložka *na* se vyskytuje také u některých jmen označujících plochu – *na letišti* či instituci – *na poště*. Protože neexistuje přesné pravidlo určující hranici mezi užitím předložky *v* a předložky *na*, bývají příslušná podstatná jména zpravidla zařazována do učebnic ČCJ prostřednictvím výčtu, Janda a Clancy (CBC) hovoří přímo o tzv. „*na-words*“. K výrazům označujícím plochu řadíme též výrazy typu *na severu*, *na jihu*. K významům plocha a instituce doporučujeme připojit též význam akce: *na muzikálu Bídníci*, *na filmu*, *na horách*, *na koncertu*.

Obdobná konkurence předložek *na* a *v* se objevuje i v oblasti vlastních jmen osadních, jako např. *na Moravě*, *na Písecku*, *na Slovensku*, *na Smíchově*.

Předložka *po*, jak bylo řečeno výše, představuje dynamický aspekt místních lokálních významů, ovšem bez zaměřenosti na cíl. Neodpovídá tedy na otázku **kam**, ale na otázku **kudy**. Tak je tomu v sémanticky nejjednodušších případech užití předložky *po*: *po cestě*, *po chodníku*. V těchto případech je předložka *po* dynamickým protikladem předložky *na* – *stál na střeše* – *šel po střeše*.

Drobnou nadstavbu nad tímto výchozím významem představuje opět ekvivalent předložky *na*, tentokrát dokonce bez protikladu **kde** vs. **kudy**. Jedná se o nepočetnou skupinu výrazů typu *hladit po hlavě*, která se sémanticky prakticky neliší od užití předložky *na* ve výrazech jako *poškrábat se na hlavě*. Dalším rozšířením základního významu předložky *po* je přidání významového rysu, který můžeme stručně označit jako „křížem-krážem“: *procházet se po lese*, *chodit po městě*.

K místním významům přiřazujeme též význam prostředkový. Význam prostředník změny vlastnictví – *poslat po někom*, můžeme vyvodit z výchozího významu předložky *po* prostřednictvím významu **kontakt**: daný předmět se od

odesilatele k příjemci opět pohybuje po dané dráze – např. *po cestě*, prostředník pohybu, „vložený“ mezi cestu a odesílaný předmět, je zároveň zprostředkovatelem kontaktu. Udržuje na jedné straně kontakt s cestou, na druhé s předmětem. Stejně vyvození – zprostředkování kontaktu – je možné použít u vyjádření jako *uklouznout po slupce*, *sjet tobogán po břiše*, které ovšem postrádají významový rys změna vlastnictví.

Význam předložky *po* může mít v některých případech i rys zaměřenosti na cíl (*střílet po*), na rozdíl od výše popsaného významu, který směrovou orientaci nezahrnuje. Stejný není ani význam kontaktní. Na rozdíl od významu odpovědi na otázku **kudy**, kterému je přiřazen význam **kontakt**, bylo by zde na místě hovořit spíše o **navázání kontaktu**, respektive o snaze o navázání kontaktu. Snaha o dosažení kontaktu (zasažení cíle) odlišuje předložku *po* od jiných předložek s významem cílovosti. Objektem činnosti vyjádřené spojením s předložkou *po* je tedy zpravidla něco pohyblivého: *házel po chlapci kameny – házel kameny na hromadu; střílel po zajíci – střílel do terče*.

2. Čas

Předložky vyjadřující časové údaje jsou stejné jako u rámce místa, tj. předložky *v*, *na*, *po*, připojuje se k nim jen předložka *při*, které je ve významu časovém, na rozdíl od významu místního, využíváno hojněji. Méně časté je časové užití předložky *o*. Systém časových významů do jisté míry kopíruje systém významů místních. Časové významy bez další specifikace jsou vyjadřovány předložkami *v* a *na*, které se v některých lexikálních oblastech opět vzájemně doplňují. Předložky *při*, *po* a *o* nesou další významové rysy, všechny předložky mohou sloužit jako odpovědi na otázku **kdy**.

Charakteristika časového významu předložky *v* je velmi blízká charakteristice jejího významu místního, ze kterého ostatně význam časový vyvozujeme. Stejně tak, jako může být objekt lokalizován uvnitř určitého prostoru, může být umístěn také uvnitř časového rozpětí (*v létě*) či takové časové jednotky, kterou už zpravidla dále nedělíme (*v okamžiku*). V oblasti časových vyjádření se mísí nejen předložky spojující se se stejným pádem – *v létě* vs. *na podzim*, ale také předložky, po kterých stojí substantiva v pádech rozdílných – *v létě* vs. *v sobotu*, popřípadě též vyjádření předložková – *v roce*, a bezpředložková – *roku*.

Celý systém vyjádření času je tedy poměrně komplikovaný. Proto považujeme za vhodné časové významy dále rozdělit na jednotlivá časová období – roky, měsíce, dny atd. Předložka *v* může vyjadřovat většinu těchto období, a to zpravidla ve spojení s lokálem. Jedná se o období čítající roky (staletí, tisíciletí) – *v roce 1976*, roční období – *v zimě*, měsíce – *v červnu*, týdny – *v prvním týdnu* a krátké časové úseky – *v první minutě*, *ve druhé sekundě*. Lokálem ve spojení s předložkou *v* se dále vyjadřují časové úseky bez přesného určení – *v okamžiku*, *ve chvíli*, *v době*, a také podílné části – *v polovině*, *ve třetině*.

V rámci **čas** dochází ke konkurenci vyjadřování lokálu a bezpředložkového genitivu:

- roky: *v roce – roku*
- měsíce: *v červnu – prvního června*
- týdny: *v příštím týdnu – příští týden*

Předložka *o* se nespojuje s mnoha substantivy, ale substantiva, se kterými se spojuje, jsou pro běžnou komunikaci důležitá. Jedná se u substantiva z významového okruhu svátků a volna: *o Vánocích*, *o Velikonocích* (konkurence s předložkou *na* – ve spojení s akuzativem), *o prázdninách*, *o víkendů*, *o přestávce*.

Také předložka *na* ve spojení s lokálem vyjadřuje jen malé množství časových významů. Jedná se o roční období – *na jaře*, a vyjádření fází děje – *na začátku*.

Užitím předložky *při* přidáváme k časovému významu významový rys průvodních okolností. Neužívá se tedy se substantivy označujícími časový úsek (rok, týden, doba), ale určitou událost – *při obědě*, *při fotbale* atd. Někdy může být tatáž událost pojímána jak časově, tak místně, jako odpověď na otázku **kde** (*na obědě*, *na fotbale*).

Předložka *po* obsahuje významový rys časové následnosti, vyjadřuje předčasnost substantiva, které po předložce následuje, ať již toto substantivum vyjadřuje událost – *po prázdninách*, *po představení*, nebo jen objekt – *přišel po mně*, *jeden po druhém*. K časovému významu přiřazujeme také význam původu a příčiny – *zdědit po kom*, *je mi po tom špatně*, který interpretujeme také na základě posloupnosti v čase – v prvním citovaném případě jako změnu vlastnictví, ve druhém jako pouhou posloupnost.

3. City a pocity

Lokální část tohoto rámce je omezena na předložku *po*, která ve spojení se substantivem v lokálu vyjadřuje participant, který můžeme v širším smyslu označit jako téma citů a pocitů. Spojení s předložkou *po* může následovat jak po slovesu vyjadřujícím city a pocity, tak po substantivu: *touží po*, *stýská se mu po*, *stesk po*, *touha po*.

4. Komunikace

Komunikační situaci můžeme rozdělit do několika složek. Předložka *o* ve spojení s lokálem vyjadřuje složku, která bývá označována jako téma. Do rámce komunikace patří, hovoříme-li o lokálu, jednak verba dicendi – *mluvit o*, jednak substantiva, ať už přímo s významem komunikace – *diskuse o*, nebo taková, kterým přisuzujeme komunikační rys teprve na základě cílené interpretace – *zákon o*, *film o*, *kniha o*.

5. Myšlení

Tento rámeček má svým významem blízko k rámci předcházejícímu. I zde je lokálem ve spojení s předložkou *o* vyjadřováno téma, tentokrát ovšem nikoli téma komunikace, ale téma myšlení – *přemýšlet o*, *rozhodovat o*, *učit se o*.

tabulka č. 7 - rámce lokálu

<i>rámec</i>	<i>navázání kontaktu</i>	<i>ztráta kontaktu</i>	<i>kontakt</i>
1. místo			
a) Vf + prep + Sl b) S + prep + Sl			a) ležet v posteli b) žena v kabátě
2. čas			
prep + Sl			v noci
3. city a pocity			
Vf + prep + Sl			toužit po spánku
4. komunikace			
a) Vf + prep + Sl b) S + prep + Sl			mluvit o filmu b) film o životě
5. myšlení			
Vf + prep + Sl			přemýšlet o knize

IV. 7 Instrumentál

Instrumentál bývá tradičně považován za pád s primární funkcí sémantickou. K této funkci je řazen instrumentál prostředkový, způsobový, časový atd. K funkci syntaktické, která je považována za sekundární, patří instrumentál předmětový a v některých koncepcích též predikativní. Necháme-li stranou výtky, jichž se koncepci sémantických a syntaktických funkcí dostává (Uličný, 2000), zůstává instrumentál výstižnou ilustrací potíží, se kterými se dělení funkcí na funkce sémantické a syntaktické potýká. Právě u instrumentálu je hranice mezi funkcí sémantickou a syntaktickou v mnoha případech neostrá (Šmilauer, 1966). Někteří autoři zpochybňují také syntaktické pojetí instrumentálu predikativního (Uličný, 2000). Karlík dokonce interpretaci těchto případů označuje za intuitivní (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s.182).

Případy, které mohou být považovány za sporné, jako je např. *vrhat koulí, šetřit papírem* či *zabývat se matematikou*, jsou v naší koncepci řazeny vlastně k funkci syntaktické, neboť jsou popisovány v rámci založených na sémantice slovesa (např. *vrhat koulí* v rámci **fyzický pohyb a klid**). I zde však může dojít k jisté neostrosti hranice mezi předmětem a příslovečným určením, protože slovesa z rámce **fyzický pohyb a klid** se jednak mohou spojovat s objektovým participantem, jednak jsou často kombinována s výrazy z rámce **způsob** (*jet vlakem*).

Uličný (2000), jehož monografie Instrumentál v struktuře české věty je jedinou českou prací věnovanou kompletnímu výkladu sémantické složky jednoho z pádů, dochází k obdobnému řešení. Například ve větě *Jan střílí z luku šípem*. z pohybové složky slovesa *střílet* vyvozuje objektovou interpretaci *šípem* jako pohybujícího se předmětu. Podobně i nás vede důraz na pohybový významový rys tohoto typu sloves k jejich řazení do rámce **místo**, a tedy k objektovému chápání výrazů jako *šípem* či *koulí*. Výraz *z luku* Uličný chápe opět vzhledem k pohybové složce slovesa *střílet* jako výraz na pomezí významu prostředkového a významu východisko pohybu. Toto prolínání jednotlivých významů je reflektováno i v našem popisu, ve vzájemném vztahu mezi rámci **místo** a **způsob**.

1. Místo

Rámec **místa** zahrnuje instrumentál předložkový i bezpředložkový. Do rámce místo spadají vyjádření s předložkami *před, za, pod, nad, mezi* a bezpředložkový typ *lesem*, vyjadřující prostředí.

Bezpředložkový instrumentál vyjadřuje místo v pojetí dynamickém (*šel lesem*), můžeme se na něj ptát otázkou **kudy**. Předložkový instrumentál v rámci místo bývá uváděn jako statický protiklad k dynamickému vyjádření akuzativnímu, které využívá týchž předložek jako instrumentál, ptáme se tedy na něj otázkou **kde**. I samotný instrumentál však může protiklad dynamičnosti (*jel za Petrou*) a statičnosti (*leží za skříní*) vyjadřovat.

Užití akuzativu vyjadřuje místo jako cíl, kam objekt směřuje (dynamické užití), užitím instrumentálu popisujeme místo jako prostředí, kde se objekt nachází. Jde tedy v tomto případě pouze o protiklad statického a dynamického pólu. V případě téhož protikladu pouze v rámci instrumentálu se však s posunem k dynamice sémantika zároveň modifikuje i jinak.

První typ významů spjatý s dynamickým předložkovým instrumentálem vyjadřuje jen cíl: *Doběhni za tátou*. Vyjádření cíle může být navíc kombinováno s významem účelovým (*Přišel jsem za Petrou*) nebo může mít význam umístění za druhým předmětem řeči, který se ovšem spolu s předmětem řeči vyjádřeným instrumentálem pohybuje (*Běžel jsem celý závod za Petrou*). V takovém případě se vlastně jedná o umístění vzhledem k oběma srovnávaným entitám statické, podobně jako v případě, kdy se pohybuje jen subjekt děje (zde se ovšem jedná o čistě statický význam, bez zaměření na cíl): *letěl nad horami*.

Rámec **místo**, stejně jako všechny ostatní instrumentálové rámce, je možné charakterizovat kontakto­vým významem **kontakt**.

2. Fyzický pohyb a klid

Instrumentálová část rámce **fyzický pohyb a klid** zahrnuje především spojení bezpředložková. Zatímco u ostatních pádů jsou slovesa fyzického pohybu a klidu primárně spojována s rámcem **místo**, u instrumentálu, kde se takovéto spojení samozřejmě vyskytuje také (*seděl pod stolem*), přistupuje navíc, jak bylo řečeno výše,

ještě silná kombinace sloves pohybu s rámcem **způsob** (*jel vlakem, spravil kolo šroubovákem*).

S dalšími typy spojení pracujeme jen uvnitř rámce **fyzický pohyb a klid**. První výrazný typ sloves užívaný v těchto spojeních vyjadřuje jen pohyb: *hodit kamenem, vrtět hlavou, hýbat nohou, vrhat oštěpem*. Některá z těchto sloves mají svůj ekvivalent ve vazbách akuzativních: *hodit kamen, vrhat oštěp*. Dalším typem jsou slovesa s významem *dát se* specifikací, jako je např. *převázat, naplnit*. Vybraná slovesa z této skupiny – např. *zabezpečit, vybavit*, by bylo možné řadit i do rámce **vlastnictví**. Pro jejich malé množství však v instrumentálu rámec **vlastnictví** nezařazujeme. Vedle sloves mají instrumentálovou valenci též příslušná substantiva dějová: *kývání hlavou, jízda vlakem, hod oštěpem*.

Do rámce **fyzický pohyb a klid** patří také předložková spojení s předložkou *s*: *bojovat s kým, prát se s kým*.

Ke každému rámci, u kterého je to relevantní, můžeme řadit vyjádření s participii trpnými. Nesnáz spočívá v tom, že zatímco vyjádření činitele děje řadíme k rámci **fyzický pohyb a klid** (*Tráva byla posekána brigádníkem*), vyjádření nástroje bychom řadili spíše k rámci **způsob** (*Tráva byla posekána kosou*). Jedná se však jen o důsledek syntakticky pojatého členění rámcových výrazů, ve kterém kombinace slovesa a jeho doplnění může být buď interpretována jako kombinace dvou rámců (v případě doplnění příslovečného), nebo uvnitř rámce jediného (v případě doplnění objektového).

3. Čas

Tento rámec je vymezen v souladu s tradičně vydělovaným instrumentálem časovým. Představuje odpověď na otázku **kdy**, obsahuje tedy, vedeme-li paralelu s rámcem **místo**, významy statické. Instrumentál předložkový zahrnuje ve významu časovém předložku *před* (*před týdnem*) a předložku *mezi* (*mezi druhou a třetí*). Předložka *mezi* je ve spojení s instrumentálem využívána pro vyjádření přibližnosti, stejně jako bezpředložková spojení spadající do instrumentálové části rámce **čas**.

Časový instrumentál bezpředložkový se realizuje v dosti omezeném počtu výrazů, jako jsou spojení *poslední dobou, chvílemi, začátkem týdne, každým okamžikem, časem*. Do rámce **čas** řadíme též vyjádření průvodních okolností: *cestou do školy*.

4. Způsob

Sémantika nástroje či prostředku, která do tohoto rámce spadá, je často považována při uvažování o instrumentálu za klíčovou, jak napovídá nejen samotný název pádu, ale i některá jeho sémantická vymezení (Miko, 1962, Uličný, 2000). Rámec **způsobu**, vymezený otázkou **jak**, však zahrnuje nejen instrumentál prostředkový/nástrojový (*jel vlakem, kreslil tužkou*), ale také tradičně vydělovaný instrumentál způsobový (*jít krokem*), popř. i zřetelový (*lišit se postavou*) a málo frekventovaný instrumentál přirovnávací. Do rámce **způsob** spadá také vyjádření celku a části (Uličný, 2000) – *opřít se rukou o zed'*.

Spojení z rámce **způsob** jsou stejně jako spojení z ostatních instrumentálových rámců charakterizována kontaktním významem **kontakt**. Vymezení za pomoci kontaktního významu je zde v souladu s lokalistickou teorií, v jejímž rámci se prostředek, prostředník či způsob vyjadřuje jako pohyb určitým prostředím (Novák, 1974).

5. Příčina

V instrumentálové části rámce **příčina** jsou zahrnuta vyjádření označovaná obvykle jako instrumentál příčinný. Příčina je do jisté míry svázána s rámcem **city a pocity** (*Skákal radostí, Třásl se zimou*). U jiných typů (*Zemřel hladem*) jsou příčinná vyjádření méně častá a konkurují si s jinými typy vyjádření, např. s genitivní předložkou *z* (*kradl z hladu*). V instrumentálové části rámce **příčina** se vyskytuje i spojení s předložkou *s*: *ležet s angínou*.

Hranice mezi příčinným a způsobovým instrumentálem, a tedy i mezi rámci **příčina** a **způsob**, není neprostupná, jak ukazuje např. věta *Zemřel udušením. Udušení* je v tomto případě příčinou i způsobem smrti. Ostatně i nástroj je možné v některých případech vnímat jako příčinu, či lépe jako agens děje.

6. City a pocity

Rámec **city a pocity** je u instrumentálu vymezen na základě sémantiky slovesné. Jedná se zejména o vazby bezpředložkové: *pohrdat kým, pohrdání kým, trápit se čím*

atd. V předložkových vazbách se uplatňuje předložka *s*: *kamarádit s kým, trápit se s čím, být spokojen s kým*. Do rámce **city a pocity** řadíme i instrumentál průvodních okolností: *s radostí, s odporem*.

7. Komunikace

Většina výrazů, které můžeme řadit do instrumentálové části rámce **komunikace**, je spjata s předložkou *s* ve významu vzájemnosti: *loučit se s, hádat se s, mluvit s* - tzv. instrumentál stykový. Méně spojení je bezpředložkových: *chlubit se čím, chvástat se čím*.

8. Myšlení

Instrumentálová část rámce **myšlení** je velmi úzká, zahrnuje jen spojení obsahující předložku *nad*: *přemýšlet nad čím, zamýšlet se nad čím*.

9. Vlastnost

Rámec **vlastnost** je rámcem relativně různorodým. Obsahuje především různé typy přívlastku neshodného: jakost – *tabulka s nápisem, dům s černou střechou, obsah – koláč s tvarohem*. Dále do něj řadíme slovesa s významem mít nějakou vlastnost: *lišit se čím, podobat se čím*. Posledním typem řazeným do instrumentálové části rámce **vlastnost** je instrumentál predikativní: *Stal se ředitelem*.

10. Chování

Instrumentálová část rámce **chování** není příliš obsažná. Zahrnuje výrazy jako *plýtvat, šetřit*, obsahuje tedy jistý rys prospěchu/neprospěchu (Uličný, 2000). Zároveň řadíme k rámci **chování** výrazy vyjadřující fázovost: *začneme, pokračujeme, končíme písničkou*. Tento typ bývá řazen k instrumentálu prostředkovému (Uličný, 2000).

tabulka č. 7 - rámce instrumentálu

<i>rámec</i>			<i>navázání</i>	<i>ztráta</i>	<i>kontakt</i>
			<i>kontaktu</i>	<i>kontaktu</i>	
2. fyzický pohyb a klid	1. místo	4. způsob			
a) Vf + b) Vf + c) Vf + d) Vf + Si e) Vf + prep + Si	prep + Si	Si			a) viset nad postelí b) jít lesem c) psát perem d) hodit kamenem e) prát se s kým
3. čas					
a) Si b) prep + Si					a) poslední dobou b) před týdnem
5. příčina					
a) Vf + Si b) Vf + prep + Si					a) skákat radostí b) ležet s angínou
6. city a pocity					
a) Vf + Si b) Vf + prep + Si					a) pohrdat zrádcem b) kamarádit se se sousedem
7. komunikace					
a) Vf + Si b) Vf + prep + Si					a) chlubit se autem b) mluvit s tetou
8. myšlení					
Vf + prep + Si					přemýšlet nad úkolem
9. vlastnost					
a) Vf + Si b) S + prep + si					a) podobat se povahou b) koláč s tvarohem
10. chování					
Vf + Si					plytvat vodou

V Závěr

Výuka češtiny jako druhého jazyka není, jak se domníváme, možná bez opory o propracovaný a pokud možno úplný popis systému pádových významů. Pokusili jsme se v této práci načrtnout takový popis pádové sémantiky, který by bylo možné využít jako základ pro tvorbu aplikovaného popisu p-sémantiky, zaměřeného na výuku pádů pro studenty češtiny jako druhého jazyka, především pro studenty neslyšící.

Ve snaze nepojímat pádovou problematiku jako izolovanou oblast českého jazyka jsme přistoupili k víceméně tradičnímu přístupu, který respektuje syntaktickou funkci jména ve větě. Typy významů, do nichž jsme p-sémantiku rozdělili, a které jsme nazvali rámce, jsou zpravidla vyděleny buď na základě sémantiky řídicího výrazu (u jmen ve funkci předmětné) nebo na základě sémantiky celého spojení ve vztahu ke kontextu (u jmen ve funkci příslovečné). Popis p-sémantiky, který takto vznikl, není tedy budován čistě jen na principu sémantickém. Umožňuje však, domníváme se, prostřednictvím kombinování jednotlivých rámců přiblížit při případné aplikaci studentům princip výstavby české věty, která se od věty v českém znakovém jazyce v mnoha ohledech liší.

Popis, který zde podáváme, nemůže sloužit samotným studentům, ale může napomoci jejich učitelům či tvůrcům učebních materiálů, a to zejména v oblasti výuky recepce českého jazyka. Z hlediska produkce jazyka je však zřejmě vhodnější vycházet z jednotlivých rámců. Popis založený na rámcích nemusí být samozřejmě omezen na oblast sémantiky pádové, může zahrnovat též významy vyjadřované jinými prostředky. Takový popis může vzniknout přestrukturováním a případným doplněním popisu uvedeného v této práci. Vytvoření tohoto na rámcích založeného popisu, který doplní popis založený na pádech, by mělo zkvalitnit výuku neslyšících (ale i slyšících) studentů češtiny a spolu s ní prostřednictvím lepšího zvládnutí češtiny též zapojení neslyšících osob do většinové společnosti českých mluvčích.

VI Literatura

- ANDERŠ, J. F. *Semantična struktura bezprijmennikovo davalnovo vidminka v česki i nimeckij movach*. Kijev : Naukova dumka, 1975.
- ASHER, R. E. (ed.) *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford : Pergamon Press, 1994.
- BEAUGRANDE, R. *Funkce a forma v jazykové teorii a výzkumu*. SaS, 57, 1996, s. 1-28.
- BĚLIČOVÁ, H. *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*. Praha : Academia, 1982.
- BRAINE, M. D. S.; WELLS, R. S. *Case-like Categories in Children: The Actor and some Related Categories*. In *Cognitive Psychology* 10, 1, Jan 1978, s.100-122.
- CLANCY, C. J.; JANDA, L. A. *The Case Book for Czech*. Dostupné z WWW: www.seelrc.org/casebooks [cit. 2005 - 30 - 06].
- ČECHOVÁ, E.; REMEDIOSOVÁ, H.; PUTZ, H. *Chcete ještě lépe mluvit česky?* 2. díl. Liberec : Putz Harry, 1996.
- ČECHOVÁ, M. *Vyjádřování prostorových vztahů v psané češtině neslyšících*. Diplomová práce. Praha : FF UK, 1999.
- DANEŠ, F. *Jazyk a text I*. Praha : Karolinum, 1999.
- DANEŠ, F. *Nominativ jmenovací*. NŘ 33, 1949, č. 3-4, s.54-57.
- DANEŠ, F.; HLAVSA, Z.; GREPL, M. *Mluvnice češtiny. 3, Skladba*. Praha : Academia, 1987.
- DANEŠ, F.; HLAVSA, Z.; KOŘENSKÝ, J. *Práce o sémantické struktuře věty*. Praha : Ústav pro jazyk český ČSAV, 1973.
- DANEŠ, F. *Předpoklady a meze interpretace textu*. In *Fungování textu ve společenské komunikaci*. AUC, Slavica Pragensia, 32, 1988, s.85-109.
- DANEŠ, F. *Sémantická struktura větného vzorce*. In *Otázky slovanské syntaxe II*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně 1968, s. 45-49.
- DANEŠ, F. *Věta a text*. Praha : Academia, 1985.
- DANEŠ, F.; HLAVSA, Z. a kol. *Větné vzorce v češtině*. Praha : Academia, 1981.

- DOKULIL, M. *Významná práce o rodu, čísle a pádu podstatných jmen*. NŘ 47, 1963, s.96-100.
- *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : NLN, 2002.
- GROSJEAN, F. *Bilingual and Bicultural Person in the Hearing and the Deaf World*. Sign Language Studies, 77 winter, 1992, s. 307-320.
- GVOZDĚV, A.N. *Voprosy izučeniija detskoj reči*. Moskva : Izdatelstvo Akademii pedagogičeskich nauk RSFSR, 1961.
- HAUSENBLAS, K. *Učební styl v soustavě stylů funkčních*. Naše řeč 55, 1972, s.150-158.
- HAUSENBLAS, K. *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1958.
- HENDRICH, J. a kol. *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988.
- HRDLIČKA, M. *Cizí jazyk čeština*. Praha : ISV nakl., 2002.
- HRDLIČKA, M. *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka*. Praha : Karolinum, 2000.
- HRONOVÁ, K. *Čeština jako cizí jazyk. Vstupní kurz a základní gramatika*. Praha : Karolinum, 1993.
- CHODĚRA, R.; RIES, L. *Výuka cizích jazyků na prahu nového století*. Ostrava : Ostravská univerzita, 1999.
- JABŮREK, J. *Bilingvální vzdělávání neslyšících*. Praha : Septima, 1998.
- JANDA, L.A. *A Geography of Case Semantics: The Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlín : W. de Gruyter, 1993.
- KILBY, D.A. *Deep and Superficial Cases in Russian*. Frankfurt am Main : Kubon & Wagner, 1977.
- KILIAN, T. *Cvičebnice esperanta*. Praha : SPN, 1972, 3. vyd.
- KONEČNÁ, D. *O významech pádů v současné češtině, zejména v místních určeních*. SaS 30, 1969, s. 347-357.
- KONEČNÁ, D. *Poznámky k významům „izolovaných“ pádů v současné spisovné češtině*. SaS 21, 1960, s. 24-33.
- KONEČNÁ, D., NEBESKÝ, L. *Jeden záznam pádových významů současné češtiny*. SaS 31, 1970, s. 223-226.
- KOŘENSKÝ, J. *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha : ČSAV, 1984.

- KOŘENSKÝ, J. *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha : Academia, 1972.
- KOŘENSKÝ, J. *Morfologické kategorie a procesuálně-komunikační přístup k řeči a jazyku*. SaS 55, 1994, s. 81-89.
- KOŘENSKÝ, J. *Struktura funkčních vztahů kategorií substantiva, zejména se zřetelem k pádu*. SaS 31, 1970, s. 97-104.
- KRÍŽKOVÁ, H. *Slovenská monografie o podstatném jméně*. SaS 25, 1964, 71-73.
- KURYŁOWICZ, J. *Problém třídění pádů*. In Machová, S. (ed.) *Principy strukturní syntaxe*. Praha : SPN, 1974, 95-111.
- KYSELÁKOVÁ, D.; PAVLÍKOVÁ, L.; KOBYLKOVA, A. *Čeština pro začátečníky*. Brno : Masarykova univerzita, 1993.
- LACINOVÁ, A. *Učíme se češtinu. Pracovní sešit I pro 7. ročník základní školy pro sluchově postižené*. Praha : Septima, 2000.
- LAUGHLIN, B. Mc. *Theories of Second Language Learning*. London : Hodder & Stoughton, 1993.
- LIGHTBOWN, P. M.; SPADA, N. *How Languages are Learned*. Hong Kong : Oxford University Press, 1993.
- MACUROVÁ, A. *Jazyk a hluchota*. SaS 62, 2001, s. 92 - 104.
- MACUROVÁ, A. *Poznáváme český znakový jazyk (Úvodní poznámky)*. Speciální pedagogika 2, 2001a, s. 69 – 75.
- MACUROVÁ, A.; BÍMOVÁ, P. *Poznáváme český znakový jazyk II. (Slovesa a jejich typy)*. Speciální pedagogika 11, 2001, č. 5, s. 285-296.
- MACUROVÁ, A. *...protože já bavím spolu vypravovat (Komunikace v dopisech českých neslyšících)*. SaS 56, 1995, s.23-33.
- MACUROVÁ, A. *Naše řeč?* Naše řeč 81, 1998, s.179-188.
- MACUROVÁ, A. a kol. *Umíme číst a psát česky*. Praha : Divus, 1998.
- MACUROVÁ, A.; HUDÁKOVÁ, A.; OTHOVÁ, M. *Rozumíme česky*. Praha : Divus 2003.
- MIKO, F. *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962.
- *Mluvnice češtiny 3*. Praha : Academia 1987.

- NOVÁK, P. *K otázce obecného významu gramatických jednotek*. SaS 20, 1959, s. 81-88.
- NOVÁK, P. *K věcné platnosti pádů, jejich tzv. celostnímu (obecnému) významu a lokalismu*. SaS 53, 1974, s. 88-95.
- PIŤHA, P. *Existuje dativ posesivní?* SaS 32, s. 301-311.
- PERERA, N.S. *The Role of Prefabricated Language in Young Children's Second Language Acquisition*. Bilingual Research Journal, 25/3, Summer 2001, s. 251-280.
- PETR, J. *Problematika studia a výuky češtiny v zahraničí*. In *Čeština jako cizí jazyk III*. Praha : Karolinum, 1990.
- POLDAUF, I. *Místo dativu ve výstavbě věty*. Slavica Pragensia IV, Praha : UK 1962, s. 335-345.
- POLDAUF, I. *Vyjadřování kvantity v češtině*. SaS 18, 1957, 71-85.
- PORÁK, J. *Učebnice češtiny na základě ruštiny*. Praha : Univerzita Karlova, 1984.
- RŮŽIČKOVÁ, M. *Znakování pro každý den*. Praha : Septima, 2001.
- SGALL, P. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha : Academia, 1967.
- SKALIČKA, V. *Poznámky k teorii pádů*. SaS 12, 1951, 134-152.
- ŠÁRA, M. *A Basic Course of Czech Syntactic Structures*. Praha : SPN, 1974.
- ŠÁRA, M. a kol. *Prahová úroveň - čeština jako cizí jazyk*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2001.
- ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. Praha : SPN, 1966, 2. vyd.
- TAX, J. (ed.) *Čeština jako cizí jazyk I*. Praha : Karolinum, 1985.
- TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny. Skladba*. Praha : Slovanské nakladatelství, 1951, 3. vyd.
- ULIČNÝ, O. *Instrumentál v struktuře české věty: příspěvek k popisu a metodice výkladu pádového systému v češtině*. Praha : Ústřední knihovna - oborové informační středisko pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, 1984.
- ULIČNÝ, O. *Instrumentál v struktuře české věty*. 2. vyd., Praha : Karolinum, 2000.
- YEAR, J.E. *Sentence Processing within the Competition Model*. Dostupné z: <http://www.tc.columbia.edu/tesolalwebjournal/Year.pdf> [cit. 2005 – 30 - 06].